tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

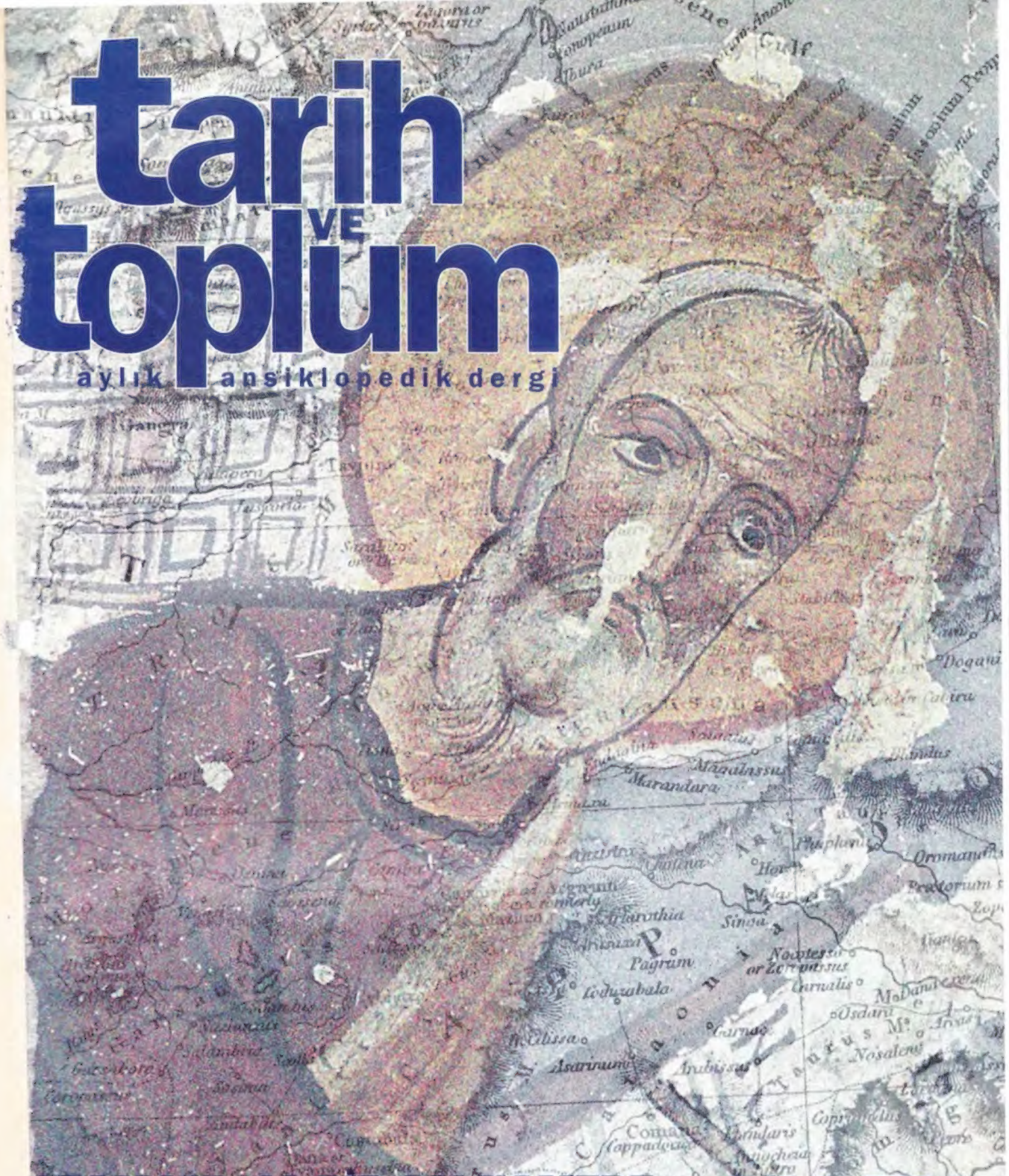

ARAMANLICA BİR SALNAMEDE
KAPADOKYA

GALATA KÖPRÜSÜ

SİYASÎ TİYATRO VE 1908 DEVRİMİ

İLETİŞİM YAYINLARI
OCAK 1996 • CİLT 25 • SAYI 145
KDV DAHİL 200.000.- TL

O. KURULUŞ YILINDA
ATATASARAY

KARTPOSTALLARLA GEÇMİŞTE
ŞAM

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
OCAK 1996 • CİLT 25 • SAYI 145

4 *Mete Çetik*
Siyasî Tiyatroda İttihat ve Terakki ve 1908 Devrimi

42 *Ahmet Rasim*
Eski Yazılar, Eski Fotoğraflar

47 *Teyfur Erdoğdu*
Karamanlıca *Diğer Bir* Nevşehir Salnamesi

12 *Abdülkerim Abuşvereb*
Trablus'da Sürgün Dr. Reşid Şahingiray

14 *Nedim İpek*
Rus Ordusunda Türk Askerlerinin Osmanlı Tâbiiyetine Geçmesi

57 KİTABİYAT
Orhan Koloğlu
II. Meşrutiyet'te İslâmcılık Akımı
Nilüfer Keskin
Beydağı'nın Öyküsü

20 *Eser Tutel*
Petek Parmaklıklı Galata Köprüsü

60 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
Manas Yılında "Manas Kitapları"

28 *Emre Dölen*
Kartpostallarla Geçmişte Şam

63 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Osmanlıyı Anlamaya Yarayan Beş Eser

35 *Ali Z. Oraloğlu*
90. Kuruluş Yılında Galatasaray Kulübü

ON KAPAK: Göreme'de Karanlık Kiliseden bir fresk detayı
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde Bosna Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Yeni bir yıla umutla mı giriyoruz? Kuşkusuz bu dergi elinizde olduğu zaman seçimler sonuçlanmış ama muhtemelen hükümet henüz kurulamamış olacak. Öte yandan döviz vb. yükselmiş, zamlar kapıya dayanmışken, bazı siyasetçilerimiz ise önemli olanın Avrupa kapılarına dayanmak olduğunu söyleyip, duracaklar... Olsun, biz yine de Ziya Paşa gibi;

Rahat yaşamış var mı gürûh-ı ukalâdan

diverek, 1996'ya bunlara aldırmadan girelim. Kolay değil, *Tarih ve Toplum* da 12. yılına dayandı. Gerçi bizde de bir kez iktidar değişikliği oldu ama yine de belirli bir istikrarı yıllarca koruyan bir dergi olmamız hiç de kötü birşey olmasa gerek...

Yeni yıl için yeni şeyler vaadetmekle başlamak istiyorum. Öncelikle artık derginin günlük, sıradan işlerinin sadece yayın yönetmeninin tek kişilik çabasıyla yürütülmeyeceğini, genç dostumuz Murat Koraltürk'ün de bizlere büyük ölçüde yardımcı olacağını belirteyim. Bu düzenleme, yayın kurulumuzun işlerini de kolaylaştıracak, ileriye yönelik program ve yazı planlamasını sağlayacaktır. Böylelikle özel sayıların düzenlenmesi, eklerin hazırlanması vb. gibi işler daha kolaylıkla yapılabilecektir.

1996'nın bu ilk sayısı yine ilgi çekici yazılarla dolu. Ankara'dan daha önce Bulgar devrimcisi Yane Sandanski ile ilgili yazısından tanıdığımız Mete Çetik, Siyasi Tiyatroda İttihat ve Terakki ve 1908 Devrimi'ni ele alan yazısında; hürriyetin ilânından sonra, bu mücadeleyi, istibdadın yıkılışını, tiplemeleriyle abartılı, yapay ve didaktik "resmi" oyunları konu ediniyor. Yazı, daha önce yine dergimizde çıkan ve birkaç sayı devam eden Levent Boyacıoğlu'nun cumhuriyet temsillerini konu alan yazılarıyla karşılaştırıldığında ilginç benzerlikler bulunacaktır.

Bu ayın önemli yazılarından biri de, genç dostumuz Teyfur Erdoğdu'nun. Erdoğdu, Karamanlıca basılmış 1914 tarihli bir Nevşehir Salnamesi'ni ele alarak, salnameden Kapadokya ile ilgili bir yazıyı aktarıyor. Samsun'dan Nedim Ipek ise hiç bilinmeyen bir konuyu, 1911 ile 1917 arasında Rus ordusundaki Türklerin Osmanlı tabiiyetine geçmelerini inceliyor.

Eser Tutel dostumuzun bu ayki yazısının başlığı "Petek Parmaklıklı Galata Köprüsü". Tutel, çocukluk günlerinin anılarıyla bir zamanların Galata Köprüsü'nü anlatırken, şimdi Haliç'te bir kenara çekilen güzelim köprüye hayıflanmaktan geri kalmıyor.

Bu ay, dergi sayfalarında pek rastlamadığınız türden bir çalışmayı da Ali Z. Oraloğlu yaptı. Oraloğlu geçtiğimiz yıl 90. yılını kutlayan Galatasaray Kulübü'nün tarihini kısa bir yazıda özetliyor. Hemen belirtelim ki, yayın yönetmeninin koyu bir GS'li olması, kulüp tutan "diğer" okurlarımızı telaşlandırmasın!.. Önümüzdeki aylarda diğer kulüplere ilişkin monografik çalışmalara ve özellikle spor tarihimizle ilgili değişik yazılara yer vereceğimizi duyuralım. Bu vesileyle, Oraloğlu'nun yazısında kullandığımız görsel malzemenin temin edilmesinde her türlü kolaylığı gösteren Galatasaray Müzesi yetkililerine teşekkür ediyoruz.

Kartpostallarını günışığına çıkarmaya devam eden Emre Dölen dostumuzun bu ayki "sergisi" Şam'a ayrılmış. Önümüzdeki sayılarda yayınlanacak Selânik kartpostallarından sonra bugünkü sınırların içine döneceğimizi, Konya, Rize gibi şehirlerimizi de konu edeceğimizi söyleyelim. Bu sayının bir başka yazısı da Libya'lı Tarih ve Toplum dostu Abdülkerim Abuşvereb'in. Trablusgarp'tan yazan Abuşverep, yüzyılın başında Libya'da sürgün olarak yaşayan Reşid Şahingiray'ın yaşamına ilişkin ilgi çekici bilgiler veriyor. Bir süredir yazılarını görmediğiniz Sabri Koz dostumuz, "kendisine ait" Meraklısına köşesinde geçen yıl 1000. yılı kutlanan Manas Destanı vesilesiyle destan üzerine yazılan kitapları konu ediniyor. Yine bu sayıda geçen sayılarda basacağımız ama bir "teknoloji azizliği"ne uğrayan Ahmet Rasim'in Enver Paşa ile ilgili tefrikasının son bölümünü okuyacaksınız. Yazı için Ankara'dan İncilay Baydar'a da teşekkür ediyoruz.

Kitabiyat sayfalarında ise Orhan Koloğlu ile Nilüfer Keskin'in yazıları var. Koloğlu dostumuz bu kez Kitap Dağarcığı sayfalarını "Osmanlı'yı Anlamaya Yardımcı Beş Eser" başlığı ile doldurdu. Aralık yine hüzün ve acı dolu bir ay oldu. Geçen yıl kaybettiğimiz Orhan Şaik Hocamızı ölümünün birinci yılında anarken, kişi olarak kendisinden çok şey öğrendiğim hocam Kemal Sülker'i yitirdik.

1996'nın acılı günler yaşatmamasını dilemekten başka yapacağımız bir şey var mı?

OKURLARDAN MEKTUP

Güncel İzlemek

Tarih ve Toplum'u sürekli alıyorum. Son yıllarda güncel olayları izlemesi de bir hayli sevindirici. Bir an için eski tarih dergilerini hatırladım. Bazen bu dergileri karıştırma fırsatı da olmuyor değil, ama bu dergilerle derginiz arasında önemli bir fark var. Belki onlar da aktüel olayları belirli bir tarih çerçevesine oturtuyorlardı. Ne var ki, çok sık yaptıkları "vatan, millet" ve "ecdad edebiyatı" bu yayınların tozlu raflarda kalması sonucunu doğurdu.

Eğer Tarih ve Toplum hâlâ bu dergilere göre daha sağlam bir zemine oturuyorsa, bunda derginin bilimsel yanının ağır bastığı bir gerçek. Ama yine de geçen sayıda seçimlerle ilgili yazınız biraz eksik kalmış gibi. Türkiye'deki seçimleri genel olarak değerlendiren bir başka yazı olsaydı daha iyi olurdu.

Bir de kapakta kullandığınız seçim fotoğrafına daha dikkatli baksaydınız, arkadaki Atatürk resminni sonraki döneme ait olduğunu, fotoğrafın ise 1927'ye değil, çok sonraki yıllara ait olduğunu anlardınız. Ayrıca son sayılarda artan bazı hataları da düzeltme yoluna giderseniz çok daha iyi olacak. Mesela geçen sayılarda bir okur mektubunda yeralan İzmit Saat Kulesi'nin İzmir diye çıkması gibi.

Başarılar dileğiyle...
Semih Çorlulu/İSTANBUL

Düzeltme

Geçen sayıda Kitabiyat sayfasında yeralan Selim Somçağ'ın yazısı bazı yanlışlarla çıkmıştır.

Düzeltmeler aşağıdadır:

1. Yazının başlığı "Bir Jean-Paul Çevirisi Hakkında Notlar" olarak çıkmıştır. Doğrusu "Bir Jean-Paul Roux Çevirisi Hakkında Notlar" olacaktır.

2. İkinci sütunun 30. satırında "Mesela Kazancıgil'e göre..." diye başlayan cümle ile onu takip eden sümle eksik basılmıştır. Doğrusu şöyledir.

"Mesela Kazancıgil'e göre s. 107'deki Irk Bitig'den alınan "kün batdı" ve "ay batdı" ibarelerinin bugünkü Türkçe karşılığı "güneş gömüldü" ve "ay gömüldü"dür. "Ay atam" ibaresinin bugünkü Türkçe karşılığı "ay atam" veya "ay babam" değil "benim ay babam"dır (s. 143)."

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
OCAK 1996
CİLT 25 • SAYI 145
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Cella Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**
•
İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

Siyasi Tiyatroda

İttihat ve Terakki ve 1908 Devrimi

METE ÇETİK

"Madem, ki tiyatro, beşeri taklîd ediyor; şu halde sahne-i temâşâ, bir mekteb-i hikmetdir... Bu yoldaki hizmet, bittabi hürriyeti istihsâlden daha mühim ve meşkûrdur; çünkü nâ'iliyet-i mes'ûdâne ve ahrâr ânemizi te'mîn ve te'yîd edecekdir."
Halîl Rüşdî

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütü ve hürriyetin ilanına ilişkin tiyatro eserleri neredeyse hiçbir İttihat ve Terakki araştırıcısı tarafından kullanılmamıştır.[1] Oysa devrimin hemen ertesinde kaleme alınan bu oyunlar, örgüt yapısı ve tarihe ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda oyunlarda İttihat ve Terakki'nin resmî bildirilerindekine çok yakın bir devrimci propaganda dili kullanılmaktadır. Eserler, bu dil içinde ifadesini bulan hürriyet, istibdat v.s. kavramları ile İttihatçı, fedai v.s. tipler açısından da önem taşırlar. Benim burada yapacağım da bu işaret ettiklerimi göstermeye çalışmak olacak. Ne edebiyat eleştirmeni, ne de sanat tarihçisi olmadığım için, daha fazlası dönemin tiyatrosu üzerine yazılan kaynaklarda aranmalı.[2]

Meşrutiyet döneminde toplumsal sorunlara el atma ve çözüm gösterme merakı, kendisine en uygun araç olarak siyasi tiyatroyu keşfeder. Zaten tiyatronun kendisi siyasi etki amacına neredeyse en uygun olan sanattır. Derinliksiz, karikatür tipler kurmak ve "bir insanı veya birkaç insanı yalnız bir tarafından yakalamak, herkese benzeyen taraflarından sıyırmak, saf, yani fikir ve kader görünüşü haline getirmek" diğer edebi türler için bir eksiklik iken tiyatronun özelliğini ve siyasi açıdan kullanılabilir güçlü yönünü oluşturur. Tiyatroda "gündelik vakaların o gayesiz ve beyhude zinciri... adeta mukadder ve mantıki bir yolda yürür."[3] Mevcut koşulları, bizi bekleyen olayların seyrini ve bu hat üzerinde nasıl hareket edilmesi gerektiğini açıklamak isteyen bir siyasetçi için bundan daha uygun bir tür daha yoktur. Sahnede birbirleriyle ilişkilerini de açıklayabileceğiniz gruplara mensup tipler yaratabilir, bunların hepsine bir kader çizebilir, neler yapmaları gerektiğine ilişkin mesajlar gönderebilirsiniz. En sıradan sorunları bile mücadele ettiğiniz hasmın hareketlerinin sonucu olarak gösterebilirsiniz.

Bu türün avantajlarını sezen İttihatçılar ve İttihatçı sempatizanı yazarlar geniş bir siyasi oyun yazma ve sahneleme faaliyetine girişiler. Burada incelemeye aldığım oyunlar bunların sadece küçük bir kısmı.[4] Önemli bir kısmının metinleri bulunmuyor. İkinci bir elemeyi de ben yaptım. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni veya üyelerini ilgilendirmeyen - örneğin salt hafiyeler v.s. üzerine olan- eserleri dışarda tuttum. İkinci ölçütüm İttihat ve Terakki'nin tarihi dönemlemesine ilişkindi.[5] Bu oyunlar içinden asıl olarak 1906-1908 arasını ilgilendirenleri kullandım.

Ele aldığım oyunlardan üç tanesi, yazarlarının bizzat hürriyetin ilanının ve oyunların içinde bulunduğu belgesel eserler. Bunlardan ikisi Manastır İttihat ve Terakki örgütünde üye ve Harbiye Mektebi'nde muallim olan Dr. Kamil'e ait. Yazarın Meşrutiyetin ilanından sonra da Manastır örgütünün yayın organı olan *Neyyir-i Hakikat*'te[6] yazıları çıkmıştır. Yazar, Manastır ve Rumeli'ndeki örgüt faaliyetlerine dair önemli bilgiler içeren *Cânlı Cenâze Yâhûd Yıldız'da Meşrûtiyet Telâşları*[7] ve *Bükülmez Kol Yâhûd 10 Temmuz*[8] başlıklı iki eser

Niyazi Bey ve ünlü geyiği

yazmıştır. *Bükülmez Kol*'da *Yıldız'daki Pazar Rumeliye Uymadı* adlı bir oyun daha yazacağını söylüyor, ancak bunun metnine rastlamadım. Oyunlarda kendisini sevilen, sayılan, aydınlatıcı konuşmalar yapan, istibdadın memurlarıyla kavgadan çekinmeyen ve edebiyata, şiire meraklı bir tip olarak çizer. En canlı tip odur. *Bükülmez Kol*'da Tıbbiye'de öğrenciliğinde yazdığı bir şiir nedeniyle aldığı bir cezadan söz eder. Gene burada kendisi ayaklanmaya doğrudan katılamadığı için giriştiği bir vicdan muhasebesini izleriz. Diğer belgesel nitelikli oyun Süleyman Sırrı'nın (Külçe) *Şemsi Paşa ve 24 Haziran*[9] adlı eseridir. Yazarın kendisi de oyunda Paşa'nın katibi Selim Efendi adıyla yeralır. Bu oyunu sonradan Paşa hakkında yazacağı kapsamlı bir eserin değersiz bir ön çalışması olarak niteler. Gerçekten de 1944 yılında bu konuda bir kitap yazmıştır.[10] Bu kitabı ithaf ettiği Fevzi Çakmak da oyunda Kumandan vekili olarak -ismi geçmeden- yeralır.

Olayların seyrini doğru izlememekle birlikte bir diğer önemli oyun, aynı zamanda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusu da olan Kazım Nami (Duru)'nun *Nasıl Oldu*[11] adlı eseridir. Burada Kazım Nami tamamen hayali bir olay dizisi kurup içine Dr. Nazım'ı hayli hatırlatan bir kahraman (Behlül) yerleştirir. Takip edilen Behlül kılık değiştirip Anadolu'ya kaçar. Sevdiği Rum muallime Viktorya da onunla gelir. Türk olup Ümit adını alır ve evlenirler. Behlül Anadolu'da yakalanır ve yargılanmak üzere -tuhaftır ki- Rumeli'ye geri götürülür. Mahkeme sahnesi hürriyetin ilanıyla birleşir. Hainler öldürülür, Behlül kurtulur. Bu oyunun belgesel niteliği daha çok yazarından kaynaklanıyor.

Bu belgesel oyunların yanısıra dört tane de hürriyet, istibdat, feda, adalet v.s. gibi İttihat ve Terakki ve hürriyetin ilanını yakından ilgilendiren kavram ve konuları işleyen oyunu ele aldım. Bunlar, kadınların İttihat ve Terakki ve toplum içindeki yerlerine de bir ölçüde değinen eserler. Bunlardan biri İbnülcemal Ahmet Tevfik'in *İstibdâdın Son Günü Yâhûd Zavallı Vâlide*[12] adlı oyunu. Mekteb-i Mülkiye mezunu yetim Rıfat rüşvet veremediğinden iş bulamamaktadır. Bir gün evi basılıp götürülür. İki yıl tutuklu kalır, nikahlısı Safinaz erkek kılığına girer[13] ve "Sâfi" adıyla onu sürekli ziyaret eder. Annesi acısından dayanamayıp ölür. Rıfat her etnik grubun temsil edildiği istibdat yanlısı üyelerden oluşan bir mahkemede yargılanmaya başlanır. Hürriyet taraftarları başlarında Safinaz olmak üzere orayı basar ve mahkeme üyeleri aşağılanır. Bir diğer oyun Metin And'ın yazarının Şehbenderzade Ahmet Hilmi olduğunu yazdığı *İstibdâdın Vahşetleri Yâhûd Bir Fedâînin Ölümü*[14] adlı eseridir. Oyunda Şefkati adlı "Cem'iyyet-i Ahrâr"a mensup olduğunu söyleyen bir kişinin öyküsü anlatılır. Cemiyet-i Ahrar burada genel bir grubu ifade ediyor olabilir. İttihat ve Terakki kastediliyor olmasa bile feda, hürriyet, istibdat, azınlıklar gibi konuları işlediği ve bir örgüt üyesini anlattığı için bu oyunu da yazının kapsamına dahil ettim. Oyun kumar, tecavüz, işkence, esrar, gardiyanların rüşvet alması gibi canlı hapishane ayrıntılarını işlemesi açısından da önemli sayılabilir. Oyunun sonunda Şefkati diğer oyuncuların hayranlık dolu bakışları altında intihar eder. Diyarbakır'a sevk müjdesiyle gelen kızkardeşi Şefika da çıldırır. Diğer bir oyun Moralızade Vassaf'ın *Mukaddime-i İnkılâb*[15] adlı dramıdır. Bahtiyar adlı bir kız örgüt üyelerini ihbar edip yakalatan Fazlı'yı bıçaklar. Yerine suçu üstüne alan Hüseyin adlı bir "biçâre", diğerleriyle birlikte hapse girer. Bahtiyar'la babası Halil Arnavutluk'taki kabilelerini harekete geçirip hürriyeti ilan etmek için söz verir. Üçbuçuk yıl sonra Halil, Bahtiyar ve "inkılâb kahramanları"nın görüntüleriyle oyun son bulur. İnceleyeceğim son oyun Halil Rüşdü'nün *10 Temmuz 1324*[16] adlı eseri. Yazar, Bursa İdadi-i Askeri ve Tamim-i Lisan-ı Osmani Musevi Gece Mektebleri Müdürüymüş. Kolağası rütbeli yazarın örgüte üye olup olmadığını bilmiyorum. Ancak devrimin hemen sonrasında Manastır'daki *Neyyir-i*

Hakikat gazetesine yazı gönderdiğine göre İttihat ve Terakki'ye yakın bir isim olmalı.[17] Bursa'da o tarihte İttihat ve Terakki şubesi olmadığına göre ya tek başına orada bulunuyor, ya da üye olmaksızın gelişmeleri yakından izliyordu. Olaylar bir Anadolu kasabasında ilgisiz, kaderci köylüler ve onları aydınlatmaya çalışıp başlarına bela açan Mağmumi ile daha birkaç hürriyet taraftarının çevresinde geçiyor. Meşrutiyetin ticarete olumlu etkisi, adalet, kadın konularının işlendiği, hürriyetin ilanıyla herkesin mutlu olduğu, asıl önemi Rumeli'den uzak yerlerin "hürriyet"e ilgisizliğini göstermesi olan bir oyun.

Oyunlarda İttihatçılar "aydınlanmış", memleketin durumunu gören ve buna çok üzülen kişilerdir. Osmanlı tarihi, diplomasi, Makedonya sorunu, edebiyat, eğitim v.s. konularında saatlerce konuşabilen bilgili insanlardır. *Bükülmez Kol*'da bilgiçlik merakı, sahnede Doktor'a kimya deneyi bile yaptırır. Kendileri ve aileleri çok zulüm görmüştür. "Mazlum"durlar. Cesurdurlar, boyun eğmezler. Kendilerine "çapkın" -sapkın fikirli anlamında- diyeni bir tokatla yere yıkarlar. İstibdadın mahkemesi karşısında ayakta durup, suçlayıcı siyasi savunmalar yaparlar. Fedakârdırlar, "fedây-ı cânı câna minnet" bilirler. Cesaretlerini ve ilimlerini birleştirip doğru hareket hattını izleyecek kadar da net ve açık fikirli siyasetçilerdir. En küçük sorunları birleştirip, gerçek düşmanı görebilirler.

Böyle bir tip oldukça tek yanlı ve derinliksizdir kuşkusuz, ancak gücünü de buradan alır. Bu sayede kitleler karşılarında belli durumlarda nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir model bulurlar.[18] Örneğin oldukça canlı ve ustalıkla kurulmuş bir İttihatçı karakter olan *Üç İstanbul*'un Adnan'ı bir hürriyetpervere model olamayacak kadar duygusal karışıklıklar ve had safhada zaaflarla doludur. Adnan zayıf bir karakter olmasaydı bile, o derinliği ve çok boyutluluğu, somutluğu içinde çok fazla "biricik" kalacak, kimse onu kendisine örnek alamayacaktı. Zaten Mithat Cemal'in de böyle bir amacı yoktu.

Bu oyunların her biri kuşkusuz birer propaganda metni. Bir kısmı doğrudan İttihatçılarla yazılmış, yaptıklarını açıklamaya ve meşrulaştırmaya yönelik eserler. Diğer kısım da genel olarak "hürriyet yanlısı" denebilecek yazarlarca kaleme alınmış, istibdadın sonuçları ve yerilmesi ile hürriyetin nimetlerinin sergilenmesini ve gene devrim ve cemiyeti meşrulaştırmayı hedefleyen oyunlar. Eserlerin hepsinde istibdat bütün felaketlerin anasıdır ve hürriyetle bunların hepsi birden düzeltilebilir.[19] *Bükülmez Kol*'da Harbiye Mektebi öğrencilerinin yedikleri tereyağından mideleri bozulur. Buna neden, "Erzâk-ı Askeriyye Komisyonu"nun iyi denetim yapmaması ve bunun için daha fazla para ayırmamasıdır. Buna da neden, komisyon üyelerinin "emr-i sera'skerî"ye uyarak tasarruf uygulamasıdır. Mide ilaçlarının toplam bedeli yağ fiyatını da aşar. Bu durumda ilaç giderlerinin artması da istibdad idaresinin varlığından kaynaklanır. Bu "yağ sorunu" o kadar önemlidir ki, İsmail Bey, Doktor'a, "şu yağları düzeltebilir" ise "bravo" diyecektir. Eczacı Halit Efendi'ye göre istibdat yüzünden "ne âsâyişden, ne maârifden ne zirâatden, ne ticâretden eser" kalmıştır. *Zavallı Valide*'nin Rıfat'ı Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdiği ve yakında Hukuk'tan da çıkacağı halde rüşvet vermediği için işe giremez. Müstebid idare onu tutuklayınca annesine önce felç inip yatağa düşer, sonra da ölür. *Bir Fedainin*....'de Abdullah adında tek suçu Namık Kemal'in şiirlerini okumak olan bir gencin ve ailesinin akıbeti anlatılır. Abdullah'a çeşitli işkenceler yapılır ve Yemen'e sürülür. Sonrasını Sabri Bey anlatır. "... a'lenen denize atıldı.. Şimdi şu bir. Abdullah'ın yetmiş yaşındaki pederi oğlu yüzünden dûçâr olduğu mihnetlere dayanamadı.. Öldü iki! Abdullah'ın yeğeni dayısının mevt-i fecî'ni duyar duymaz intihâr etdi, üç! Abdullah'ın samimî arkadaşlarından olduğu için taht-ı tevkîfe alınanlardan biri habshânede öldü, dört! İkisi menfâlarından firâr ederken kurşunla telef edildiler, altı!" Validesi de kederinden çıldırmış. Tüm bu zincirleme felaketlerin tek sorumlusu istibdattır.

Meşrutiyet döneminin ünlü oyuncusu Burhanettin Bey (Tepsi)

Nasıl Oldu'da emireri Salih istibdadın yolaçtığı ve çözemediği Makedonya sorununun uzantısı olarak, beş yıldır memleketine gidememiş ve yeni konuşmaya başlayan oğlunu hiç görememiştir (bu hesaplamada Kazım Nami bir hata yapmış olmalı). Makedonya'da "... büyüyen ateş-i ihtilâl memleketin asayişini ve binaenaleyh zirâ'atini, ticâretini, servetini mahv" etmiştir. İslâm nüfusun azalması, gayrimüslimlerin artması da istibdadın

1908'de Siyasi Tiyatro örneği olan oyunlardan Süleyman Sırrı'nın Şemsi Paşa ve 24 Haziran *(solda) ve Dr. Kamilin* 10 Temmuz *adlı oyunlarının kapakları (sağda).*

sonucudur. "Bu azlık nihâyet, Osmanlı, vatanın inkısâmını, bu inkısâm da altı asırdan beri muhâfaza-i mevcûdiyet eden koca bir kavmiyetin mahvını intâc edecek"tir. Celal'in öğrenciliğinde Harbiye'de iki bin öğrenci yalnızca otuz-kırk musluktan abdest alabilirmiş. Namaza gelmeyen de dört hafta izinsiz kalırmış. Mecburen abdestsiz namaz kılarlarmış. Maksat dini hafife almaya alıştırmakmış. Haklarında "... gösterilen bütün bu mu'âmeleler" onlarda "izzet-i nefs, hûbb-ı vatan, nâmûs, gayret-i ihvân gibi meziyetleri çürütmek maksadına müstenid" imiş. Hadim'in uzmanlığı olmadığı derslere sokulması da istibdadın sonucudur. Sorunun kaynağı ve çözümü açıktır:

"Behlûl- .... Bütün bu gördüğümüz felâketler, çekdiğimiz belâlar hükümetin aczi, kânûnşikenliği, hamiyyetsizliği, hırs-ı menfa'atı netâicindendir... Çâre: İslâm'ın emrettiği kânûn-ı müşâverenin tatbîki.

"Celâl- Ya'ni Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı, meclis-i meb'ûsânın küşâdı değil mi?"

Hürriyetin ilanıyla birlikte her şey düzelecektir. Adalet, uhuvvet, müsavat hep Kanun-ı Esasi ile elde edilir. *Bükülmez Kol*'da Doktor'a göre Kanun-ı Esasi "milletin terakkî ve te'alisine â'id her dürlü esbâbı kâfil"dir. "Bir kere millet istibdâdı çiğnemek isti'dâdını göstersun o zaman her dürlü münâsebetsizliklere nihâyet verilecekdir." *10 Temmuz 1324*'te hürriyetin ilanıyla Hasan mutlu olur, sonra ailesi ve aile toplumun yapı taşı olduğu için de tüm toplum mutlu olur. Fehmi önceden "hâkir" iken şimdi "mübârek ve âli" ve "şanlı asker" olur. "Evvelce kimsesizliğinden dolayı mağdûr ve fakat şimdi adâlet sayesinde mes'ûd"dur. *Canlı Cenaze*'de Habib Bey "bir kere şu kahrolası idâre-i rezîle yıkılsın; bir kere hepimizce gâye-i emel olan idâre-i â'dile te'sîs etsun!.. O zaman bütün bu acı dertlerin çâreleri bulunacakdır!.." der. Müsavat da hürriyetle gelir. Padişah da herkesin -hürmet gören- bir eşitidir.

Oyunlarda görülen bu propaganda dilinin istibdat ve meşrutiyetten sonraki üçüncü önemli boyutu devrimin ve İttihat ve Terakki'nin meşrulaştırılmasıdır. Bunun için de iki araç kullanılıyor. Birincisi mahkeme kurgusu, ikincisi kutsallaştırma.

Aslında her siyasi belgesel oyun az çok bir mahkeme, bir yargılamadır (Peter Weiss). Her oyunun sonunda bir bakıma "hak yerini bulur". Ele aldığım oyunlar içinde mutlu sonla bitmeyen tek örnek olan *Bir Fedainin...*'de Şefkati intihar edip, kızkardeşi de çıldırır. Ama orada bile Ferik'e, işkenceyle ifadesini almasını engelleyerek, "beni mağlûb etdi" dedirtir. Kuşkusuz bu oyun, sonu itibariyle, intihar, deliliktir, varlık sorunları v.s.'yi işlemesiyle devrimle bağı en zayıf olan ve Ahmet Hilmi'nin yukardaki konularda görüş bildirmesine olanak sağlayan bir eserdir. Bunun dışında, *Canlı Cenaze*'de Hürriyet taraftarları Yıldız'ı bastığında, vezirleri Bekirağa Bölüğü'ne hapse göndererek "adalet" dağıtır. Onları azarlar, ama şiddet kullanmazlar. Başlarındaki şahıs, "iyilerin iyilik, kötülerin de kötülük bulması adâletdir" der. Ve ekler; "buna adâlet denildiği gibi intikâm-ı millet dahî denilebilir." Padişahı yani "bunların çeribaşısı"nı ise şimdilik intikâm-ı ilâhîye" terk ederler.[20] *Şemsi Paşa*'da Yıldız'daki hainlerin layık oldukları cezayı çekecekleri düşüncesinin yanısıra, Süleyman Sırrı, Paşa'yı bunlardan ayırıp aklama, devrimin dağıttığı "adalet"i "düzeltme" çabasındadır. Paşa'nın fedakârlığı, namusu, borçları, yaşamı üzerinde uzun uzun durur. *Zavallı Valide*'de Rıfat'ı sorgulamak üzere tüm etnik unsurlara mensup birer üyenin bulunduğu bir sorgulama komisyonu kurulur. Komisyon istibdadı temsil eder. Rıfat yargılanmaya itiraz eder. Tersine onları suçlamaya başlar. Üyeler sözü kendilerine getirecek diye korkmakla, zımnen kabul ettikleri ve Rıfat'ın dile getirdiği bir "adalet"in varlığını hissettirirler. Komisyon hürriyet taraftarlarınca basılır. Adaletle intikam gene birleştirilir: "İşte Rıf'at'ın intikamı!" Üyelere

hakaret edilir, yüzlerine tükürülür, kelepçelenir. Bu "alçaklar"ın "cezâ"ları orada "ta'yin" edilir. Yargılananın gene yargılayana dönüştüğü bir mahkeme sahnesi de *Nasıl Oldu*'da bulunur. Kaçtığı Anadolu'dan yakalanıp Rumeli'ye geri getirilen Behlül Divan-ı Harb'e çıkarılır. *Zavallı Valide*'deki Bidad gibi, burada da diğerlerinden ayrılan özel bir "hâîn" bulunur. Bu daha hain olan adamların cezası da daha ağır olacaktır. Oturması söylenen Behlül oturmayı reddeder, ayakta sorgulanmayı sevmektedir.[21] Hürriyeti ve davasını savunan Behlül için hain Binbaşı idam ister. O sırada avcı elbiseli milli tabur mensupları içeri girer ve "hâinleri"... cürm-i meşhûd hâlinde" yakalar. Sonra "intikâm-ı ilâhî" Binbaşıyı yere serer. Ancak ailesinin ihtiyaçlarını cemiyet karşılayacaktır. Diğer üyeler korkuyla titrerler fakat onların "büyük bir kabahat"leri olmadığı için öldürülmezler. Cemiyetin adaleti, suçları şaşmaz şekilde sıralayabilme ve ona uygun olarak ceza dağıtma/intikam alma yeteneğindedir. Ailelerin bakımını karşılayarak cezanın zincirleme etkisini de azaltmaktadır.

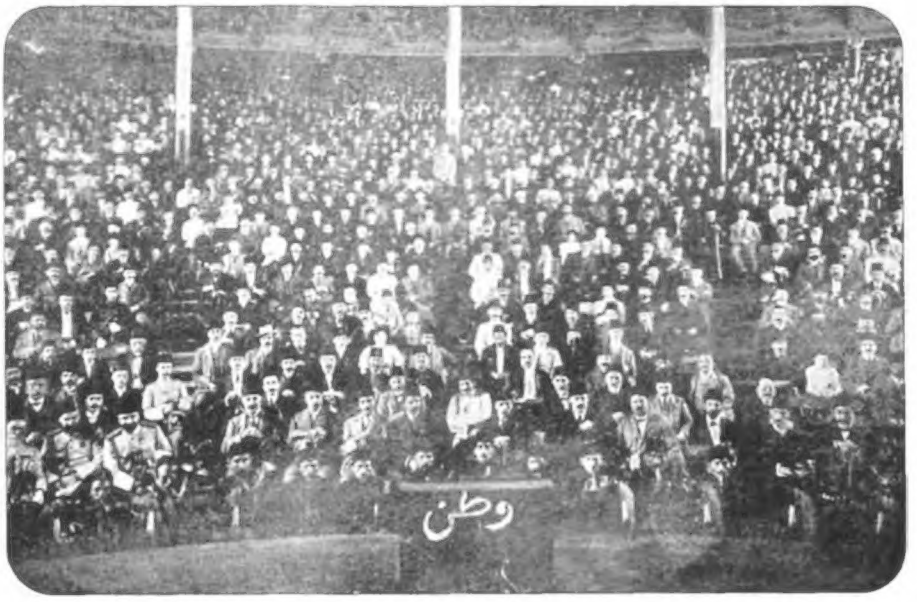

1908'de Tepebaşı Tiyatrosu'nda sahnelenen Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" oyununun ilk gecesi

Bir Fedainin...'de mahkeme sahnesinde haklılığın kaynağı olarak gösterilen mazlumiyet *Zavallı Valide* ve *Nasıl Oldu*'da da yer yer geçer. Zulme ve istibdadın diğer sonuçlarına ağlama öğesi ise *Bükülmez Kol* ve *Nasıl Oldu*'da fazlaca bulunur. Vatanın haline ağlayan hürriyetperverler içinde bulunulan koşulların dayanılmazlığını da sergilerler.

Haklılaştırmanın bir başka aracı da kutsallaştırmadır. Zaten tüm İttihatçıların gözünde İttihat ve Terakki "cemiyet-i mukaddese"dir. *Bükülmez Kol*'da örgüt için "muazzez cem'iyyetimiz" sözü geçer. İttihat ve Terakki kutsallaştırılarak yaptıkları meşrulaştırılır. Cemiyeti yüceltmek için "tılsım"ından söz edilir. "Cem'iyyetin tılsımı vardır. Bize gelen bizden olur... Cem'iyyetin mukaddes maksadını anlayub birlikte çalışmak için yemin ederek Cem'iyyete dahil olurlar." Nihal'e göre bu tılsım Allah'ın "muâvenet-i müzâhereti"dir.

Cemiyet'in kutsallaştırılmasının yanısıra devrime ilişkin ilahi işaretler de oyunlarda sık sık görülür. *Bükülmez Kol*'da oyunun sonunda "hürriyet perisi" görünür, sancağı işaret edip bir manzume okur. Aynı peri *Canlı Cenaze*'nin başında da görülür. Etrafında melekler mehtaplar yakıp şarkı söylerler. Resne Çetesi Kumandanı Niyazi, Allah'a hitaben, "bize per-i hürriyeti göstermekle artık nâ'il-i hürriyet olmak zamanının yaklaşdığını tebşir eyliyorsun" der. Kendilerine yaklaşan periyi karşılamaya koşarlarken perde iner. Gene *Bükülmez Kol*'da Şemsi Paşa'nın vurulmasından sonra Azrail elinde "eden bulur" levhasıyla Paşa'nın başucunda belirir.

Peri motifinden başka, oyunlarda Niyazi'nin meşhur geyiği de kullanılır.[22] *Bükülmez Kol*'da geyik Müşir Osman Paşa'nın yatak odasına kadar gelir. Paşa, bu ne, der. Eyüp Sabri de "Rızây-ı bârîye harfiyen tevâfuk eden maksad-ı ulvî-i cem'iyyete hidmeti hayvanlar bile şeref biliyor... Bu geyiğe gazâl-ı hürriyet denilse sezâdır" der. Allah hürriyetin ilanını peri ve geyik aracılığıyla hem haber verme, hem de buyurma anlamında "bildirir". *Nasıl Oldu*'da da daha zayıf bir kutsal motif olarak "haydi dağa!... hürriyet ocağına!" sözü geçer. Dağ Türk inancında evliyaların kendisi aracılığıyla iradesini gösterdiği bir öğedir.[23] Dağdan kaynaklanan hürriyet de evliyaların iradesini taşıma çağrışmaları uyandırabilir. *Mukaddime-i İnkılab*'da Bahtiyar'ın hançerle öldürdüğü Fazlı, oyunun devamında Halil'in rüyasına girer. İhbar ederek yakalattığı zincirler içinde inleyen Cemal, Behlül ve Hüseyin'in yanında "garîbâne" dolaşmakta ve saçlarını okşamaktadır. "Fakat gökteki ruhlar her şeyi affederler!" (De Lamartine). Anlaşılan o ki, öldürülen hainlerin ruhları bile kendilerine verilen bu cezayı haklı bulmaktadır.

Oyunlarda İttihat ve Terakki'nin örgüt yapısı ve tarihine ilişkin de hayli bilgi vardır. *Canlı Cenaze*, *Bükülmez Kol* ve *Şemsi Paşa* önceden söylediğim gibi hürriyetin ilanının birinci elden tanıklarınca yazılmış belgesel eserlerdir. *Nasıl Oldu* ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusunca yazılmış örgütün devrimi algılayışının ilk ağızdan ve resmî ifadesi niteliğindedir.

Bükülmez Kol ve *Canlı Cenaze*'de Manastır örgütü, ayaklanma hazırlıkları, Şemsi Paşa'nın vuruluşu, Osman Paşa'nın yakalanışı, Manastır'da hürriyet şenlikleri başka kitaplarda bulunamayacak yönleriyle ve atmosferi içinde verilir. Özellikle örgüt yayınlarına ilişkin bir bilgi, bildiğim kadarıyla başka hiçbir eserde yoktur ve edebi eserlerin tarihçilerin işine ne kadar yarayabileceğine iyi bir delilidir. Buna göre devrimden önce İttihat ve Terakki *Neyyir-i Hakikat* ve *Şûrây-ı Ümmet*'in yanısıra *Hayyâl el Felâh* adında bir gazete daha çıkarmaktadır. Ancak bunu hangi şubenin çıkardığı yazılmamaktadır. Ayrıca *Neyyir-i Hakikat*'ın teksirle çoğaltılan ve elde bulunmayan ilk on sayısından biri üzerine de bir bilgi vardır. Bu gizli sayılardan birinde Dr. Kamil'in "Bir Ümmî Çocuğun Tahassürü" adlı bir makalesi varmış. Yazı "işidiyorum ki İstanbul'da Zıll-ullâh..." ile başlıyor ve "yalnız bir kere vatan ve milletin saâdetini göreyim sonra yine gözlerim kapansın" ile bitiyormuş. Kırıntı da olsa, bu, o sayılar hakkındaki tek bilgi. Manastır ve Selanik örgütleri arasında varolduğu söylenen çekişme de Dr. Kamil'de hiç görünmez.

Şemsi Paşa'da Süleyman Sırrı da üyelerin adını değiştirmekle birlikte Mitroviçe örgütü hakkında önemli bilgiler verir. Bu adların bir kısmı istenirse *Firzovik Toplantısı* ile karşılaştırılarak bulunabilir. 16 Haziran 1324 günlü toplantılarında söylendiğine göre cemiyetin "Mitroviçe'deki adedi bugün otuz sekize baliğ" olmuştur. "Eşhâs" kısmında üyelerin meslekleri de verilir. *Nasıl Oldu*'da Behlül'ün kılık değiştirip, Anadolu'ya kaçışı Dr. Nazım'ı hatırlatır. Dr. Nazım'a Yunanlılar yardım ettiği gibi Behlül'e de kaçışında Rumlar yardımcı olur. Eserde Cemiyet Behlül'e para yardımı teklif eder ve Behlül kabul etmez. Kazım Karabekir'in verdiği bir bilgiye göreyse İstanbul örgütünden Avukat Baha Bey tam Rumeli'de olaylar başladığında Selanik'te cemiyetten aylık alanlar olduğunu, Dr. Nazım'ın bile İzmir'de aylık aldığını, artık cemiyete çalışmayacağını, kendisinin de aylık istediğini söyler, sonra korkutulup sindirilir.[24] Kazım Nami'ninki bu iddialara bir cevap olabilir. Ayrıca bu oyunda Anadolu'daki bu meçhul kasabadaki faal örgüt de tasvir edilir.

Örgüt yapısı ve ritüeline ilişkin bilgiler daha çoktur. Üstelik bazı yönlerden bu dört oyun dışında diğer dört oyundan da yararlanılabilir. *Nasıl Oldu*'da üyeler arasında saklı hiçbir şey yoktur, üzerlerinde evrak taşımadan ihtiyatlı şekilde Behlül'ün evinde toplanırlar (ancak bu da dikkat çeker). Birbirlerine, sevgili arkadaş, diye hitabederler, odaya girerken kapıya üç fiske vurulur. Sonradan kapı vurmadan da tıpkı Merkez-i Umumi toplantısı gibi içeri girenler olur.[25] *10 Temmuz 1324* te ise hürriyetperverler birbirlerine "yoldaş" diye hitabederler. *Bükülmez Kol*'da Eczacı kendi kendine konuşarak yayınları nasıl elde ettiğine ve nasıl yemin edip cemiyete girdiğine dair bilgileri seyirciye aktarır. Manastır'dan aktarılan bu yemin töreninin yanısıra Şemsi Paşa'da tahlif törenleri için Mitroviçe'de hastanenin arkasında çadırlar kurulduğu ve bunların dikkat çekip, gece teftişe gelindiği yazılıdır. Gerçekten örgüt nizamnamesinde yemin töreni geçmektedir, ancak bu neredeyse tamamen Rumeli'ye özgüdür, İstanbul'da hemen hiç yapılamaz. Görüldüğü gibi Mitroviç'de bile sorun çıkmaktadır.

Nasıl Oldu'da Rumeli'nin meçhul kasabasında Cemiyet'in erleri aydınlatmak ve taraftar kazanmak için eğitime verdiği öneme, *Bükülmez Kol*'da aynı amaçla Manastır'daki gece müsamereleri ve Cuma ziyafetlerine değinilir.

Mukaddime-i İnkılab'da çok içtiği için üye olmadığını tahmin ettiğim (çok içmek, dili çözeceği için yasaktır), Bahtiyar'ın cezasını üstlenip hapse giren Hüseyin'in çocuklarına bakılacağı hissettirilir. Zaten bu, "idam" edilen kişilerin ailelerinin bile yararlandığı cemiyetin adaleti gereğidir.

Fedailik de oyunlarda hayli önemli bir yer tutar. Bu aslında uğrunda can dahi verilen bir hamlenin haklılaştırılması için işlenir. Ancak aynı zamanda İttihat ve Terakki'de fedailik diye bir kurum ve fedai şubeleri de olması nedeniyle örgüt yapısını da ilgilendirir. Fedailik İslâm geleneğinden gelir ve Paris merkezli İttihat ve Terakki'de de vardır. Enver, Kazım'a Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olmasını önerdiğinde, o, Enver ayrıca bahsetmediği halde "fedai" bir üye olmayı kabul eder.[26] *Bükülmez Kol*'da Ders Nazırı, Doktor'a hürriyetin ilanı günlerinde Manastır, Selanik ve İstanbul'a çok sayıda fedai tayin edildiğini söyler. Doktor'a göre:

"Fedâkârın kalır ezkârı dâim kalb-i milletde"

Bir Fedainin...'de Ali Bey'in şiirinde:

"Ya bu vatanı kurtaralım ya verelim cân" denir.

Şefkati de "hepsinin tatlısı... bir fikr-i mukaddes uğruna ölmek!" der. *Canlı Cenaze*'de;

"Cânımız olsun fedâ' hürriyete

"Başka şey olmaz bedel bu ni'mete" denir.

İttihatçılar vatan ve hürriyet uğrunda can vermeyi "câna minnet" bilirler.

Bir iki yerde vatan ve hürriyet kadınlarla karşılaştırılır. Hürriyetin "peri"si vardır. *10 Temmuz 1324*'te Fehmi Leman'a, onu vatanından çok sevdiğini söyler. Leman onu susturur. Beni sevme, vatanı sev, "vatan felâh bulursa ben rehâ bulurum. Benim hayatımla vatan hiçbir şey bulmaz" der. *Nasıl Oldu*'da da Behlül'le Viktorya arasında şu diyalog geçer:

"Viktorya- ... İlk ayın hamiyyetine â'id vekâyi'i böyle hatırladıkça vatanına olan aşkın çoğalıyor. Ve zan ederim ki beni daha ziyâde seviyorsun.

"Behlûl- Evet bütün bu hâtırâtı tekrâr etdikce sana olan aşkım, hayretim, hürmetim artıyor."

Böylesi kadınla bağlantılı vatan kavramı onu erkekler için uğruna ölünmesi gereken bir şey olarak algılamaya yardımcı olabilir.[27]

Son olarak da fazla aydınlanmamış bir konu olan Cemiyet içinde kadınların yerine ilişkin bir iki noktaya değineceğim. İttihat ve Terakki daha İttihad-ı Osmani'den başlayarak üyeliği kadınlara açık tutmuştur. Tahsin Üzer'in annesi Hatice Hanım[28] ve Mısırlı Prenses Nazlı Hanım'ın[29] cemiyete üyelikleri açıktır. Demetra Kenneth Brown da pek güvenilir olmayan bir makalesinde[30] Kemal Paşa(?)'nın kızı Refika Hanım'ın üyeliğinden bahseder. Kazım Karabekir ve Enver Paşa anılarında Manyesizade Refik Bey'in karısı ve kayınvalidesi Meveddet ve Zişan Hanımların kuryeliğinden söz eder. "Üyeydiler" lafı geçmez.[31] Kazım Nami Duru ve birkaç arkadaşı da eşlerini üye yapmak "mecburiyetinde kalmış"lar.[32] Niyazi Bey'in anılarında da Manastır Heyet-i Merkeziyesinden Sadık Bey'in karısı ve kızıyla birlikte cemiyete çalıştıkları belirtilir.[33] Gene burada Lahçe köyünde emniyet sağlamak için cemiyetin erkek ve kadın birer polis belirlediği yazılıdır.[34]

Oyunlarda açıkça üye olan bir kadına rastlanmaz. *Zavallı Valide*'de Safinaz ve *Mukaddime-i İnkılab*'da Leman hürriyetin ilanında etkin olarak yeralır. *Nasıl Oldu*'da Viktorya, Behlül örgüt üyeleriyle görüşürken başka odaya geçecek kadar olayların dışında, onunla Anadolu'ya kaçıp Müslüman olacak, evlenip kader birliği edecek kadar içindedir. Üyeliği belirsizdir. *Bükülmez Kol*'da da bu açıdan bir belirsizlik vardır. Bu oyunda Nihal, Manastır 3. Avcı Taburu Kumandanı Remzi Bey'in kızkardeşidir ve büyük olasılıkla gerçek bir kişidir. 57. sayfada Doktor'a gelerek, komşudan Manastır'da bir cemiyet olduğunu duydum, der. 58. sayfada cemiyeti iki ay önce duyduğunu söyler. Gene aynı sayfada "cem'iyyetimiz" der. "Yarabbi!" der, "milletin senden, cem'iyyetden başka penâhı yokdur." Sonra faal bir üye kadar açık, net görüşler dile getirir. En nihayet 65. sayfada Doktor, Nihal'e "yarın cem'iyyete â'id epeyce vazifelerin vardır.. Bizim şu'beden yarın isimlerini söyleyeceğim beş altı zâtın ailelerini ziyaret edeceksin! Vereceğim evrâk ile gazeteleri geçen haftaki gibi her birinin hânesine giderek kendi hanımlarına teslim edüb verecekleri emânetleri bana getireceksin" der.

Bu tutarsızlıkları fazla dikkate almadan, üye olmasa bile Nihal'in en azından kurye olduğunu ve Remzi'nin karısı Şeref'le birlikte mümkün olsaydı "fedai" bile olacaklarını anlayabiliriz. Kadınları üye veya hürriyetperver konumunda gösteren oyunların yanında görece veya mutlak olarak aşağı gösteren örnekler de var. *10 Temmuz 1324*'te bunu Leman dile getirir: "Evet bin kere evet; yüz kere evet; kadınlar erkeklerden dûn olmalıdır, fakat erkekler de o nisbette çalışmalıdırlar." Bu aşağı konumu bir kadın ağzından itiraf ettirmek kadar güçlü ve ikna edici bir mesaj olmasa gerek. Gene burada, eşit olmasalar da kadınların "cem'iyet-i beşeriyenin en birinci rüknü" olduğu ve "büyük faziletlere mâlik olarak" yetiştirilmeleri gereği vurgulanır. Bunun nedeni ise hemen tüm oyunlarda aynıdır; çünkü, çocukları onlar yetiştireceklerdir. *Bükülmez Kol*'da "sırasına göre kahraman fedâî" de olurlar. *Zavallı Valide*'de Hediye memleketin kötü halini "şu kadınlığı" ile dahi anlar. Gene orada Safinaz "size kadınlar cezâ ta'yîn eder, alçaklar" der. Kadının verdiği ceza kişiyi alçaltmaktadır.

Nasıl Oldu'da Viktorya'nın konumu hayli ilginçtir. Rum oluşu ve Behlül'le evlenişi Osmanlı etnik unsurları arası ilişkiye göndermelerle işlenir. Behlül "seninle sine sineye olacağımız gün, Osmanlı nâmı altında yaşayan Türklerle gayr-ı müslîmlerin bir uhuvvet-i vataniye ile birleşecekleri gün olacakdır" der. Ancak olay örgüsünde Kazım Nami bunu atlar ve daha önce evlenirler. Bunu telafî için oyunun sonunda yazar Zahir'e Behlül ile Viktorya'yı -halbuki o sırada adı Ümit'tir- el ele tutturarak sahnenin önüne geçirtip "işte biri vatanın, müslîm diğeri gayr-i müslîm evlâdı.. Bunları birleşdiren aşk-ı uhuvvet, ne mukaddesdir, yâ rabbî!" dedirtir. Bu birleşme de düşündürücüdür, burada etkin erkek özne ve ailenin reisi Türk ve Müslüman olan taraftır.

Ancak bu verdiğim olumsuz örnekler, sadece döneme göre kötü bir konumu yükseltme çabasının sınırlandırıcı unsurlarıdır. Kadın hakları ve katılım derecelerine bazı oyunlarda böylesi bir iki işaretle sınır getirilir. Yoksa oyunlarda kadının konumu, döneme göre gene de daha iyi olan ya da ulaşılması istenen bir yeri gösterir.

Yazarlar bazen yaşadıkları olayları da tiyatro kurgusu içinde, bir yazgının gerçekleşmesi olarak düşünürler.

Bükülmez Kol'da Şemsi Paşa'nın vuruluşu "bir perdelik dram"dır. Gene burada yaşananlar bir tiyatrodur ve herkes rollerini icra etmektedir:

"Doktor- Demek tiyatro başladı. Bakalım neler görülecek!..

"Kumandan- Evet. Tiyatro başladı. Cem'iyyet rollerini icrâ' edecek."

Oyunlarda olayların seyri basit ve benzerdir. İstibdadın zulmüne katlanan halk cemiyetin hürriyeti ilan etmesiyle bütün dertlerinden kurtulacaktır. Buna uygun olarak hemen tamamı mutlu sonla biter. "Yaşasın hürriyet!", "kahrolsun istibdat!" çığlıkları ve sevinç gösterileri arasında, seyirciler ve oyuncular dertlerinin süreceğinden habersiz, perde kapanır.

NOTLAR

1 Tiyatro tarihi çalışmaları hariç, benim bildiğim yalnızca, Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Dost Kitabevi, Ankara, 1984'te **Şemsî Paşa ve 24 Haziran** ile **Nasıl Oldu** incelenmiştir.

2 Bunlar için Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923**, Ankara 1978, Metin And, **Türk Tiyatrosunun Evreleri** Turhan Kitabevi, Ankara, 1983 ve Niyazi Akı, **Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi**, cilt I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1989'da değerli bilgiler vardır.

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 523-24

4 Oyunların tanımı için And ve Akı'nın yukardaki eserlerine bakılabilir.

5 İttihat ve Terakki'nin eksik bir tarihini vermek yararlı olabilir. 1889'da Tıbbiye'de İttihad-ı Osmani kurulur. 1895'te Paris'teki kaçaklardan oluşan çevre Ahmet Rıza'yla birleşir ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alır. 1906'ya gelindiğindeyse artık İttihat ve Terakki'nin ülke içindeki etkisi çok azalmıştır. O yıl Selânik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulur ve bu örgüt Rumeli'nde yayılır. 1907'de Paris'teki Terakki ve İttihat'la (bu arada adı değişmiştir) birleşir. Ünü nedeniyle Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adı benimsenir. Ama neredeyse Paris'in birleşme sonrası etkisi bu isimle sınırlıdır. Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir dışında etkin olan hemen hiçbir üyeleri yoktur. Devrim de Rumeli'nde patlar. Birleşme olmasaydı dahi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hürriyeti ilan edebilirdi. Hürriyetin ilanından sonra örgüt artık sadece istibdadı yıkmaya çalışan bir sıyasi hareket olmaktan çıkıp partileşmeye başlar. Ben de keyf kabul edilebilecekse de çalışmayı bu dönemle sınırlıyorum.

6 **Neyyir-i Hakikat**, 1 Ağustos sene 324, no: 12, s. 3 ve 21 Temmuz sene 324, no: 13, s. 4

7 Doktor Kâmil, **Cânlı Cenâze Yâhûd Yıldız'da Meşrûtiyet Telâşları**, Arşan Asadoryan Matbaası, 1325. Bundan sonra **Canlı Cenaze** olarak anacağım.

8 Doktor Kâmil, **Bükülmez Kol Yâhûd 10 Temmuz**, Yeni Osmanlı Matbaası, 1325. Bundan sonra **Bükülmez Kol** olarak anacağım.

9 Süleyman Sırrı, **Şemsî Paşa ve 24 Haziran**, Selanik, Sanâyi' Matbaası. Bundan sonra **Şemsi Paşa** olarak anacağım.

10 Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, 1944. Ancak bu da çok kapsamlı değildir.

11 Kâzım Nâmî, **Nasıl Oldu**, 1326.

12 İbnülcemâl Ahmed Tevfik, **İstibdâdın Son Günü Yâhûd Zavallı Vâlide**, Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul, 1326. Bundan sonra **Zavallı Valide** olarak anacağım.

13 Kadınların erkek kılığına girişi Namık Kemal'in **Vatan Yahut Silistre** oyununun Zekiye'sinden alınma bir buluştur. Pek çok sefer sahnelenen bu oyun başka konularda da Meşrutiyet tıyatrocularına model oluşturmuştur.

14 **İstibdâdın Vahşetleri Yâhûd Bir Fedâînin Ölümü**, ty., y.y. Bundan sonra **Bir Fedâînin...** olarak anacağım.

15 Moralızâde Vassâf, **Mukaddime-i İnkılâb**, Kütübhâne-i İkbâl, Dersa'âdet, 1325

16 Halîl Rüşdî, **10 Temmuz 1324**, Matbaa-i Amirî, 1324

17 **Neyyir-i Hakikat**, 1 Ağustos sene 324, no: 16, s.4

18 Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri**, 2. B., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991'de tip kavramı ve tiyatroda tipler çok iyi açıklanır.

19 Bu tür birleştirmeler komik bulunabilir oysa dış gerçeklikle çakışmak zorunda değildirler. Gerçekte bu birleştirebilme yeteneği hareketin devrimci "ciddiyet"ini gösterir. Eğer kitleleri tereyağının bozuk olma nedeninin istibdat, düzelme çaresininse meşrutiyet olduğuna ikna edebilirseniz devrimi yapabilirsiniz. Örneğin "ağaçların kurtuluşu sosyalizmdedir" sözünün günümüzde tebessümle karşılanmasının nedeni mantıki olmaktan çok konjonktüreldir. Bugün İslâmî devrimcilerin kullandıkları dıl çok daha bütünleştirici ve bu açıdan "ciddi"dir. Bunun kuru bir radikallikle de hiç ilgisi yoktur. Kitlelerin "demir"den "kırmızı bakır"a, "sevda"dan "hayat"a, "gökyüzü"nden "sürülmüş tarlalar"a kadar her şeyin "bahtı"nın "doğruldukları"nda değişeceğine inanmaları devrimcilerin gerçekleştirmeye çalıştıkları birinci koşuldur.

20 Yunancada "adalet" ve "intikam" anlamlarının birleştiği "dike" diye bir sözcük olduğunu öğrendim. Yakın bir anlamı İngilizce "retribution" sözcüğü taşıyor. Adalet ve intikamın farklı kültürlerde de birlikte düşünüldüğü anlaşılıyor.

21 "Çünkü araya beden endişesinin girmesiyle birlikte komikliğin sızmasından korkulur. Bunun için trajedi kahramanları ne yer, ne içer, ne de ısmarlar. Hattâ mümkün olduğu kadar oturmazlar bile, çünki rollerinin ortasında oturmaları bir bedene sahip olduklarını hatırlatır. Zamanının bir psikoloğu olan Napoléon trajediden komediye sadece bir oturmakla geçildiğine dikkat etmişti." Bergson, **Gülme**, çev. M. Ş. Tunç, M. E. B., İstanbul, 1945

22 Niyazi Bey hürriyetin ilanı faaliyetleri sırasında 9 Temmuz'da Katrani yolunda Manastır'dan kendilerine katılmak üzere firar eden altı jandarma ve birkaç başıbozukla karşılaşır. Yanlarında iki yaşında bir dişi geyik vardır. Prester sırtlarında önlerine çıkmış ve kaçmamış. Niyazi Bey'e göre "bu sevimli mahlûku" "Cenâb-ı Hakk" göndermiştir. "Cümlemiz bunun vücûdunun bir a'lâmet-i hayr addettik, âdeta bir müjde-i âsumânî, bir beşâcet-i ma'nevî olduğunu iddiâ' ettik." Ahmed Niyâzî, **Hâtırât-ı Niyâzî**, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326, s. 196. Bu olay çok ün kazanır ve artık bu geyik "Niyazi'nin geyiği"dir. Geyikle birlikte çekilmiş fotoğrafları basılır. **Neyyir-i Hakikat**'in 1 Teşrinievvel 1324 tarihli sayısında "Garib Bir Tesâdüf" başlıklı bir haber çıkar: "Bu kere Ohri Keşişhânesinde târih-i hürriyetden bir kaç gün mukaddem inşâ edilen binânın bir köşesine <40> santimetro murabbağı cesâmetinde üzerinde bir geyik resmi ve 1876 ve altında 1293 târihiyle tarafeyninde 16 <mim> <re> işâretleri ya'nî Mart târihi mahkûk bir taş konulmuş ve taşın nazar-ı dikkati celb etmeyerek tesâdüfen konulduğu ve Keşişhânenin bağçesinde sürüklenmekde olduğu rahib tarafından ifâde edilmiştir."

23 Pertev Naili (Boratav) **Köroğlu Destanı**, Evkaf Matb., İstanbul, 1931, s. 88

24 Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** İstanbul, 1982, s. 301-306

25 Nahid Sırrı Örik, **Sultan Hamid Düşerken**, Kanaat Yay., y.y., 1957, s. 228

26 Karabekir, **a.g.e.**, s. 135

27 Fethi Açıkel'in "Türk Siyasetinde İdeal Kadın" başlıklı yayınlanmamış makalesi bu konuda bilgi vermektedir.

28 Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, T.T.K., Ankara, 1987, s. 11

29 M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük'**, C. I., İletişim Yay., İstanbul, ty., s. 204-205

30 Demetra Kenneth Brown, "Women In The Young Turks Movement", **Atlantic Monthly**, C. III, May, 1909, s. 696-701

31 Karabekir, **a.g.e.**, s. 279 80 ve **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, haz: Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 88

32 Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matb., İstanbul, 1957, s. 32

33 Ahmed Niyâzî, **a.g.e.**, s. 238

34 Ahmed Niyâzî, **a.g.e.**, s. 88

Trablus'da Sürgün Doktor

Reşid Şahingiray

ABDÜLKERİM ABUŞVEREB

1897-1908 arasında on yıl boyunca Trablusgarp'da yaşayan Doktor Reşid Şahingiray, hem Türk hem de Trablusgarp tıbbına katkılarda bulunmuştur. Kafkasya kökenli olan Reşid 1873'te doğdu, ailesiyle İstanbul'a gelip yerleşti. İlk eğitimini tamamladıktan sonra Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'ne ve 1885'de Kuleli Askeri İdadisi'ne girdi. Orada üç yıllık eğitimini tamamladıktan sonra Askeri Tıbbiye'ye kaydoldu. Orada İbrahim Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Hikmet Emin'le birlikte, daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihadı Osmani gizli cemiyetini kurdu. 1893 ve 1894'te sorgulamalara uğradı, buna rağmen 1895 sürgünlerinden kurtuldu. Tıp tahsilini tamamladı ve Profesör Düring'in yanında Doktor Yüzbaşı olarak Haydarpaşa Hastanesi'nde görev yaptı. Bu arada İttihatçı faaliyetleri devam etti ve 1897 tutuklanmaları sonucunda 77 kişiyle birlikte Şeref Vapuru'yla Trablusgarp'a sürüldü.

Doktor Reşit Rey

Aralarında Doktor Süleyman Emir, Doktor Cevdet Osman, Doktor Hamid Hüsnü ve birçok tıp öğrencisi bunan bir grup genellikle sürgünler için en kötü yer sayılan Fizan'ın merkezi olan Murzuk kazasına gönderileceklerdi. Fakat Vali Namık Paşa'nın (1896-1898) kararıyla bazıları Trablus'da alıkonuldular. Mesleklerine göre kimisi hastanede, kimisi mühendislik hizmetlerinde, bazıları da eğitim işlerinde görevlendirildi.

20 Eylül 1897 tarihinde diğer bazı tutuklularla birlikte tahliye olununca 600 kuruş maaşla 'Trablusgarp Belediyesi Saniliği'ne atandı. Rütbeleri de geri verilince belediye hastanesinde göreve başladı. O yıllarda kendisi gibi sürgün olan Zeki Bey'in kızı Mazlume Hanım ile Trablus'da evlendi. Bu arada İttihat ve Terakki faaliyetlerine ara vermedi ve cemiyetin Trablus şubesini kurdu.

Resmî sıfatıyla belediye doktorluğunun yanısıra adlî tabip hizmetlerini de üstlendi. Teşrih yaptı, yerel hastalıkları tetkik etti, polise ve valiye raporlar verdi. Belediye hastanesinde ameliyat bile yaptı. Verdiği raporlar Libya Arşivi'nde bulunmaktadır. O zaman Trablus Belediye Hastanesi, yeni şehrin en iyi sokağı üzerinde Mizaran Caddesi'nde bulunuyordu. Kapısında (Türkçe olarak) 'Belediye Hastanesi' yazılıydı. Şimdi Ali Haydar el Saati Mektebi'dir.

Müşir Recep Paşa vali olunca (1904-1908), Jöntürk'lerden yana ve hürriyetçi olduğundan, sürgünlere yardım etti ve yaşamlarını kolaylaştırdı. Reşid, valiye yakın olduğu için diğer arkadaşlarına da kolaylıklar sağlıyordu. 1908 affıyla İstanbul'a döndü. İs-

Muhammed Ali Emset ve Arif Edhem için çıkarılan pullar

tanköy, Humus, Lazistan, Karase mutasarrıflıkları, Musul, Bağdat, Diyarbekir, Ankara valiliklerinde bulundu.

Trablusgarp tıbbına hizmetlerinden dolayı *Libya Tıp Tarihi* kitabında yerini almıştır. Libya'da özel hastalıklar ve tedavileri konusunda çalışmaları vardı. *Trablus Belediye Sicili*'nde on yıl boyunca ondan bahis bulunmaktadır. *Trablusgarp Saray Arşivi*'nde onun yazdığı raporların çoğu bulunmaktadır.

Osmanlı Sıhhiye Vesikaları kitabı da kendisinden bahsediyor. 1977 yılında mühendis olan oğlu Cezmi Şahingiray, Libya'da bir şirket kurmuş ve bu vesile ile kendisiyle dostluk kurarak babasının o dönemi hakkındaki anılarını dinlemiştim. Libya Arşivi'nin eşsiz uzmanı Muhammed Usta da (öl. 1990) onun belgelerinin çevirilerini yaparak Libya tıp tarihine katkıda bulunmuştur.

(Çeviren: Orhan KOLOĞLU)

NOT

Trablusgarp'da Osmanlı Hilali Ahmer'i isimli araştırmasında, yirminci yüzyılın başında Libya kökenli on doktorun İstanbul Tıbbiyesi'nden mezun olduktan sonra anavatanlarında çalışmış olduklarını saptayan yazar, bunlardan ikisinin (Muhammed Ali Emsek ve Arif Edhem) Libya pullarında kullanılan resimlerini göndermiş bulunuyor. Tıp doktoru olduğu derecede tıp tarihçisi de olan Abdülkerim Abuşvereb'in kendisi de İstanbul Tıbbiyesi'nden mezundur. (O.K.)

Libya Arşivii'nde bulunan Dr. Reşid'e ait 21 mart 1323 (3 Nisan 1907) tarihli bir rapor:

İntihar kasdiyle batını üzerine revolver teşhir ederek mecruh olduğu ihbar olunan Trablusgarp telgraf muhabere memuru sabıkı Sırrı Efendi'nin Mizaran'da sakin bulunduğu .....nin hanesine gidilerek polis komiseri Remzi Efendi ve mahalle imamı ve muhtarı hazır olduğu halde muayenesi icra olundukta seresinin dört parmak altında ve hattı mutavassıtın cüzi sağında küçük bir müdevver bir fevha-i duhul görüldü.

Fevha-i curuh aranıldıkta sağ cihet kalçası fevkinde küçük ve müsellesi şekil bir vahze görülmüş ise de pek küçük ve şeklinin muntazam bir müselles olmasına ve hiçbir tahrib vukua gelmediğine nazaran fevha-i cüruh olmak üzere .....li mümkün değildir. Müdavatı icra edilmek üzere Belediye Hastahanesi'ne nakl edilip aleti kâşife ile fevha-i duhulün istikameti taharri olundukta hiçbir cihette de takibi yani bir seyir tayini mümkün olamadı. Maamafih kurşunun elastikiyeti batın tesiriyle dışarıya atılmış olması ihtimali üzerine yaranın daha ziyade kurcalanmasına cesaret olunamadı. Tımarı icra edildi. Elde edilen (delodok) cinsinden ve küçük çaptan revolverin altı milimetroluk kurşunları yara ile kıyas olundukça bunun ile yaranın husula geldiği anlaşıldı. Binaenaleyh bu babdaki rapor tanzim ve ita kılındı.

.... İşaretli yerler okunamamıştır

Dr. Reşid'e ait bir belge

Rus Ordusundaki Türk Askerlerinin

Osmanlı Tâbiiyetine Geçmesi (1911-1917)

NEDİM İPEK

Çarlık Rusyası, tarihî süreç içerisinde bir taraftan Kazan, Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'a hakim olarak Akdeniz'e ve diğer taraftan Orta-Asya'daki Türk bölgelerinden Hint Okyanusu'na inmeye çalışmıştır. Bu politika doğrultusunda 1552-1556 tarihleri arasında Kazan, Başkürdistan ve Astrahan'a kadar İdil Ovası Rus işgal sahasına dahil olmuştur. İleriki tarihlerde Gürcistan (1801), Kuzey Azerbaycan (1827), Dağıstan (1859), Kum bölgesi (1850), Taşkent (1853) ve Semerkant'a (1868) giren Ruslar 1880 yılında Türkmen bölgesine hakim olmuşlardır.

Ruslar, bu sahadaki hakimiyetlerini uzun süreli kılmak için yeni ahaliyi asimile etmek ve Rus göçmenlerini yerleştirmek suretiyle bölgenin nüfus yapısını lehlerine değiştirmeye çalışmışlardır. Rusların baskı ve zulmüne dayanamayan Müslümanların bir kısmı vatanlarını terk ederken, ekonomik olarak göç edecek durumda olmayanlar zorluklara göğüs germeye çalışmışlardır.

Rusya hakimiyeti altında bulundurduğu topluluklardan itimat ettiği Rus olmayan unsurları silah altına alırken, Kafkas Müslümanları ile Kırım, Kafkasya ve Orta-Asya'daki Türkleri Osmanlı Devleti'ne yakınlıkları dolayısıyla askerî hizmetin dışında tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Çarlık ordusunda tamamen Dağıstan ve Azerbaycanlı gönüllülerden oluşan seçkin süvari birlikleri[1] ile Kazanlı Türk askerlerinin mevcudiyeti bilinmektedir. Genel Savaş başladıktan sonra Rus idaresi, Tatar, Başkurt, Kırım ve Azerilerden 200.000 kişiyi askere aldı. Bunun 113.000'i Rusya'nın Avrupa'daki cephelerine sevk edildi.[2] Savaşın ilk yıllarında, Rusya büyük kayıp ve esir verdi. 1916 yılında sadece Almanya'daki Rus esirlerinin sayısının iki milyonu aştığı ifade edilmektedir.[3] Bu kayıpların ortaya çıkardığı açığı kapatmak için Bozkır ve Türkistan Genel Valilikleri Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'daki Türkleri askere almaya teşebbüs ettiler. Bu tarihe kadar Türkistan, Kazak ve Kırgız Türkleri askere alınmıyordu. Genel Savaş başlayınca Kazan Türkleri ve Başkurtlardan asker alınmasına mukabil Türkistanlılar ve Kazaklar'dan sadece maddî yardım istenmişti. Ancak, ihtiyaç hissedilince, 25 Temmuz 1916 tarihinde Türkistan ahalisinden 19-43 yaşındakiler cephelerde siper kazmak gibi geri hizmette çalıştırılmak üzere seferberliğe tabi tutuldular. Bu durum yerli ahalinin isyanına sebebiyet verdi.[4] İsyan pek kanlı bir şekilde bastırıldı. 168.000 kişi Sibirya'ya sürüldü. 300.000 Kazak ise, Kırgızistan ve Doğu-Türkistan'a sığınmak zorunda kaldı.[5]

Silah altına alınan Müslüman Türkler'in, hatta Hıristiyanların bir kısmı firarî, esir veya mülteci sıfatıyla Anadolu'ya gelmiştir. Birinci gruptakiler, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı boyunca yerleştirilmiş Rus askerî birlikleri mensupları olup firar edenlerdir. İkinci gruptakiler, Türk ve Alman cephelerine İtilâf kuvvetlerinin saflarında çarpışırken esir düşen Müslüman Türk askerleridir. Osmanlı bürokratları ve diplomatları bunlara *"Üserâ-yı Muhâcirin"* adını vermiştir.[6] Üçüncü gruptakiler ise, Osmanlı-Alman kuvvetleri yenildikten sonra kızışan Rus iç savaşında bozguna uğrayan Çarcı kuvvetlerden İstanbul'a iltica edenlerdir.[7]

Nedim İpek Ondokuzmayıs Ünv. Eğitim Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesidir.

Biz bu çalışmamızda, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde konuyla ilgili tespit ettiğimiz vesikalara istinaden birinci ve ikinci gruptakileri incelemeye çalişacağız.

I- Rus Ordusundan Firar Eden Askerler

Rus ordusu mensubu iken Anadolu'ya iltica eden askerleri firara götüren sebepleri siyasî ve ekonomik boyutta açıklamak mümkündür. Firarilerin ifadelerine göre, Rus ordusunda iaşe sıkıntısı çekilmekte, askere maaş verilmemekte, küçük bir kusur bahane edilerek zulüm derecesine varan baskılar yapılmaktadır. Bu ortamda Rus idaresinden hoşnut olmayan Müslüman ve Hıristiyan Rus tebası Osmanlı'ya meyletmektedir.[8] Örneğin, üç mülteci resmî makamlara takdim etmiş oldukları 30 Ekim 1911 tarihli müşterek arizada, "*Rusya'da hürriyet ve meşrutiyet istihsali emeline nail olamadıklarından dolayı Osmanlı'ya hizmet etmek ve Jandarma Mektebi'ne kaydolmak amacıyla Meşrutiyet-perver Osmanlı Hükümeti*"ne iltica ettiklerini ifade ediyorlardı.[9] Daha önce Anadolu'ya göç edenlerin göndermiş oldukları mektuplarda Türkiye'deki iyi idare ve serbestlikten söz etmeleri iltica isteğini artırmıştır.[10]

Erzurum Valisi Emin Bey'e göre, Türk meşrutiyet idaresinin Rusya'da uyandırdığı tesir üzerine Rus ordusundan firar eden Müslüman ve Hıristiyan askerler Anadolu'yu "*Darü'l-aman*" kabul ettiklerinden Osmanlı tabiyetine geçmek istemektedirler. Emin Bey, Osmanlı Devleti'nin amansız düşmanı olan ve milyonlarca Türk'ü esaret zinciri altında bulunduran Rusya'nın bu durumundan yararlanılması düşüncesindeydi.[11] Rusya'da milyonların kalblerinde Türkiye'nin lehinde bir tesir yaratmak amacıyla mültecilerin aç ve çıplak süründürülmeyerek bir an önce rahat ettirilmeleri gerekiyordu.[12]

Yukarıda açıklanan sebeplere istinaden 22 Nisan 1911 - 22 Mart 1914 tarihleri arasında yaklaşık 200 kişi kıtalarından firar ederek Türk sınır karakollarına sığınmışlardır. İltica edenlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin doğu sınırlarına yerleştirilmiş *26. Rus Hudud Livası, Sarıkamış 55. Piyade Alayı, Kars Ordusu 154. Alayı, 25. Karadeniz Hudud Livası, Hoy Rus Avcı Taburu, Drinsky Alayı* gibi Rus askerî birliklerinin mensuplarıdır. Mültecilerin ekserisi Kazanlı Türkler'dir.[13]

Rus ordusuna mensup firariler Türkiye'ye üç yoldan iltica etmişlerdir: Birinci gruptakiler denizyolu ile Sohum üzerinden Trabzon ve Giresun'a gelmişlerdir. İkinci ve üçüncü grubu Türk kara sınırından Trabzon ve Erzurum'a gelerek vilâyet makamlarına sığınanlar oluşturmaktadırlar.

İltica talebinde bulunan firarîler, Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiklerini ve bir ecnebi devletin himayesini iddia etmeyeceklerini, aksi takdirde Türkiye'den çıkarılmayı kabul ettiklerini bildiren taahhüd senedini Türk makamlarına verdikten sonra Osmanlı tabiiyetine kabul ediliyorlardı.[14] Hıristiyan mültecilerin kabul işlemleri ise daha uzun sürmekteydi. Zira, bunların iltica isteklerinin kabul edilebilmesi için iki taraf arasında daha önce imza edilmiş olan andlaşmalara göre, Müslüman olmaları gerekiyordu. İhtida işlemlerinin icrası için on beşer gün ara ile Rus konsolosluğuna üç defa yazılı tebligat yapmak gerekiyordu. Bu zaman zarfında iâşe edilemeyen mülteciler kahvehane köşelerinde perişan olmaktaydılar. Bu ise kendilerinde pişmanlık duygusuna sebebiyet veriyordu. Bu ortamdan yararlanan Rus Konsolosluk Kavasları, firarîleri iltica isteklerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Zaman zaman bu hususta başarıya da ulaşıyorlardı.[15] Oysa, milletlerarası hukuka ve Türk-Rus ikili andlaşmalarına göre, Rus Konsoloslarının Rusya'da suç işleyerek Türkiye'ye iltica edenlere müdahale hakkı yoktu. Her ne kadar Küçük Kaynarca Andlaşması ve 1880 Türk-Rus İtilafı ile suçluların karşılıklı iâdesi kararlaştırılmayla birlikte, din değiştirenlerin iâde olunmayacakları istisnası konmuştu. Üstelik, sözkonusu olan mülteciler asker firarîleri olup, yukarıdaki andlaşma maddelerinin kapsamı dışında kalıyorlardı. Milletlerarası hukuk kurallarına göre de firarî askerlerin iâde edilmemesi esastı.[16]

Güvenlik ve iâşe açısından mültecilerin sınıra yakın bölgelerde tutulması uygun bulunmamıştı. Mülteciler muhtemel bir casusluk hareketine karşı önlem olarak casusluğa elverişli olmayan ve Rus konsoloslarının bu gibileri tevkif ve Rusya'ya geri yollamaması için Rus konsolosluğunun bulunmadığı sınıra uzak yerleşim birimlerine sevk edilmesi kararlaştırıldı.[17] Firariler sevk mıntıkalarında belirli bir süre gözetim altında bulundurulacaklardı. Zira, edinilen istihbarata göre, 1912 yılında Doğu-Anadolu'ya casusluk yapmak amacıyla yirmi kadar Rus zabiti gönderilmişti.[18] Trabzon kentinde Ocak 1912 tarihi itibariyle onbeş mülteci vardır. Bunlar iki hafta boyunca belediyenin kaynaklarından iâşe edilmişlerdir. Belediyenin kaynaklarının kısıtlı olması sebebiyle sözkonusu mülteciler Debbağhane'de istihdam edilmişlerdir. Ancak, Trabzon'un serhat vilayeti olması sebebiyle bu mültecilerin kent dahilinde tutulmaları yasaklanmıştır.[19]

Trabzon'daki mültecilerden bir kısmı istekleri üzerine *Seyr-i Sefâin İdaresi*'ne ait *On Temmuz* ve *Akdeniz* vapurları ile İstanbul'a sevk edilmişlerdir. İstanbul'a gelen mülteciler herhangi bir işte istihdam edilmek üzere Aydın, Ankara ve Kütahya'ya gönderilmişlerdir.[20] Bazı mülteciler ise, resmî makamlardan izin almaksı-

zın Anadolu'daki arabalarının yanlarına gitmeye çalışmışlardır. Bu gibiler tespit edildikçe Ankara'ya gönderilmişlerdir.[21] Trabzon'da kalan diğer mültecilerin ise Ankara'ya sevk edilmesi kararlaştırıldı. Bunlar Trabzon'dan vapur veya kayıklarla Samsun'a ve oradan da arabalarla Ankara'ya gideceklerdi. Bu iş için tahminen 3785 kuruşluk bir tahsisata ihtiyaç vardı. Bunun üzerine Trabzon valiliği, merkezden mültecilerin sevk ve zarurî masraflarına karşılık olmak üzere 10.000 kuruşluk havale gönderilmesi talebinde bulunmuştur.[22]

Ankara'ya gönderilen mülteciler herhangi bir işte istihdam edilmedikleri için sefil olmuşlardır. Bu durumu bahane eden bazı mülteciler kanunsuz işlere yönelmişlerdir. Ankara'nın güvenliğini sağlamak için kentteki işsiz-güçsüz mülteciler Konya'ya sevk edilmişlerdir.[23] Bunların yol ve sair masrafları olarak talep olunan toplam 2.712,5 kuruş genel bütçenin "Mesârif-i Gayr-i Melhuze" tertibinden karşılanmıştır.[24] Öte yandan 1912 yılı dahilinde Trabzon'a iltica eden mültecilerin yukarıdaki uygulamaya uygun olarak doğrudan doğruya Konya'ya sevk edildikleri anlaşılmaktadır.[25]

Erzurum Vilâyeti dahilindeki sınır karakollarına sığınan mülteciler vilâyet merkezine gönderiliyorlardı. Buradaki resmî işlemleri biter bitmez Bayburt'a sevk ediliyorlardı. Bayburt'ta gözetim altında bulundurulduklarını anlaşılan mültecilere zarurî ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için Belediye tarafından on beş kuruş günlük verilmekteydi. Belediyenin bu gibi harcamalara ayırdığı tahsisat kısıtlı olduğundan genel bütçeden para talep edilmiştir.[26] Talep edilen meblağın havale emri gelinceye kadar mülteciler han köşelerinde sefil bir vaziyette kalmaktaydılar. Vilâyet yetkilileri Mültecilerin sözkonusu durumlara düşmemesi için gerek görüldükçe sarf edilmek üzere 5000 kuruşluk bir tahsisatın Erzurum vilâyeti emrine verilmesini istemişlerdir.[27] Kurallara göre, iltica edecek olanların sevk ve iâşe giderlerinde kullanılmak üzere önceden tahsisat gönderilmesi mümkün değildi. Sözkonusu masrafların evvel emirde Belediye gelirlerinden karşılanması ve bu masraflar bir yekun teşkil ettikten sonra genel bütçeden ödenmesi gerekiyordu.[28]

17 Eylül 1912 tarihi itibarıyla Erzurum'da bulunan onbeş firarî sanatlarını icra edebilmek amacıyla İstanbul'a gitmek istemişlerdir. Bu mültecilerin İstanbul'a sevk edilebilmeleri için giyecek, binek hayvanı, vapur ve sandal ücreti, yiyecek ve han masrafı olmak üzere kişi başına 324 kuruştan toplam 4860 kuruşluk bir tahsisata ihtiyaç vardı.[29] Maliye Nezareti ve Sadarete göre, bu gibi masrafların mahallî idarelerce karşılanması gerekiyordu. Oysa, mahallî kaynaklar yetersizdir.[30] Bu nedenle mahallî idarelerin ve Dahiliye Nezareti'nin bu konudaki ısrarları karşısında genel bütçenin *"Mesarif-i Gayr-i Melhuze"* tertibinden Erzurum Defterda-

İSKAN	MAHALLİ	Nüfus
Adapazarı		99
	Firizli Köyü	9
	Arslanbey Köyü	7
	Tamlık Köyü	1
	Söğüdlü Sagir Köyü	1
	Hendek Nahiyesi / Cedid Köyü	20
	Sapanca Nahiyesi	5
Ankara		50
	Haymana	18
	Haymana / Karapadşan Köyü	3
	Keskin	6
	Kalecik	3
	Kırşehir	14
	Yozgat / Boğazlayan	14
	Nallıhan	1
Bursa	Çobanbey Mah. (Fırında)	1
	Türkiye Oteli	1
	İshakşah Mah.	1
	Heziler (?) Tekkesi	1
	Netice Köyü	1
	Mudanya / Bergos Köyü	2
	Mudanya / Yalıçiftlik Köyü	3
	Mudanya / Terliye Köyü	2
	Bergama	4
Ertuğrul	Bilecik / Türkmen Köyü	15
	Söğüd	11
	İznik / Mazharbey Köyü	4
İzmit		25
İstanbul	Yalova	16
	Kemerburgaz	13
Halep		1
Denizli		8

lığı'na istenen meblağ gönderilmiştir. Erzurum'daki mülteciler, Sivas, Ankara ve oradan da Konya'ya sevk edilmişlerdir. Birkaç mülteci ise İstanbul'a gönderilmiştir.[31]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Erzurum ve Trabzon'dan Konya'ya on altı mülteci sevk edilmiştir. Öte yandan İstanbul'a sevk edilen on iki Kazak askeri, hususi memurların eşliğinde Konya'ya gönderilmişlerdir. Bunların zaruri ihtiyaçları, herhangi bir işte istihdam edilinceye kadar Belediye tarafından karşılanacaktı.[32]

Sözkonusu Kazak mültecileri Türkçe'ye vakıf olamadıkları gerekçesiyle Konya'da geçimlerini temin edemeyeceklerini ifade ile İstanbul'a geri dönmek istemişlerdir.[33] Mahallî idarenin gayret ve çabaları sonucu sözkonusu Kazaklar'dan dokuzu demiryolu şantiyesine, üç kişi de Konya'da mesleklerine uygun birer iş koluna yerleştirilmişlerdir.[34] Öte yandan, 1912 yılında Konya'ya mülteci sevkiyatı sürmüştür. Mültecilerin istihdam edilebileceği iş kollarında işçiye ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle Ocak 1913'ten itibaren kente yönelik mülteci sevkiyatı durdurulmuştur.[35]

Ankara ve Konya mülteci trafiğine kapatılınca, Ocak 1913 tarihinden itibaren Trabzon ve Erzurum'a gelen mülteciler, Adana ve Halep gibi güneydeki vilâyetlere sevk edilmişlerdir. Temmuz 1913'te Halep'te on sekiz mülteci bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Bağdad Demiryolları hattına işçi olarak yerleştirilmişlerdir.[36]

Firarîlerin Anadolu'nun iç kesimlerine sevki pahalıya malolmaktaydı. Yetkililer, bu masrafa karşılık, bir iki yıllık tecrübe sonucunda mülteciler meselesinde "*Rus serserileri*"nin Anadolu'ya gelmesinden başka bir yarar sağlanamadığı inancındadırlar. Bu nedenle konu *Meclis-i Vükelâ*'ya havale edilmiştir.[37] *Meclis-i Vükelâ*'da bu konuda nasıl bir karar alındığını şimdilik bilemiyoruz. Ancak, Halep'te cereyan eden bir olay bu konuya ışık tutacak mahiyettedir. Temmuz 1913 tarihinde Halep Rus Konsolosluğu kentte bulunan Rus mültecilerinin Beyrut Rus Konsolosluğu vasıtasıyla Rusya'ya sevk edileceğini vilâyet yetkililerine bildirmiştir.[38] Rusya ile yeni bir konuda sürtüşme içine girmek istemediği anlaşılan Hariciye Nezareti işi idare etmeye çalışmıştı. Nitekim Hariciye Nezareti'nin bilgisi doğrultusunda Dahiliye Nezareti mülkî amirliklere göndermiş olduğu tamimlerde, "kendi arzularıyla geri dönmek isteyenlerin serbest bırakılmasını, geri dönüş hususunda konsoloshanelerin mültecilere baskı yapmalarının önlenmesini ve meselenin sorunsuz bir şekilde çözüme kavuşturulmasını talep ediyordu.[39] Elimizdeki vesikalardan anlaşıldığına göre Mart 1914 tarihinden itibaren iltica talebi kesilmiş gözükmektedir.

İSKAN	MAHALLİ	Nüfus
Eskişehir		14
	Hoşnudiye Mah.	55
	Mamure Mah.	6
	Hamidülasar Mah.	21
	Karapınar Mah.	1
	Miçura Mah.	1
	Hacı Ali Bele Mah.	1
	Mahmudiye Mah.	1
	Yeşilton Köyü	2
	Mahmudiye köyü	18
	Kılıçarslan Köyü	3
	Fevziye Köyü	1
	Refahiye Köyü	1
	Mamuriye Köyü	3
	Seyidgazi Nah / Hayriye Köyü	1
	Çifteler / Mahmudiye Köyü	3
	Çifteler / Kurdhöyük Köyü	4
	Nahiye Köyü	1
Karahisar-ı Sahip		45
Konya	Ereğli	6
	Koçhisar	9
	Niğde	68
	Niğde / Bor	2
	Türkenlihan (?)	2
	Halkalı Ziraat Mektebi Müdüriyeti	1
	I. Kolordu İstinye Nekahathânesi	1
	Afyon Üsera Garnizonu	10
	Bursa Üsera Garnizonu	56
	Eskişehir Üsera Garnizonu	11
	Fatih Üsera Garnizonu	26
	Haymana Üsera Garnizonu	17
	Kırşehir Üsera Garnizonu	2
	Yeri Belli Olmayan	1A

II- Muhacirîn-i Üserâ

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'a karşı savaşan Rus askerî kuvvetleri bir hayli kayıp vermiş ve yüz bin-

lercesi de esir düşmüştür.[40] Bu esirlerin arasında bir hayli de Türk bulunmaktadır. Esir edilen Türkler'in büyük bir kısmı Berlin civarındaki *Zossen Esir Kampı*'na yerleştirilmiştir.[41]

Bu kamptaki Türkler'in bir kısmı Almanya'nın müttefiki olan Türkiye'nin safında çarpışmak istediklerini bildirdi. Alman ve Türk yetkilileri esirlerin bu isteklerini gerçekleştirmek hususunda mutabakata varınca Rusya'daki Kadı Abdürreşid İbrahim, Berlin'e gitti. Burada yayınladığı "*El-Cihad*" isimli gazete ve şahsî faaliyetleri ile "*Asya Taburu*" ismiyle tanınan askerî birliğe gönüllü kaydına başladı. Bin kişiden oluşan tabur 1 Mayıs 1916'da Berlin'den hareket ile 7 Mayıs'ta İstanbul'a ulaştı. Daha sonra "Asya Taburu" Osmanlı zabitlerinin kumandasında Irak Cephesi'nde savaştı[42] ve askerlerin çoğu şehit oldu.[43] Diğer taraftan Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti, müttefikleri ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Alman ve Avusturya'nın esir kamplarındaki Müslüman ve Türk esirlerden Anadolu'da iskân etmek üzere Türkiye'ye nakletmeye başladı. Getirilecek Müslüman esirlerden sanatkâr olanlar, güvenlik gerekçesiyle ikâmet sahaları değiştirilen gayr-i müslimlerin oluşturduğu iktisadî boşluğu doldurmak üzere ihtiyaç nisbetinde Osmanlı beldelerine dağıtılacaktır. Bunun için Dahiliye Nezareti, Valilik ve Mutasarrıflıklara çektiği 3 Ekim 1915 tarihli telgraf tamimi ile, bölgelerinde ne kadar sanatkâra ihtiyaç duyulduğunun bir haftaya kadar bildirilmesini talep ediyordu. Yine aynı telgrf metninden anlaşıldığına göre, getirilecek olan Müslüan esirlere refahlarını temin için emvâl-i metrukadan dükkan, alet ve sanayii edevatı ile kredi verilecekti. Öte yandan, esirlerin göçmenler arasında bulunan dul kadınlar ve kimsesiz kızlarla izdivaçları teşvik edilecekti.[44] Diğer taraftan, toplu iskân güçlüklere sebebiyet verdiğinden, esir göçmenler müteferrik olarak yerleştirileceklerdi.[45]

Almanya'dan gelen Müslüman esirlerden isteyenler beş sene ikâmet şartı aranmaksızın Osmanlı tabiiyetine kabul edilmişlerdir.[46] Almanya'nın yanı sıra, Avusturya ve Romanya'dan getirilen Müslüman esirlerle Bitlis ve Kutü'l-Amare'de ele geçirilen Müslüman esirlerden isteyenler de Osmanlı tabiiyetine kabul edilerek çeşitli iskân ünitelerine yerleştirilmişlerdir.[47] Elimizdeki vesikalara göre 755 Müslüman esir Osmanlı tabiiyetine kabul ile Anadolu'nun çeşitli iskân ünitelerine sevk edilmişlerdir. Sevk bölgeleri listede gösterilmiştir.

Müslüman esirler, Avusturya (1), Afganistan (1), Fransa (8), İngiltere (51), Romanya (31) ve Rusya (662) vatandaşıdırlar. Fransa tâbiiyetine mensup olanlar Tunus, Cezayir ve Faslı'dır. İngiliz tâbiiyetine mensup olanlar Hindistan Müslümanlarıdır. Avusturya tâbiiyetine mensup bir Boşnak vardır. Rus tâbiiyetine mensup olanlar Batum, Türkistan, Tiflis, Dağıstan, Kırım ve Kazan ahalisindedir. Rus tâbiiyetine mensup olanların büyük bir kısmını Kazan, Baş-

NOTLAR

1 Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920,** İstanbul 1988.

2 Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** İstanbul 1993, Ek cilt, s. 114.

3 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1990, s. 442; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** Ankara 1983, C. III, Kısım II, s?

4 Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1987, s. 427.

5 Nadir Devlet, **Aynı eser,** s. 114.

6 Dahiliye Nezareti Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, **Menatık-ı Harbiyyeden Vürud eden Mültecilerin Sevk, İskân İâşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatnâme,** İstanbul 1332, s. 1.

7 Mülteci Beyaz Ruslar konusunda bkz. C. Claflin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu", **İstanbul 1920,** İstanbul 1995, s. 175-195; Aydın Süer, "Gelibolu'da Ruslar", **Belleten** Ankara, 1987, Sayı: 199, s. 315-356.

8 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Dahiliye-Siyasi (DH-SYS),** Nr. 4/5, Lef. 2: Hudud Komiserliği Tezkiresi (18 Haziran 1327); Nr. 6/3, Lef. 16, 17, 36.

9 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 93: Erzurum Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Tel (6 TS 1327). Eğitim amacıyla firar edenler İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bunların yaşlarının eğitim çağını geçmiş olması ve Türkçe'ye vakıf olamamaları sebebiyle sivil okullara kabul edilememiştir. Bunların küçük Zabit İbtidaî Mektebine kaydedilmeleri uygun görülmüştür. Bu gibiler kayıd işlemleri bitinceye kadar bir otele yerleştirilmişlerdir. Bu esnada zarurî ihtiyaçları "muhtacîn tertibi"nden karşılanmıştır. Otelde kaldıkları sürece gözetim altında tutulanlardan meslek ve maksadı şüpheli görülenler, veyahud "serseri taifesinden oldukları anlaşılanlar sınır dışı edilmişlerdir. **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 77: Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne Tezkire 20 KE 1327, Lef. 65: Harbiye Nezareti'ne Tezkire (2 TS 1328); Lef. 63, Lef. 59; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne Tezkire (31 TE 1327); Lef. 95: İstanbul Polis Müdüriyet-i.Umumiyesinden Tahrirat (16 TS 1327)

10 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 89.

11 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 27: Erzurum valisi Emin Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Müstacil Şifre Tel (27 Ağustos 1327).

12 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 26: Erzurum valisi Emin Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tezkire (2 TS 1327).

13 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 6, 43. 147, 190, 6/3, Lef. 10, 16, 30, 32, 35, 37.

14 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 11: Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire (11 Temmuz 1327).

15 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 198: Rus Hudu Komiserliğinin tahriratın sureti (5 TS 1328).

16 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 174.

17 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 114: Erzurum Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne Şifre Tel, (1 KS 1327) 145, 147, 165, 189.

18 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 23: 141, 182; 6/3, Lef. 10.

19 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 49: Trabzon vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne Şifre Tel (25 TE 1327).

20 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 72: Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Polis Müdüriyeti'ne Tezkireler (13 TS 1327; 26/29 Ağustos 1329).

21 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 199, 200: 5/15 KS 1328 Tarihli tezkireler.

22 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 81: Trabzon Valisi Süleyman Nazif'den Dahiliye Nezareti'ne Tel (10 TS 1327).

23 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 100130: Ankara vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne Tezkire (4 KE/29 KS 1327).

kurt ve Kırım Türkleri oluşturmaktadır. Osmanlı tâbiiyetine kabul edilen Müslüman esirlerin yaşı 18 ile 55 arasında değişmektedir. Yaş ortalaması 29'dur. Rusya, kendi tâbiiyetine mensup olan Müslüman esirleri geri döndürmeye çalışmıştır. Türkiye'deki Rus diplomatlarının tesirli politikası sonucu bazı Müslüman esirler Osmanlı tabiiyetinden çıkış işlemlerini başlatmışlardır.[48] Bu gibiler kendilerine verilen kredi ve gayri menkuller ellerinden alındıktan sonra İstanbul Merkez Kumandanlığı'na sevk edilmişlerdir.[49] Örneğin, Osmanlı vatandaşlığına kabul edilerek Dörtyol'da iskân edilen Müslüman esir, kendisine verilen "Tezkire-i Osmaniye"yi ve kredileri resmî makamlara iâde edince İstanbul Merkez Kumandanlığı'na gönderilmiştir.[50]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı öncesi Rus ordusundaki Hıristiyan ve özellikle Müslüman askerlerin kıtalarından firar ederek Osmanlı Devleti'ne iltica

Yüzyılın başında Erzurum

ettikleri görülmektedir. Bu iltica hareketleri münferit hareketler olarak kalmış olup, kitlesel harekete dönüşmemiştir. İltica hareketlerinin kitlesel harekete dönüşmemesinin sebebi, Müslüman askerlerin daha ziyade Türk sınırlarından bir hayli uzak olan kara Avrupa'sındaki Rus birliklerinde hizmet vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira Birinci Dünya Savaşı esnasında, Avrupa cephesinde Almanya ve Avusturya'ya karşı çarpışırken esir düşen Müslüman askerlerin Osmanlı tâbiiyetine girmeyi ve hatta Türk cephelerinde İtilaf devletlerine karşı çarpışmayı kabul ettikleri görülmektedir.

Osmanlı Devleti, savaş öncesi Rusya ile aralarında herhangi bir sorun çıkarmadan firarî meseleleri halletmeye çalışmıştır. Savaş esnasında müttefik esir kamplarından getirdiği Müslüman Türkler'i ise Anadolu'nun çeşitli iskân birimlerine yerleştirmeye çalışmıştır. Sözkonusu muhacirlerden sanatkâr olanlar, kendilerine ihtiyaç duyulan kasaba ve kentlere yerleştirilmek suretiyle bu konudaki açık kapatılmaya çalışılmıştır. Türkiye'ye gelen firarî ve esir mültecilerin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla takriben bin kişi kadardır. Bunun genel nüfusa tesiri ise yok denecek seviyededir. Ancak bu küçük nüfus hareketinin de gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti, Anadolu'nun savaşlar sebebiyle ortaya çıkan nüfus açığını dışarıdan gelen Müslüman Türk göçmenler ile kapatmaya çalışmıştır.

24 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 134: Dahiliye Nezareti'nden Ankara Vilâyeti'ne Tel (5 Mart 1328)

25 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 144: Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilâyeti'ne Tel (21 Nisan 1328).

26 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 56, 91).

27 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 139: Erzurum Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Tel (4 Mart 1328).

28 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 138: Dahiliye Nezareti'nden Erzurum Vilâyeti'ne Tel (7 Mart 1328).

29 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 31: Erzurum Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire (7 Eylül 1327).

30 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 27, 28, 33, 34.

31 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 82: Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne tezkire (16 TS 1327); Lef. 83: Erzurum vâlilığından Dahiliye Nezareti'ne tezkire (2 TS 1327).

32 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 14: Konya Vilâyeti'ne Tel (22 Ağustos 1327).

33 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 19: Konya Vilâyeti'nden Şifre Tel (30 Ağustos 1327).

34 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 20: Konya Vilâyeti'nin Teli (5 Eylül 1327).

35 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 204: Erzurum Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'n Tel (8 KS 1328).

36 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 23: Halep Vilâyeti'nin cevabı (25 Temmuz 1329).

37 **BA, DH-SYS,** Nr. 4/5, Lef. 174: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Tezkire (28 Temmuz 1328).

38 **BA, DH-SYS,** Nr. 6/3, Lef. 23: Halep Vilâyeti'nden alınan cevap (25 Temmuz 1329).

39 **BA, DH-SYS,** Nr. 6/3, Lef. 23: Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne Tel (4 Ağustos 1329).

40 Meselâ, Doğu-Prusya'daki Tannenberg yakınında cereyan eden meydan muharebesinde Almanlar 93.000, 4-22 Şubat 1915'te Mazur Bataklıkları Meydan Muharebelerinde 100.000 askeri esir almıştı. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi** (Başlangıçtan 1917'ye kadar), Ankara 1987, s. 413. Yusuf Hikmet Bayur'un verdiği bilgiye göre, Ruslar 1915 yılında 895.000 esir vermişti. 1916 yılında Almanya'daki Rus esirlerinin sayısı 2.000.000'u aşmıştı. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1990, s. 442; Ruslar, 1917 Lomberg saldırısında da 47.000 esir vermişlerdir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. III, Kısım II, s. ?

41 Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** İstanbul 1993, Ek cilt, s. 114.

42 Nadir Devlet, **Aynı eser,** s. 116.

43 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** s. 505.

44 **BA, Dahiliye-Şifre (DH-ŞFR),** Nr. 57/261.

45 **BA, DH-ŞFR,** Nr. 60/292: Dahiliye Nezareti'nden Konya Vilâyeti'ne Tel (19 KS 1331).

46 **BA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT),** Nr. 22/5-15, 13: Hariciye Nezareti Tezkiresi (16 Haziran 1332).

47 **BA, DUİT,** Nr. 22/5-28, 30.

48 **BA, DH-ŞFR,** Nr. 64/130: Dahiliye Nezâreti'nden Adan ave Konya Vilâyetlerine Şifre Tel (12 Mayıs 1332).

49 **BA, DH-ŞFR,** Nr. 67/178: Dahiliye Nezareti'nden vilâyet ve mutasarrıflıklara Tel (Ağustos 1332); 66/228.

50 **BA, DH-ŞFR,** Nr. 68/128: Dahiliye Nezareti'nden Adana vilâyetine şifre Tel (15 Eylül 1332).

Petek Parmaklıklı Galata Köprüsü

ESER TUTEL

Babam anlatırdı:

"Yeni Galata Köprüsü açıldığı zaman, gözümüze o kadar geniş görünmüştü ki, inanın, enine mi, yoksa boyuna mı yürüyeceğimizi bilememiştik!"

Halbuki, bu yeni köprünün iki yanındaki 5'er buçuk metrelik kaldırımlarını saymazsanız, araçlar için bırakılmış yolun genişliği 14 metre idi... Yâni bütünüyle 25 metre... Kimbilir, böylesine geniş görüldüğüne bakılırsa, bir önceki köprü ne kadar dardı!

Bu dediğim, 1912'de Almanlar'a yaptırılan köprü. Hani, 80 yıl hizmet ettikten sonra 1992'de esrarengiz bir şekilde yanan, şu iki yanında, petek desenli parmaklıkları olan bildiğimiz Galata Köprüsü var ya, o işte... O zamanki adıyla "Cesr-i Cedid"; yâni, Yeni Köprü.

Köprü Dendi mi Galata Köprüsü

Zaten o zamanlar İstanbul'da bugünkü gibi birkaç köprü birden yok. Köprü dendi mi, akla hemen Galata Köprüsü geliyor. Boğaz'a bakan yanında İdare-i Mahsusa ile Şirket-i Hayriye vapurlarının dumana boğduğu, içeriye bakan yanında da Haliç vapurları iskelesinin, motorların, mavnaların sıralandığı şu bizim emektar köprü.

Unkapanı ile Azapkapı arasında da zaman zaman köprüler yeralmış, ama bu köprülerin hem araç trafiği çok seyrek olmuş, hem de yaya olarak geçenler parmakla gösterilecek kadar azmış. Önce Gazi, sonra Atatürk Köprüsü adıyla anılan son Unkapanı Köprüsü bile geceleri o kadar tenha, o kadar ıssız olurdu ki, "Adamı doğrayıp aşağıya, Haliç'in karanlık sularına atsalar, duyan, gören olmayacak!" derlerdi. İki yaka halkı için varsa, yoksa hep Galata Köprüsü'ydü.

Orhan Veli, İstanbul Türküsü adlı şiirinde "İstanbul'un ortası sinama!" demiş. Demiş ama, aslında İstanbul'un ortası, Galata Köprüsü. Zaten kendisi de bu köprünün üzerinden kayıkçıları, balıkçıları seyretmekten büyük zevk alırmış. Kürek çekenleri, dubalardan midye çıkaranları, mavnalarda dümen tutanları, uçan kuşları, pırıl pırıl balıkları, bacayı kırdığı gibi köprü altından geçiveren çatanaları hep bu köprüden izlemiş; keza martı çığlıklarını, vapur düdüklerini yine oradan dinlemiş. Besbelli, o da İstanbul'un kalbinin Galata Köprüsü'nde attığının farkında...

"Paris'e Gidiyor Olsak Bu Kadar Heyecanlanmazdık!"

Yine, babam anlatırdı:

- "1900'lü yılların başlarında Hukuk Mektebi öğrencisiyken ayda, yılda bir Beyoğlu'na çıkmak, inanın, sur içi İstanbul'unda gözlerini açan bizler için çok önemli bir olaydı" derdi. "Muhafazakâr mahallemizden kozmopolit Beyoğlu'na eğlenmeye gitmek, bizim kuşak için, bir şehirden ötekine yola çıkmak kadar önemliydi. Beyoğlu'na çıktığımız zaman kendimizi sanki ülke değiştirmiş gibi sanırdık.

"Köprü'yü yaya geçip Galata Tüneli'ne bindiğimiz zaman, bizi tatlı bir heyecan kaplardı. Dönemin moda adıyla Pera, o zamanlar da ışıklar beldesi, eğlenceler diyarı! Tiyatrolar, kafeşantanlar, Avrupa tarzında içkili restoranlar; ya da kalabalık caddeler, loş meyhaneler, malûm evler hepsi hepsi o günlerin Pera'sında. Cadde-i kebir dediğimiz cadde, adeta Şanzelize!. Her milletten insan kaynıyordu

İşte Köprü başındaki müruriyeciler. Üzerlerinde önü kapalı ve cepsiz, uzun gömlekler. Boyunlarından kayışla asılı kumbaralara kuruşu atmayanlara adım attırmıyorlar. Ellerinden gelse, uçan kuştan bile para isteyecekler! (Üstte)
Köprü tahsildarları yalnız yayalardan değil, otomobille geçenlerden de geçiş parası alıyorlar. (Yanda)

sokaklarında...

"Daha Eminönü'nden Galata Köprüsü'ne ayağımızı bastığımız andan itibaren garip bir heyecan sarardı benliğimizi. Düşünüyorum da, Paris'e gidiyor olsak bu kadar heyecanlanmazdık, diyorum."

Evet, böyle anlatırdı babam o günlerin Köprü'sünü, Beyoğlu'sunu...

O zamanlar İstanbul tarafı Müslüman mahallelerinden oluşuyor, insanların hayatı daha çok evinde, semtin çarşısı ve mahallenin camii arasında geçiyordu. Sur içindeki daracık sokaklar, gelişigüzel caddeler, içine kapanık İstanbul halkının sınırlı dünyası... Geceleri, evlerin dışı karanlık ve güvensiz... Yazın toz duman, kışları çamur deryası...

O yılların gereği, mahalle halkı geceleri camiye ya da konuya komşuya, elde muşamba fener, köpeklere basmamak, ya da bileğe kadar çamura batmamak için bir taştan ötekine atlaya atlaya gidiyor. Hemen herkes [illegible] Çok ender olarak, o da çoluk çocuk uzak semtlerden birine gidilecekse atlı tramvaya biniliyor... Banliyö treni 20 yıla yakın bir süredir çalışıyor... Beykoz'a, Sarıyer'e, Kadıköy'e, Adalar'a hattâ Yeşilköy taraflarına gidecekler için ise Köprü'den kalkan yandan çarklılar var. Ama Haliç'in iki yakasını birbirine hep Galata Köprüsü bağlıyor.

Karşıdaki Beyoğlu tarafı ise İstanbul yakasına taban tabana zıt: Burada Batılılar yaşıyor. Ana cadde, hava kararmaya yüz tuttuğu zaman havagazı lâmbalarıyla aydınlatılıyor. Bu yakada atlı tramvay seferleri daha düzenli, vagonlar daha temiz, belki atları da daha semiz. Cadde-i kebir'in iki yanında, Paris'tekiler gibi sütunlu cepheleri heykellerle süslü büyük binalar sıralanmış.

Kulüpler, lokaller, oteller, türlü türlü eğlenceler, dansingler, hattâ ilk sinematograf gösterilerinin yapıldığı birahaneler... Frenkler, Lövantenler, ekalliyetler ve de alafrangalaşmış monşerler...

İşte, bu iki ayrı dünyanın ortası Galata Köprüsü... Dediğimiz gibi, nasıl olmasın da bu koca şehrin kalbi Köprü'de atmasın...

Mahallelerde Entari, Beyoğlu'nda Ceket, Pantolon

20. Yüzyıl'ı 17 yaşında karşılayan babamın çocukluğunda, doğduğu mahalle olan Küçükayasofya'da herkes entariyle dolaşırmış. Bırakın evi, kahvehaneyi; sokakta, çarşıda, pazarda bile hep entari... Ama iş Beyoğlu'nda eğlenmeye geldi mi, ayağa pantolon geçirilir, sırta ceket giyilirmiş. Hem de nerede biliyor musunuz? Galata Tüneli'nin tenha vagonunun loş bir köşesinde! Entari katlanır, küçük bir bohçaya konurmuş, ya da acele tarafından çabucak paket edilirmiş! Dönüşte de yine tünelde üst-baş değiştirilir, ceket, pantolon yeniden bohçaya yerleştirilirmiş. Bundan da anlaşılıyor ki, o yıllarda gerçek anlamıyla Beyoğlu, Karaköy'de değil, Tünel'in üst başında başlıyor. 80 yıllık yaşamında neler neler görmemiş, şu emektar Galata Köprüsü...

Dönem, Sultan V. Mehmet Reşad'ın dönemi. Yeni köprü 1912 yılının 14 Nisan günü millete hayırlı ol-

Cumhuriyet'ten önceki yıllarda, köprü üstünde bir manda arabası! Mandaları çeken köylünün başında sarık, kaldırımda yürüyen gençlerde fes var. Kadınlardan biri çarşaflı, öteki yeldirmeli. Rıhtımdaki gemilerden birinin burnunda adı okunuyor: "France"; yâni, "Fransa".

ması için, dualar edilerek, kurbanlar kesilerek hizmete açılmış. İki yıl sonra şehir elektriğe kavuşunca köprünün üzerine çift hat olarak raylar döşenmiş, atlı tramvaylar yerlerini elektrikli tramvaylara bırakmış. Böylece şehrin karşılıklı iki yakasına elektrikli tramvay çalışmaya başlamış.

Derken Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş. Karanlık günler tüm İstanbul'a olduğu gibi Galata Köprüsü'nün üzerine de çökmüş. 1915 yılının 25 Mayıs günü gizlice limana giren "E-11" borda numaralı İngiliz denizaltısı bir torpil atarak Köprü'yü Haliç'in sularına gömmek varken, nedense Tophane rıhtımında asker yüklü gemiyi gözüne kestirmiş. İsabet ki, Köprü'yü havaya uçurmamış. Uçursaydı, bu şehir iki yakasını o günlerin yoksulluğu, kargaşası ve çaresizliği içinde kimbilir kaç ayda, kaç yılda bir daha bir araya getirebilirdi!

Arkasından dört yıl süren umutsuz işgal günleri... Peşinden 6 Ekim 1923 günü Şükrü Nailî Paşa'nın kumandasındaki millî ordunun İstanbul'a girerek halkın büyük sevgi gösterileri arasında ay-yıldızlı bayraklarla süslenmiş Köprü'den geçişi... Ve sonra da Cumhuriyet'in ilânıyla huzur dolu, güven dolu Atatürk dönemi. Bizden önceki kuşağın en mutlu yılları...

1938 yılının 19 Kasım günü de Atatürk'ün naaşının, ay-yıldızlı bayrağa sarılarak yerleştirildiği top arabasıyla Dolmabahçe'den Saraybumu'na Galata Köprüsü'nün üzerinden geçirilişi...

Bozdur Paranı Bastır Kuruşu

Ben yetişmedim, ama eskilerden dinlediğime göre, 1930 yılına kadar Köprü'den hep parayla geçilirmiş. Kimse Köprü'nün iki başını tutan tahsildarlara kırk para, yani bir kuruş vermeden köprüye adımını atamazmış. Bir kuruş, o zaman için liranın yüzde biri de olsa, önemlice bir miktar. Bugünkü paramızla ne kadar mı ediyor? Herhalde 5-10.000 lira kadar bir şey. Günümüzde vapurla Kadıköy'e 20.000 liraya geçildiğine bakılırsa, Galata Köprüsü'nden bugün parayla geçmemiz gerekse, herhalde 5-10.000 liramızı alırlar sanırım. Umumî helâlardan bile 10.000 lira vermeden çıkılmadığı şu son günlerde, Köprü'den geçmek için de en azından bir o kadar paramızı kesecekleri muhakkak...

Gençliğinin Köprü hikâyelerini dinlediğim gazeteci ağabeyimiz Hikmet Feridun Es'in anlattığına göre, köprü tahsildarları, hep iri kıyım adamlardan seçilirmiş. Bunların önlerinde boyunlarından kayışla asılı, sarı madenden birer kumbara varmış.

Bu adamlar hiç kimsenin gözünün yaşına bakmaz, bedavacıları para almadan köprüye bırakmazlarmış. Üzerlerine boyun kısmı kapalı, kül renginde cepsiz uzunca gömlekler... Boyun kısmının kapalı ve cepsiz olmasının hikmeti, aldıkları parayı "cebellezi" edememeleri, yâni ceplerine atmamaları için. Adamlar sizin, benim, yâni gelip geçenin verdikleri bir kuruşları hep bu kumbaralara atarlarmış.

"Bozuğum yok!" bahanesiyle köprüden bedava geçmeye kalkışan uyanıklar olursa, birden sertleşir, "Efendi, bu kulübeler ne güne duruyor!" diyerek yanıbaşlarındaki para bozdurma kulübesini işaret ederlermiş. Yaklaş kulübeye, bozdur paranı, ver kuruşu, geç göğsünü gere gere "Müruriyeci"nin, yâni köprü tahsildarının önünden!

Önceleri, darphanede sarı, bronzdan jötonlar bastırmışlar, ama sonradan nedense başedemeyip vazgeçmişler jötonla mötonla uğraşmaktan; kuruş toplamayı yeterli görmüşler.

İsterseniz, Kuruşu Vermeyin de Görün!

İşte size, 1909 yılı Haziran'ında, bir İstanbul gazetesinde çıkan köprü tahsildarlarıyla ilgili bir gazete hava-

disi. Şöyle deniyor haberde:

"Köprü'nün iki başında köprü parası toplayan memurların gömlekleri çok çabuk kirlenmekte ve eskimektedir. Buna da sebep, Köprü'ye yanaşınca fayrap eden vapurlardan çıkan daimî duman ve istir. Bu suretle çok çabuk kirlenen ve sık sık yıkanması icap eden gömlekler bir müddet sonra pıllım pıllım sarkmaktadır. Bu kerre yeni diktirilen gömleklerde eskisi gibi hiçbir cep bulunmayacaktır. Bu gömleklerle suistimal ihtimali de azalmaktadır. Malûm olduğu üzere, bugün köprüye daha ilk adımınızı atar atmaz memurlar hemen avuçlarını uzatmaktadırlar. İsterseniz, vermeyiniz de görün: Memur efendilerin hepsi güçlü kuvvetli kimselerdir!" Yani, uzun lâfın kısası, "Başınıza geleceklerden biz sorumlu değiliz!" demenin kibarcası.

O da ne! Şu az ilerde yürüyen çarşaflı iki genç kız tahsildarın önüne gelince nasıl da fingirdeyiverdiler! Yoksa, parasız geçmek için müruriyeciye cilve mi yaptılar dersiniz? Niçin yapmasınlar? Evet, siz de benim gibi, kızlardan birinin tahsildarın avucuna "müruriye resmi" yerine birkaç leblebi birden koyuverdiğini pek âlâ gördünüz. Bakın, müruriyecinin ağzı nasıl da oynamaya başladı! Koskoca tahsildar çil kuruşları ağzına atacak değil ya, besbelli rüşvet aldığı leblebileri çiğniyor!

Ama 1930 yılında bir gün, köprü parasının kaldırılmasına karar verilmiş. Gazetelerde, Mayıs ayını Haziran ayına bağlayan gece, saatler 12'yi gösterirken köprü parasının kaldırılacağı ilân edilmiş.

Halkta bir heyecan, bir sevinç, deme gitsin! Millet o gece, karşıdan karşıya bedava geçmek için Karaköy ve Eminönü'nde toplanıp sabırsızlıkla saatlerin akrep ve yelkovanının üstüste geleceği ânı beklemeye başlamış. Tâ Sultan Mecid zamanından beri Bahriye Nezareti adına gelip geçenden alınagelmekte olan köprü parası böylece 1 Haziran günü tarihe karışmış.

Münasebetsizlik Parayla Değil ya!

Galata Köprüsü'nden para ödeyerek en son kim mi geçmiş? Çarşıkapı'da kunduracı esnafından Nuri Bey! O gece karşıdan karşıya bedava geçmek için köprü başına yığılanların, Nuri Bey'e bir saat beklerse parasız geçeceğini hatırlatmalarına rağmen, hazret oralı olmamış. Bir kuruşa tamah edecek bir adam olmadığından köprü başında bekleşen şunun-bunun, çoluk-çocuğun arasından sıyrılarak, bastırmış kuruşu ve azametle köprüye doğru yürümüş. Eee, az şey mi, Galata Köprüsü'nden parayla geçen en son kişi olarak İstanbul tarihine geçmek!

Zaten, müruriyeciler de son dakikaları gelip çattığı için boyunlarındaki kumbaralarını, cepsiz gömleklerini bir daha giymemek üzere çıkartmaya hazırlanıyorlarmış ki, kalabalığın arasından birinin, "Haydi, marş marş!" diye komut verdiği duyulmuş.

Saatlerin gece yarısını gösterdiği ânı heyecanla bekleşenler bir koşudur tutturmuşlar. Bazıları şapkalarını havaya atarak "Yaşasın!" diye bağırırken, bazıları da, -münasebetsizlik parayla değil ya,- müruriyeciler için yapılmış kulübeleri yıkmaya kalkışmış. Bu arada 85 yıldan beri alınmakta olan köprü parasının kalkmasının tadını, gece karanlığında saatlerce köprü üzerinde bir aşağı bir yukarı gezerek kutlayanlar da çıkmış. Ne de olsa güzel bir haziran gecesiymiş, biraz uykusuz kalınsa ne çıkar, değil mi? Boru mu bu! Köprü parası tarihe karışmış. O heyecanı yaşamak gerekmiş!

Ertesi sabah ise Köprü'nün manzarası görülecek şeymiş:

Birçok kimse dakikalarca durup köprünün tahsildarsız manzarasını seyrediyormuş.

Gelip geçenler arasında bazı dalgınlar, unutup kuruşu vermek için ellerini ceplerine soktukları gibi, bazıları da para bozdurmak için boş yere kulübelere yaklaşmışlar. Dünyadan haberi olmayan bazıları da para vermek için şaşkın şaşkın tahsildar aramaktaymışlar.

Bunları ben demiyorum; ertesi günü çıkan *Cumhuriyet* gazetesinin "Müjde: Köprü parası nihayet kaldırıldı!" başlıklı haberinde yazıyor.

Peki, yayalardan alınan köprü parasının kaldırılmasıyla müruriye vergisi alınmasından bütünüyle vazgeçilmiş mi? Ne gezer! Köprü parası bir süre daha -ama üstü örtülü olarak- tahsil edilmekte devam etmiş. Nasıl mı? Tramvaya binenlere kesilen bilet parasının içinde alınarak!

40'lı yılların başlarında ilkokula gittiğim zamanlar, hattâ daha da sonraları, tramvay biletlerinde alınan ücretin içinde "Köprü Vergisi" adı altında bir vergi alındığını çok iyi hatırlıyorum. İşte, 1944 yılının birinci gününden itibaren uygulanmaya başlayan zamlı tramvay ücret tarifesinden birkaç ayrıntı:

15 kuruşluk birinci mevki biletin arkasında bakın ücretin dökümü nasıl yapılmış: 10 kuruş idareye ait miktar, 1 kuruş Nakliye Vergisi, 1 kuruş Köprü Vergisi, 1 kuruş Asker Vergisi, 2 kuruş Belediye Vergisi. Etti işte toplam, 15 kuruş.

İşin garibi, bu Köprü Vergisi'nin Köprü ile yakından, uzaktan hiç ilgileri olmamasına rağmen Tünel yolcularından da alınması! Dahası var: Farzedin adam tramvaya Topkapı'dan binmiş, Eminönü'nde inmiş, ya da ne bileyim, Şişli'den binmiş, Karaköy'de inmiş; yâni bindiği tramvayla Köprü'den geçmemiş; kesilen bilette yine Köprü Vergisi var! Pek çok kimse bu işe içerler, İETT idaresine kızar, hattâ Vali Lütfi Kırdar'a ateş püskürürdü.

Kaptanlar, Kasten mi Duman Salardı?

İstanbullu'nun günlük hayatında Galata Köprüsü'nün böylesine önemli bir yeri vardı işte... Şehirde karşıdan karşıya geçmek için tek yol Köprü'ydü; Boğaz'dan, Kadıköy'den, Adalar'dan ya da Eyüp'ten bindiğiniz vapur sizi hep Köprü'ye çıkartırdı. Anadolu'dan gelenlerin, Haydarpaşa'dan bindikleri vapurdan sonra şehre ilk ayaklarını bastıkları yer, yine Galata Köprüsü olurdu.

Böylesine önemli bir görevi üstlenen Köprü, elden geldiğince temiz ve bakımlı tutulmaya çalışılır, zaman zaman sabırla bir uçtan ötekine boyanırdı: Ya kurşuniye, ya da kirli bir yeşile... Ama birkaç hafta geçmeden bir de bakardınız ki, kurşuni renk kararmış, kirli yeşil ise adeta neftileşmiş. Şehir hattı vapurlarının bacalarından boğum boğum püsküren dumanları yalnız Köprü'yü kirletmekle kalmaz, vapura yetişmek için koşuşanları da kapkara kurum içinde bırakırdı. Hele yaz akşamları Köprü'den geçen şık hanımlar, kibar beyler açık renk elbise giyip giyeceklerine pişman olur, bu kıyafetle bir daha Köprü'den geçmeye tövbe ederlerdi...

Anadoluhisarı'nda oturan bir amcam vardı. Akşamüstleri vapura binmek için Eminönü tarafından Köprü'ye gireceği sırada vapurlardan biri ocağını fayrap etmişse ve üzerinde de açık renk kostüm varsa, vapura binmekten vazgeçip derhal geri döndüğünü anlatırdı.

- "Eminönü'nde, Sirkeci'de biraz alış-veriş yaparak vakit geçirir, vapura ancak duman kesildikten sonra giderim!" derdi. Tabii, bu arada Şirket'in bir başka vapuru olcağını fayrap etmemişse...

Çoğu zaman da Hisar vapuru düdüğünü öttürüp hareket ettiğinden, bu sefer de amcama bir sonrakini beklemek düşerdi. Zaman zaman kaptanlara, Köprü iskelesinde bağlıyken etrafı dumana, kuruma boğmamaları için sık sık kesin talimat verildiğini duyardım. Ama dinleyen kim!

1-737 plâkalı otomobil köprü üstünde bozulmuş, tamir ediliyor. Arabanın melon şapkalı, uzun paltolu sahibi onarımı izlerken şoförle muavini aksilik çıkaran iç lâstikle uğraşmakta. İkisinin de kasketinde numara var. Fotoğraf, harf devriminden önce çekilmiş.

"Bu kaptanlar, eminim Knapp ya da Isandoro ile ortak çalışıyorlar!" derdi amcam. Knapp ile Isandoro dediği, Beyoğlu'ndaki iki büyük elbise temizleyicisiydiler. İkide bir kurum içinde kalan kostümlerini temizletmek için amcam bu iki dükkânın adeta abonesi olmuştu dersem, doğrudur.

Sıra Sıra Develer

Yine ilkokuldaydım sanıyorum. Fatih'teki teyzemlere gitmiş, biraz geç saatte tramvayla eve, Beyoğlu'na dönüyorduk. Belki de son tramvay olmalıydı, çünkü, içeride sekiz, on yolcudan başka kimseler yoktu. Ben de sağ tarafta oturuyordum, sallantıdan uyuklamaya başlamıştım.

Bir ara nasıl olduysa gözlerimi açtım. Köprünün üstünde, yaya kaldırımın kenarından tek sıra halinde, birbirine bağlı develer yürümüyor mu?

Birden "Aaa!" Deve!" diye bağırmışım. Sırtlarına kocaman kömür çuvalları yüklenmişti ve iki yana sallanarak ağır ağır yürüyorlardı ki, bunlar, resimli kitaplardakini saymazsanız o zamana kadar gördüğüm ilk gerçek develer olarak hafızamın bir köşesine yerleşti, kaldı. Daha önceki yıllarda çekilmiş fotoğraflarda ise köprü üstünde manda arabaları, koyunlar, yılbaşına doğru hindi sürüleri, eşekli seyyar satıcılar görünce, ne yalan söyleyeyim, o geceki kadar şaşmadım.

Köprü, ilk onarımını 1927 yılında karşılıklı iki ayağının yükseltilmesi sırasında geçirmiş. Ama ilk büyük onarımını 1954 yılının yazında gördüğünü hatırlıyorum. 41 yıl önce, İstanbul'un bütün trafik yükünü çeken Galata Köprüsü'nde biri geliş, öteki gidiş iki hattan geçen tramvaylardan başka, at arabaları, otomobiller, kamyonlar, kamyonetler de geçiyordu. Bütün bunların hepsinin yükü, çilekeş Köprü'nün sırtındaydı! Demek istediğim, öyle ha deyince, Köprü'yü trafiğe kapatıp onarım için kolları sıvayamazlardı!

Onarım için Köprü'deki trafiği nasıl kesecekler diye düşünürken, önce uzunlamasına bir yarısının, bitince de öteki yarısının tamir edildiğini görmek beni çok şaşırttı. Böyle bir şeyi nasıl olup da düşünemediğim

için kendi kendime kızdım bile...

Önce köprünün üzerinde döşeli parlak sarı paket taşlarını sökmüşler, altındaki kum zemini kaldırmışlar, sonra da enine yerleştirilmiş demirlerden oluşan tabanı baştan sona değiştirip yenilemişlerdi. O yandaki işleri sona erince, bu sefer trafiği o tarafa verip, köprünün öteki yanının onarımına geçmişlerdi.

Çalışmalar geceli, gündüzlü o kadar hızlı bir tempoda yürütülmüştü ki, işlerin öngörülen sürenin bitiminden hayli önce sona erdirilmesi karşısında İstanbul halkı bu işe şaşıp kalmıştı. Gazetelerde, mühendisinden en basit işçisine kadar herkese hatırı sayılır bir ikramiye verildiğini okumak beni mutlu etmişti.

Tramvayın kaldırılmasından hemen sonra 1961 yılının 27 Mayıs günü troleybüs çalıştırılmaya başlanmasıyla Köprü'ye bu sefer de havai hatlar çekildi. Hem de yerden daha tramvayların rayları sökülmeden... Ama biliyorsunuz, bu boynuzlu arabaların çalışması, tramvaylar kadar uzun sürmedi, İstanbul'un troleybüs sevdası 23 yıl sonra 16 Temmuz 1984 günü sona erdi.

Köprü, ilk büyük onarımın üzerinden 20 yıl geçtikten sonra, 1964 yılında yeniden bir onarıma daha ihtiyaç gösterdi. İki başı bu sefer 70'er santim yükseltilerek araçların altlarını yere çarpmadan Köprü'ye girmeleri sağlandı.

Köprü Üstünde Kimler Yok; Kimler!

Şöyle bir Köprü'den geçeyim demeyin, kimler, kimlerle karşılaşırdınız! Eski askerlik arkadaşınızdan tutun da, çoktandır merak ettiğiniz karşı komşunuzun bir zamanlar size kesik kızına kadar... Sanki bütün İstanbul halkı, her milletten, her meslekten çeşit çeşit insan Köprü'de birbirine randevu vermiş gibiydi:

İki dirhem bir çekirdek giyinmiş beyefendiler, üniversiteli gençler, kızlı erkekli mektepliler, şık hanımefendiler, parmaklığa dayanarak vapurları, martıları seyreden vakti bol şehirliler, resim çekenler, sırtında hırka, ayaklarında çarık, köyden kente göçenler, işsiz güçsüzler, ekmek parası için dilenenler...

Ya da çarşaflı kadınlar, koşuşan çocuklar, zarf-kâğıt satanlar, balık tutanlar, köyden gelip şehrin yolunu soranlar, sırtındaki küfeyle hamallık yapanlar, saf yolcuların cüzdanlarını çarpanlar, çantalarını kapanlar...

Bir koşuşma, bir itiş-kakış, bir bağırış ki görmek, işitmek gerek! Kulak vermenize de gerek yok, isteseniz de, istemeseniz de muhakkak duyardınız:

- "Nasır ilâcım bitti diyenler!"

- "Herkese lâzım: Avrupa malı çengelli iğneler!"

- "Tayyare piyangosu! Bugün çekiliyor!"

- "Cep sobası bunlar, kestaneler elinizi ısıtıyor!"

Şuracıkta bir adam, şişedeki menşei meçhul renkli suyun çıkarmadık leke bırakmayacağını iddia ediyor... Kuvvetli poyrazla birlikte çırpınan rengârenk balonların ipine sımsıkı yapışan bıçkın delikanlı, "Bebelere balon!" diye gırtlağını paralıyor.

Bütün bunlar, köprünün üstüydü... Köprünün bir de altı vardı: Klişeleşmiş deyimiyle: Köprüaltı.

Vapurlar, Köprü'ye sımsıkı bağlanmış dubalara yanaştıkları için alt geçitte gündüzleri Boğaz köylerinin, Adalar'ın ve Kadıköy'ün halkı çoğunlukta olurdu... Bir de Haydarpaşa'dan Gebze'ye kadar uzanan hattın kimi kentli, kimi köylü yolcuları... Yarısı, vapura yetişme telâşında... Öteki yarısı da Köprü durağına çıkıp tramvayı bekleme hesabında...

Bunların dışındakiler ise, köprüyü yaya geçenler, geçmeden önce kahvelerden birine girip çay, kahve içmek isteyenler... Nargile tüttürmek veya balık lokantalarında canı rakı-kavunla ızgara lüfer çekenler... Ya da, Köprü'nün iç tarafından aşağıya bakıp da giderek koyu yeşile bürünen karanlık suları görünce içleri ürperenler...

Bir Minare Boyu Derinliğinde

Üstü midyelerle kaplanmış dubaların, suyun derinliklerde hârelenerek gözden kaybolan ankraj zincirlerini her görüşte, denizin derinliğini merak eder, babama sormadan edemezdim:

- "Baba, buradan aşağısı kaç metre?"

- "Bir minare boyu vardır oğlum. Dibi de bir o kadar kalınlıkta çamurdur."

- "Minarenin boyu kaç metre olur?"

- "Minaresine göre değişir!"

Sonradan Köprü'nün bulunduğu yerin derinliğinin 38-40 metre arasında olduğunu arayıp buldum. Dibinin de gerçekten kalın bir balçık tabakasıyla kaplı olduğunu söylediler. Peki, ya minarelerin boyu?

Bizdeki en uzun minareler, Edirne'deki Selimiye Camii'nin minareleri imiş... Dördünün de boyu, yerden aleminin tepesine kadar 84 metre. Eh, orta büyüklükteki bir caminin minaresinin bunun yarısı, yâni 40 metre kadar olduğunu varsayarsanız, Köprü'nün derinliğinin de yaklaşık 40 metrelik bir minare kadar olduğu, yâni pederin hesabı doğru çıkar.

Adalar iskelesinin gerisinde bir karakol, bilet gişeleri, büfeler, Uzun Ömer'in piyango bayii dükkânı... Ve yukardan inen asma merdivenlerin altında, boya şişelerinin kapakları kavulle pırıl pırıl parlatılmış sandıklarıyla bir sıra kundura boyacısı... Bakardım, bu boyacıların hepsi de, çoğu ayağından ya da başka bir yerinden sakat veya özürlü kimselerdi. Neden sonra, İstanbul boyacılarının -nasıl örgütlenmişlerse- kendi arala-

rında köprü altı gibi işlek bir geçidi ancak yaşlı, hasta ve özürlü olanlara tahsis ettiklerini öğrenmiştim.

Gündüz Külâhlı Gece Silâhlı

Ama gece olunca köprü altının simaları değişiverirdi. Vapur yolcuları seyrekleşir, üstü-başı ihmal edilmiş, bakışları bulanık, tavırları ürkütücü birtakım kimseler peyda oluverirdi. Herhalde daha geç saatlerde de yersiz, yurtsuz, karnı aç, üstü başı partal köprüaltı çocukları...

Bu saydıklarım, Köprü'nün Boğaz'a bakan yanı... Haliç'e bakan yanında ise, Karaköy tarafında büyük ve içinde yedi iklimin turfanda meyvalarının sergilendiği büyük bir manav tâ uzaktan göze çarpardı: Mevsimine göre portakallar, muzlar, elmalar, armutlar; ya da üzümler, şeftaliler, zerdaliler, incirler... Ayrıca, meraklısı için keçiboynuzundan iğdeye, hünnaptan üveze kadar daha neler neler...

50'li yıllarda İstanbul Radyosu'nda Spor ve Sergi Sarayı'ndan naklen anlattığı güreş karşılaşmalarıyla evlerimize misafir ettiğimiz ünlü ve ünü kadar da sempatik spor adamı Eşref Şefik'in oracıkta bir balık lokantası vardı. Ve de, burnunda "Polis" yazılı birbirinin eşi iki devriye motorunun bağlı durduğu Deniz Polisi merkezi... Gerisi, Köprü'nün bakım ve onarım atölyeleri. Zaten oraya görevli olanlardan ve işi düşenlerden başkasının gittiğini de sanmıyorum.

Köprüden Aşağıya Uçan Uçana!

Köprü benim bildiğim yıllarda - eğer hava muhalefeti zorluk çıkarmıyorsa- her sabah açılarak Haliç'e girecek, ya da Haliç'ten çıkacak gemilere yol verirdi. Nasıl mı yol verirdi? Köprünün hareketli olan orta kısmı bir römorkörle kenara çekilerek. Nasıl bir gözlüğün kolları küçük bir menteşeyle gözlüğe bağlıysa, Köprü'nün hareketli kısmı da sabit kısma, içinde kocaman bir pimi olan dev bir menteşeyle tespit edilmişti. Saati gelince römorkör gelerek köprünün hareketli kısmını, kapı açar gibi yarım daire çizerek çeker, köprüyü gemilere açardı.

Köprü açıkken, kırmızı lambalar yakılır, yine kırmızılı beyazlı uzun direk yan çevrilerek araç ve yayaların geçmesi engellenirdi. Eminönü tarafını bilmiyorum, ama Karaköy tarafında otomobiller birikir, yayalar toplanır; mevsimine göre börekçiler, salepçiler, simitçiler sabah siftahlarını yaparak göz açıp kapatıncaya kadar camekânlarını, güğümlerini, tablalarını boşaltırlardı.

Derken saat 6:00 olunca kırmızı lambalar söner, uzun direk kenara çevrilerek yaya kaldırımına paralel duruma getirilirdi. Ve arkasından, uzun bir düdük sesi! Sabırsızlanan şoförler kornalara basarak, -herhalde uzun bir bekleyişten sonra köprüyü bir an önce geçme çılgınlığı olsa gerek- yayalar da tabana kuvvet, köprüye saldırırlardı. Bir sevinç, bir kıyamet! Gören de köprü kapanıyor değil, sanki yer yerinden oynuyor sanacak!

Önceleri Köprü, sabahları ancak gemilere yol vermek için açılırdı, ama 1960 yılındaki öğrenci hareketlerinde, daha sonraki yıllarda da büyük kalabalıkların katıldığı sokak gösterilerinde insan kitlelerinin karşıdan karşıya geçmesini önlemek için de köprüyü açmak önlemine başvuruldu. Arada bir de köprüde bir arıza görüldüğü ya da acil bir onarım gerektiği zaman, Köprü'yü trafiğe kapatırlar, ama Eminönü'ndeki iskelelerin biri ile Karaköy'deki Kadıköy İskelesi arasında çeyrek saatte bir, parasız yolcu vapuru çalıştırırlardı.

Çocukken, sık sık Beyoğlu Balıkpazarı'ndaki evimizden tramvayla Sultanahmet, ya da Fatih'teki akrabalarımıza giderken Galata Köprüsü'nden geçerdik.Tramvay, köprünün ek yerlerinden geçerken raylardan çıkacakmış gibi öyle bir sarsılırdı ki, her seferinde de köprü sanki orta yerinden açılacak, tramvay, biz içindekilerle birlikte denize uçacak gibi gelirdi. Ama yıllarca ne köprü orta yerinden açıldı, ne de biz denize uçtuk. Yıllar sonra, benim başıma gelmeyenin, çok önceleri başkalarının başına geldiğini öğrendiğim zaman, pek de şaşmadım diyebilirim.

İlkokul yaşlarındayken, Dizdariye'de oturan, ama zaman zaman bize gelip birkaç gün kalan yaşlı bir teyze vardı, o anlatmıştı:

... Vaktiyle padişahın biri saltanat arabasıyla köprüden geçiyormuş. Ama nasılsa köprünün açık olduğu bir saatte tesadüf etmişmiş. Masal bu ya...

- "Aman sultanım, köprü açık! Müsaade buyurun da köprüyü kapatalım!" demişler. Demişler ama, koskoca pâdişahın onun bunun sözünü dinlemek şânına yaraşır mı! Hiç kimse de atların dizginlerine yapışarak pâdişahı engellemeye cesaret edememiş. Atları kırbaçladığı gibi ileri süren pâdişah, açık olan köprüden aşağıya atlarla, arabayla birlikte denize uçmuş!..

Yıllar sonra, nerede rastladığımı bilemeyeceğim, buna benzer bir olayı okumayayım mı? Şu farkla ki, sözü edilen kişi pâdişah değil de, Mazhar Paşa'nın oğullarıydı. Ya da biri oğlu, öteki damadı.

Uçtu! Uçtu! Paşanın Oğulları Uçtu!

Mazhar Paşa, Sultan Hamit döneminin ünlü İstanbul şehreminlerinden. İyiliksever, fakir dostu, eli açık, gerekince çevresindekilere, hattâ kendisini jurnal edenlere bile kesesinden maaş dağıtabilecek kadar da cömert bir devlet adamı. Terkos suyunu şehre getirten kişi... Ne var ki, oğlu, belki damadı, belki de her ikisi birden içki müptelası gençler...

Unutulmaz bir gün: 6 Ekim 1923. Şükrü Naili Paşa'nın kumandasında İstanbul'u teslim alan kahraman Mehmetçik, ay-yıldızlı bayraklarla süslenmiş Köprü'den gururla geçiyor. Halk, askerleri coşkun alkışlarla karşılarken, vapurlar da uzun uzun düdüklerini çalıyor.

Bir eğlence gecesi, iki kafadar, zilzurna sarhoş, sabaha karşı arabayla konaklarına dönerlerken köprübaşına gelmişler. O sırada da köprü açıkmış. Görevliler bağırarak onları uyarıp durdurmaya çalışmışlarsa da, lâf dinletememişler! Arabacının kamçıladığı atlar nallarından kıvılcımlar saçarak köprüye öyle bir hamle etmiş ki, ikisi birden köprünün gerçekten açık olduğunu neden sonra farkedebilmişler, ama iş işten geçmiş. Atlar, araba, arabacı ve iki paşazade, cumpp doğru denize! Tabiî, içlerinden hiçbiri kurtulamamış. Eğer arabacı da öteki ikisi gibi küfelik olmamışsa, şaşarım onun aklı perişanına...

Anlatılanlara göre, arabanın kırmızı feneri bir süre daha karanlık suların içinde yanmakta devam etmiş! Açık olan köprüden aşağıya uçan yalnız bu paşazadeler değil, bir de Fahri Efendi'miz var.

Bahriye emeklisi olan bu zat da meyhane dönüşü, dut gibi sarhoş, sabaha karşı köprüden yaya geçerken birden kendini önce boşlukta, sonra Haliç'in buz gibi sularında bulmuş! O anda ayılmış, ayılınca da aklı başına gelmiş. Ama ne fayda! Başlamış çırpınmaya ve "İmdat!" diye bağırmaya! Aman... Zaman... derken nasıl yapmışsa yapmış, dubanın kenarına tutunmayı başarmış da ölümlerden dönmüş! Herhalde sudan çıkartılınca ilk işi, muhakkak bir daha içkinin katresini ağzına koymamaya yemin etmek olmuştur!

Köprü Üstünde Balık Piyangosu

50'li yılların başıydı sanırım. Kışları, palamut ya da toriklerin, bırakın oltayı-kepçeyi, kıyıdan şemsiye sapıyla tutulup tutulup yukarı çekildiği günlerdi. Boğaz ve liman, kulağına kar suyu kaçan lüferlerin akınına uğrayınca halk balık yemekten bıkkınlık getirmişti.

Bir gün, çalışmakta olduğum yayınevine gitmek için Köprü'nün altından geçiyordum. Gelişigüzel kılıklı, yüzü traşlı bir genç, elinde olta, yanıbaşında kesip hazırladığı yemler, akları kanlanmış gözlerini devire devire Kasımpaşa külhanbeylerinin ağzıyla bağırıyor:

- "Vatandaş! Duyduk duymadık demeyin! Avuç dolusu para verip kokmuş balık yemeyin! İşte olta... İşte balık... Beş dakikası 25 kuruşa!"

O da ne, diyerek kalabalığa yaklaştım. Uyanık balıkçının taktiği basit olduğu kadar, o zamana kadar hiç duyulmamış bir taktikti. Düpedüz bir çeşit "balık piyangosu"ydu bu!

Piyangoya katılan kişinin verdiği 25 kuruşu alıyor, buna karşılık oltasını onun hesabına beş dakikalığına denize sallıyordu. Oltasına balık vurursa, ne âlâ, balığı piyangoya katılana veriyordu. Yook, vurmamışsa, o kişinin kaybı sadece 25 kuruş oluyordu. Sizin anlayacağınız, kazanırsanız koca lüfer size sadece 25 kuruşa maloluyordu. Bıçkın delikanlı o kadar da iyi niyetliydi ki, beş dakika dolup da kiralık oltaya hâlâ balık vurmamışsa, "Bu da cabası!" diyerek oltayı bir dakika daha suda tutuyordu.

Bugün ise, köprü üstünden balık tutmak masal oldu dersem, inanın. Atılan oltayla ancak parmak boyunda kraça istavritler tutabiliyorlarsa, kendilerini yine de şanslı sayıyorlar; onu da utanmadan balık diye gelene geçene satmaya kalkıyorlar.

Balık yok olunca, Köprü'nün alt geçidinde meraklılara olta, cıvayla parlatılmış zokalar, boy boy iğneler, incesi, kalını mesinalar, birbirine geçme makaralı ithal kamışlar, hattâ oturmak için el kadar bez gerili açılır kapanır portatif iskemle satanlar da birer ikişer yok oldu. Yalnız onlar mı? Gazete ve dergi de satan kitapçı şimdi kimbilir nerede? Balık restoranları, ayakta bira içilen birahaneler, sabahçı kahvesi, karakol, büfeler, gişeler daha neler neler hep anılarda kaldı.

Bırakın onları, Köprü'nün bizzat kendisi bile ancak yılların birikimi olan anılarımızın arasında sıkışıp kalmadı mı?

Kimi tarihçilere göre dünyanın en eski şehri olan Şam, aynı zamanda Îslâm mimarisinin ilk ve özgün örneklerinin bulunduğu bir şehir olarak bilinmektedir.

EMRE DÖLEN

(Solda) Şam'dan çeşitli görüntüler: Bir sokak, Bedevi çadırı ve Emeviye Camii. (E. Dölen koleksiyonu)
(Altta) Şam'dan çeşitli görüntüler: Şam'ın genel görünümü ve bahçeler, Barada Irmağı, Kalenin genel görünümü, Şam'da bir sokak ve Suriye'li Bedeviler. (E. Dölen koleksiyonu)

Dünyanın en eski kentlerinden biri olan Şam, Suriye'nin güneybatı kesiminde yer alır. Kasiyun Dağı'nın eteğinde ve el-Gute Vahası'nın ortasında kurulmuştur. Kasiyun Dağı'nın yamaçlarına kurulmuş olan kent zamanla arazinin daha düz olduğu kuzeydoğuya ve güneye doğru genişlemiştir. Kent Akdeniz kıyısından 80 km içerde olmakla birlikte, batısında bulunan ve kıyıya paralel olarak uzanan Lübnan ve Anti-Lübnan (Cebelü'ş-Şarki) Dağlarının engellemesi sonucunda yağış alamaz. Denizden yüksekliği nedeniyle kışlar oldukça soğuk geçer. Buna karşılık yazlar sıcak ve kuraktır.

Cebelü'ş-Şarki'den doğan ve kentin ortasından geçen Barada Irmağı'nın suladığı el-Gute Vahası'nda başta üzüm olmak üzere çeşitli meyveler, zeytin, tahıl ve sebze yetiştirilir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan hızlı kentleşme sonucunda eski yeşil görünümünü büyük oranda yitirmiştir.

Şam'ın güneydoğusundaki Tel as-Salihiye'de yapılan kazılarda İ.Ö. 4. binyıla ve Berada Irmağı'nın sağ yakasında bulunan Eski Kent'te yapılan kazılarda da İ.Ö. 3. binyıla ilişkin buluntuların elde edilmesi buradaki yerleşimin çok eskiye

(Solda) Şam'ın batısında Beyrut-Şam demiryolu üzerindeki Beramke istasyonu ve istasyon meydanındaki arabalar. Şam'ın ikinci istasyonu güneyde bulunan ve Hicaz Demiryolu'nun başlangıcı olan Meidân istasyonudur.
(E. Dölen Koleksiyonu)
(Ortada) Şam'ın en lüks oteli olan Barada Irmağı kenarındaki 100 odalı "Grand Hôtel Basraoui". Selim Besravi ve Paulo'nun sahili olduğu bu otel ile bunun yakınındaki Balmçya'lı Pietro Paulicevich'in sahili olduğu "Hôtel Victoria"nın gündeliği 12-15 franktır. Kent merkezinde bulunan Hôtel d'Orient" ise 10 franklık bir oteldir.
(E. Dölen Koleksiyonu)

dayandığını göstermektedir. Kentin adına rastlanan en eski kaynaklar Mısır'daki Tel el-Amarna tabletleridir. İ.Ö. XV. yüzyıla ilişkin olan bu kayıtlarda kentin adı fethedilen yerler arasında geçer. Kentin Arapça adı "Dımaşk" olup Batı dillerine "Damas" veya "Damascus" olarak geçmiştir.

Kent İ.Ö. VIII. yüzyılda Asurlar'ın, İ.Ö. VII. yüzyılda Babil'in, İ.Ö. VI. yüzyılda da Persler'in egemenliğine girmiş ve İ.Ö. 333'te Büyük İskender tarafından alınarak Hellenistik dunyanın bir parçası olmuştur. Daha sonra İ.Ö. I. yüzyıl-

(Yanda) Şam'ın batısında Barada Irmağı kıyısında Osmanlı yapımı Et-Tekkî'ye Camii ve külliyesi.
(E. Dölen Koleksiyonu)

da Roma egemenliğine girer kent İ.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi sırasında Doğu Roma İmparatorluğu'na yani Bizans'a geçmiştir. Bizans'ın önemli ileri karakollarından biri durumuna gelen kent 635'te İslâm orduları tarafından fethedildi.

Şam ilk Emevi halifesi Mu-

(Üstte) Şam'ın genel görünümü. (E. Dölen koleksiyonu)
(Yanda) Şam'da Saint Jean Baptiste (Vaftizci Yahya) nın mezarı. (E. Dölen koleksiyonu) *(Altta) Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin mezarı. Bu türbenin haziresinde şehid Türk tayyarecileri Yüzbaşı Nuri Bey, yüzbaşı Fethi Bey ve Mülazım-evvel Sadık Bey'in mezarları bulunmaktadır.* (E. Dölen koleksiyonu)

aviye tarafından başkent yapıldı ve yüz yıl süreyle tarihteki en büyük İslâm devletinin merkezi olma özelliğini korudu. Bu dönemde yapılan en önemli yapı Emeviye Camii'dir. Kent Emeviler döneminde büyük bir gelişme

gösterdi, fakat Abbasiler'in başkenti Bağdat'a taşımaları üzerine uzun süren bir gerileme ve kargaşa dönemine girdi. 1154'te Şam-Halep atabegi Nureddin Zengi'nin eline geçen kent yeniden gelişmeye başladı. Bu gelişme Eyyubi'ler ve bunu izleyen Memlûk'lar döneminde de sürdü ve bu dönemde Kahire'den sonra ikinci büyük kent durumuna geldi. Mısır'a ihraç ettiği besin, ipekli dokuma, madeni eşya, cam ve seramik üretiminin gelişmesi sonucunda hızla zenginleşti. Kentin 1401'de Timur orduları tarafından yağmalan-

(Solda) Geleneksel Şam evleri ortasında havuz bulunan bir iç avlunun çevresinde yer alırlar. Resimde böyle bir evin iç avlusu görülmektedir. (Altta) Geleneksel bir Şam evinin havuzlu iç avludan görünümü. (E. Dölen Koleksiyonu)

di. Böylece, 1516'dan beri Osmanlı egemenliğinde olan kent elden çıktı. Şam 1919'da Suriye'nin bağımsızlığını ilân etmesi üzerine başkent oldu. Bölgenin İngilizler tarafından Fransızlara bırakılmasından sonra 1920-1946 arasında Fransız mandasında kalan Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını kazanması üzerine yeniden başkent oldu.

ması ve usta zanaatçıların Semerkand'a götürülmesi önemli bir ekonomik çöküntü yarattı.

I. Selim tarafından 1516'da Suriye'nin ele geçirilmesi sonucunda Osmanlı egemenliğine girdi. Doğu Akdeniz'deki limanların Avrupa ticaretine açılmasıyla yeniden önem kazanarak gelişmeye başladı. 1832-1840 arasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yönetiminde kaldı. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Arap milliyetçiliğinin merkezi durumuna geldi. Filistin yenilgisi üzerine geri çekilen Osmanlı ordusu tarafından kuvvetlerin burada toplanıp kentin savunulmasına karar verildi. Ancak savunma düzeni almaya fırsat kalmadan İngilizler'in hızla gelmesi üzerine 30 Eylül - 1 Ekim 1918'de bozguna uğrayan Osmanlı ordusu çok sayıda esir vererek Halep'e çekil-

I. Selim tarafından 1516'da Suriye'nin fethi üzerine Şam merkez olmak üzere Suriye Eyâleti kuruldu. Eyâlet XVII. yüzyılda paşa sancağı olan Şam dışında Kudüs-i Şerif, Gazze, Sated, Sayda, Berut (Beyrut), Acelûn (Aclûn), Lecun, Nablus, Bikaa, Tedmür, Akkâ ve Kerak sancaklarından oluşuyordu. 1877'de yapılan idari dü-

(Üstte) Şam'ın genel görünümü. (Yanda) Şam'ın güney bölümünü oluşturan Midan (Meidân) da Bedevî dilenciler. (Altta) Şam-Medine telgraf hattının açılışı anısına Şam'da dikilen telgraf anıtı. Şam erken dönemde Osmanlı telgraf ağı içine girmiştir. Beyrut-Şam telgraf hattının inşasına 14 Kasım 1860'da başlanmış, Diyarbakır-Halep hattı 4 Eylül 1862'de ve Halep-Beyrut hattı da 12 Ocak 1863'de açılmıştır. (E. Dölen koleksiyonu)

dolayına ve 1945'ten sonra hızlı kentleşme sonucunda beş kat artarak günümüzde 1.400.000 dolayına ulaşmıştır.

Medine ve Mekke'ye giden hac yolu üzerinde önemli bir yol kavşağı ve en önemli menzillerinden biri olması Şam için tarih boyunca büyük bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Şam Beylerbeyi'ne de "Emirü'l-Hac" ünvanı verilmiştir. Şam'ın ipekli kumaşları (damasko), Memlûk halılarının devamı niteliğindeki halıları ve kakmaları ün kazanmıştı. Şam kakması demir, çelik, bronz veya pirinç üzerine altın, gümüş veya bakır telle yapılan kakma bezemelerdir. Ortaçağda Şam çeliği ve bu çelikten yapılan kılıçlar çok ünlüdür.

XX. yüzyılın başlarında Şam'da Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika ve Rusya'nın konsoloslukları bulunuyordu. Bankacılık alanında ise "Osmanlı Bankası - Banque Ottoman" ile Alman "Fankhaenel und Schifner Bankası"nın şubeleri vardı.

Yüzyılımızın başında meydana gelen iki olay Şam'ın önemini arttırmıştır. Bunlardan birincisi Hicaz Demiryolu'nun yapımına başlanması ve

...enleme ile kurulan Suriye Vilâyeti, Şam-ı Şerif, Hama, Havran, Trablusşam, Akkâ ve Belka sancaklarını kapsamaktaydı. 1918'de ise Suriye Vilâyeti, Şam, Kerak, Hama ve Havran sancaklarının kapsamında 21 kaza ile 35 nahiyeden oluşan 100.000 km2 yüzölçümünde bir vilâyet durumuna gelmişti.

Şam kenti XVIII. yüzyılda 313 hektarlık bir alana yayılmış olup nüfusu 90.000 dolayındaydı. Nüfus XX. yüzyıl başlarında 200.000

(Üstte) Meidân mezarlığı (solda) ve Emeviye Camii (Camii-i Kebîr) nin avlusu (sağda).
(E. Dölen koleksiyonu)
(Ortada) Emeviye Camii'nin minaresinden Şam'ın genel görünümü. Önde üstü tonozlu kapalıçarşı ve arkada kale görülmektedir.
(Altta) Şam surlarının Doğu kapısı (Bâb eş-Şarkî). Şam'ın kapılarının en büyüğüdür. Yüksekliği 11,6m ve eni 6.8 m olup üzerinde bir minare vardır.
(E. Dölen koleksiyonu)

demiryolu ile Şam'a taşınırken daha sonra Hayfa şube hattının 1905'te işletmeye açılmasıyla Hayfa limanı kullanılmaya başlandı. İlerde Bağdat Demiryolu tamamlandığında Hicaz Demiryolu'nun Şam üzerinden buna bağlanması düşünülüyordu.

XX. yüzyılın başlarında Şam'daki ikinci önemli olay burada bir Tıbbiye'nin açılmasıdır. Beyrut'ta 1866'ta Fransız ve 1883'te Amerika Tıp Okullarının açılmış ol-

ikincisi de Tıbbiye'nin açılmasıdır. Daha önceleri Fransızlar Beyrut-Şam-Havran demiryolu hattını yaparak işletmeye açmışlardı. Şam'ı Medine'ye ve ilerde Mekke'ye bağlayacak olan Hamidiye-Hicaz Demiryolu'nun inşaatına 1 Eylül 1900'de Şam'dan başlandı. 31 Temmuz 1908'de Medine'ye ulaşan demiryolu 1 Eylül 1908'de işletmeye açıldı. Başlangıçta demiryolu için gerekli malzeme Beyrut limanına çıkartılıp buradan Fransız

(Üstte) yerl yaylı çalgıları ile Arap müzisyenler. (Sağda) Buğday taşıyan deveciler. Şam'da kentiçi ulaşım ve taşımacılık at, eşek ve develerle yapılırdı. (Altta)Şam'a ilişkin Osmanlı posta damgaları (E. Dölen koleksiyonu)

masi karşısında Osmanlı Devleti bunlara alternatif olarak Şam'da bir Tıbbiye açmaya karar vermiştir. Bu amaçla kurulan "Şam Tıbbiye Mektebi" 22 Eylül 1919 (5 Ekim 1903) günü yapılan bir törenle öğretime başlamıştır. Okulun öğretim süresi hekimler için 6 ve eczacılar için 3 yıldır. Diplomalar İstanbul'daki "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" tarafından düzenlenmektedir. Okuldan ilk eczacılar 1322 (1906)'da ve ilk hekimler de 1325 (1909)'da mezun olmuştur.

1. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine hocalarının askere alınması sonucunda 1914'te kapanan okul, Kânûn-u evvel 1382 (Aralık 1916)'da IV. Ordu Kumandanlığı emrine verilerek yeniden açılır ve Beyrut'a taşınarak savaş nedeniyle kapatılmış olan Fransız Tıbbiyesi'nin binalarına yerleşir. Burada öğretimini sürdüren okul Beyrut'un İngilizler tarafından işgali üzerine 4 Teşrin-i evvel 1334 (16 Ekim 1918)'de kapanır. Hocaları ve idarecileri altı ay kadar esir olduktan sonra 1919 yılı Nisan'ında İstanbul'a gelerek Tıp Fakültesi'ne katılırlar. Şam Tıbbiye Mektebi'nden toplam olarak 240 hekim ve 289 eczacı mezun olmuştur. Günümüzde, bu okul Şam Üniversitesi'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKLAR

Ali Rıza Atasoy: **Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi.** İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.

Karl Baedeker: **Palastina und Syrien.** Leipzig, 1900.

Fahri Belen: **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti.** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Ufuk Gülsoy: **Hicaz Demiryolu.** Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Hidayet Y. Nuhoğlu ve Talip Mert: **PTT Müzesi Osmanlı Posta Damgaları Kataloğu.** IRCICA Yayınları, İstanbul, 1990.

André Raymond: **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri.** Çeviren: Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

90. Kuruluş Yılında

Galatasaray Kulübü

ALİ Z. ORALOĞLU

Galatasaray Kulübü'nün spor hayatına atılmasını incelemeye başlarken öncelikle bu ilk Türk spor kulübünün hangi ocakta, kimler tarafından ve-hangi idealler uğruna kurulduğunu, çok kısa anlatmanın faydalı olacağı kanısındayım.

Devlete memur yetiştirmek amacıyla 1482'de şimdiki Galatasaray Lisesi binası verinde kurulan Galatasaray Mektebi, çeşitli değişim ve gelişmeler sonucu bugünkü eğitim şeklini almış bulunmaktadır.

Bu değişimlerin ilki 1512-1520 arasında Baltacılar Dairesi'nin eklenmesi ile "Acemi Oğlanlar" kışlası haline dönüştürülmesidir. Mektep Müdürüne "Galatasaray Ağası" adı verilip emrindeki 40 Baltacısı ile çevrenin asayişini sağlamakla görevlendirildi.

1808'de tahta çıkan Sultan II. Mahmut batı modeli bir yüksek okul kurma çalışmaları başlattı ise de, bunu başaramayarak öldü. İleri görüşlü bu Padişahın emelini 1838'de Abdülmecit gerçekleştirdi. Böylelikle "Faculté de Medecine de Galatasaray", Türkçe adı ile de, "Tıbbiye-i Aliye-i Şahane" kurulmuş oldu. 1482'de kurulan "Galatasaray Mektebi" bunun sonucu bir Tıp Fakültesi haline getirildi. Tıbbiyenin açılışında Sadrazam, Mustafa Reşit Paşa da hazır bulundu. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Sultan Abdülaziz Fransa'yı ziyaretinde (1856) Paris'teki 40 Türk öğrencili "Mektebi Osmaniye"yi pek beğendi. Bunun sonucunda da memleket dışında öğrenci yetiştirme yerine "College de France" örnek alınarak, Imparatorluk topraklarında, Batı anlayışında bir okul kurulmasını ferman etti (15 Nisan 1868). Padişahın isteği sonucu Tıbbiyeyi Şahane Haydarpaşa'ya nakledilerek Türkiye'de Batı örneklerine göre ilkokul olarak 1 Eylül 1868'de, "Mektebi Sultani" adıyla "Galatasaray Lisesi" açıldı.

Avrupa'dan Jimnastik Hocaları

Memleket eğitim ve kültürüne beşyüz yıl geçen bir sürede, çeşitli gelişim ve değişimler gösterip, birkaç ad değiştirerek hizmet veren bu irfan ocağımızın şimdi de spora nasıl ilgi duymaya başladığını çok kısa olarak inceleyelim.Galatasaray Lisesi'nde Fransa'dan getirilen öğretmenler arasında sporla ilgili olanlara da yer verildi. Nitekim daha 1868'de lisenin açılışında Curel adındaki öğretmen hemen jimnastik derslerine başladı. Fransa'dan getirilen aletlerle öğrenciler spora yatkınlıklarını gösterdiler. 1870'te, Kâğıthane'de bir spor bayramı düzenlendi. Koşu, atlama ve beden hareketi yarışları yapıldı. Monsieur Curel, derece alanlara madalyalar dağıttı. Curel'den sonra, jimnastik öğretmeni, Moiroux, atletizmin yanında yüzme ile küreğe de önem vererek su sporlarına başlanmasını sağladı. Bu iki öğretmenin yerini bu kez bir İtalyan aldı. Signor Martinetti daha ziyade aletli jimnastiğe önem verdi. Martinetti'nin 1878'de Harp Okulu'na atanmasından sonra Stangali, mektepte sporun yaygınlaşmasında büyük bir rol oynadı. O günlerde sporda bir yıldız gibi parlayan Faik Üstünidman, Liseyi bitirir bitirmez idman hocalığına getirildi.

Faik Üstünidman'ın uzun yıllar hocalığından sonra 1908'de Binbaşı Mazhar Kazancı bir süre sonra Abdurrahman ve Ahmet Robenson kardeşler ile Selim Sırrı Tarcan Galatasaray Lisesi'nde sporun sevilip, yayılması ve ileri gitmesinde büyük bir rol oynamış oldular.

Futbol Merakı

Galatasaray Lisesi'nde kurulduğu 1868'den 1890'a kadar sporu uygulatıp sevdiren yabancı hocalardan sonra göreve Faik Üstünidman'la birlikte Türkler gelmeye başladılar. Faik Üstünidman'ın teşvikiyle öğrencilerde yavaş yavaş bir futbol merakı uyanmaya başladı. Derslerden bahçeye çıkan öğrenciler, gruplar halinde, ufacık bir topun peşinde koşuşup rasgele vurarak, hiçbir kural tanımadan birbirlerine girerlerdi.

Galatasaray Lisesi'nde bu kuralsız futbol sürerken İngiliz James Lafontaine ile Horace Hermitage İngiliz ve Rumlardan oluşan Kadıköy Kulübünü kurmuşlardır. Fakat bu birlik kısa sürede dağılmış, Rumlar Kadıköy'de kalıp, İngilizler Moda'nın temelini atmışlar, yine azınlıklardan oluşan Elpis, Strugglers ve Imojen ile anlaşıp "İstanbul Futbol Birliği" adı altında düzenli maçları 1903'te yapmaya başladılar.

Yabancı ve azınlıkların maçlarını seyreden Galatasaray Sultanili gençler yavaş yavaş futbolun kural ve inceliklerini öğrenip onlarla boy ölçüşmek sevdasına düşerler. Üç kıtada hüküm süren koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yalnız İngilizlerle Rumların futbol karşılaşmaları yapmaları ve kulüp kurmuş olmaları Türk kültürü ile birlikte Fransız kültürünü birbirine kaynaştırarak yetişen bu Galatasaraylı gençleri çileden çıkardı. Yaşları gereği çok ateşli ve koyu birer milliyetçi olan delikanlıların memleketin misafiri İngilizlerle, azınlıkların yaptıkları gibi spor yapıp futbol oynamamaları, kulüp kuramamaları kabul edebilecekleri bir şey değildi. Uzun bir süredir peşinde koşuşup durdukları meşin yuvarlağı kurallarına göre ve daha iyi oynamak, maçlar yapmak, memleketin asıl sahiplerinin de bir kulüp kurarak, İngiliz ve Rumlarla boy ölçüşmek, en büyük amaçları haline geldi.

Onüç Öğrencinin Kurduğu Kulüp

Nihayet 20 Ekim 1905 günü Lisenin beşinci sınıfında Edebiyat Öğretmeni Mehmet Ata Bey'in dersinden sonra toplanan öğrenciler, bu emellerine ulaşarak "Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü"nü kurarlar. Türk spor tarihine ilk adımı atan, bıyıkları yeni terlemeye başlayan, bu delikanlılarının içinde Lise ilk sınıftan başlamak üzere beşinci ile altıncı sınıftan ve bir de 1904'te mezun olan Refik Cevdet de vardır. Kulübün 1 numaralı üyesi ve 1905'ten 8 Mayıs 1919'a kadar başkanlığını yapan Ali Sami Yen'in kendi elyazısı ile tuttuğu "Galatasaray Spor Kulübü İhsaiyat (İstatistik) Defteri"nin 181. ve 182. sayfalarında kurucu olarak 12 öğrenci gösterilmektedir: Bunlar kulüp numaraları ile şöyle sıralanır:

1- Ali Sami Yen, 2- Asım Tevfik Sonumut, 3- Emin Bülent Serdaroğlu, 4- Celal İbrahim, 5- B. Nikolof (Bulgar), 6- Milo Bakiş (Karadağlı), 7- Pol Bakiş (Karadağlı), 8- Bekir Sıtkı Bircan, 9- Tahsin Nahit, 10- Reşat Şirvanizade, 11- Hüseyin, 12- Refik Cevdet Kalpakçıoğlu, 13- Abidin Daver. Türkler'in kurduğu ilk kulüp Galatasaray, İngilizlerle Rum takımlarının katıldığı Lig maçlarına hemen katılma başarısını gösterir. Ali Sami Yen'in yazdığı gibi "Amacımız İngilizler gibi toplu şekilde top oynamak, bir renge ve isme sahip olmak, Türk olmayan takımları yenmektir" sözleri kısa sürede gerçekleşmiş olur.

Kurucular Listesi Değişiyor

Galatasaray'ın önce devletin zorba yönetimi başta olmak üzere, sonra rakipleri ile yaptığı büyük mücadeleleri yazmadan önce kurucuları arasındaki sıranın neden değiştiğini veya değiştirildiğine bir göz atmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Evet, Galatasaray 1905'te kurulup öncelikle futbol maçlarında sahalarda başarıya koşmaya başlamış, hatta lig şampiyonluk şerefini kazanmıştır ama, o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında henüz yasal olarak spor kulübü yoktur. 12 Eylül 1912'ye gelindiğinde nihayet çıkarılmasına karar verilen Cemiyetler Kanunu sonucu Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'la birlikte resmen kurulmuş olurlar. Bir derneğin, bir kulübün kurulması ile ilgili resmi kuruluşlara başvurulup tüzüğü ile kurucularını ve bunların adreslerini bildirmek gerekir. Galatasaray da bu başvuruyu yaparken, o sırada Galatasaray Lisesi'ni bitirip memleketlerine dönmüş olan veya kulüpten istifa eden ilk on üç kurucudan beşinin isimlerini siler ve şimdi bildiğimiz kurucular bu kez şöyle sıralanır:

Galatasaray'ın kurucusu Ali Sami Yen

1- Ali Sami Yen, 2- Asım Tevfik Sonumut, 3- Emin Bülent Serdaroğlu, 4- Celal İbrahim, 5- Bekir Sıtkı Bircan, 6- Reşat Şirvanizade, 7- Refik Cevdet Kalpakçıoğlu, 8- Abidin Daver, 9- Ahmet Robenson, 10- Ahmet Adnan Pirioğlu, 11- Neşet, 12- Ruşen Eşref Ünaydın.

Lise Müdürü Tevfik Fikret futbolcularla birlikte. (Galatasaray Müzesi)

Yabancı Yerine Türkçe İsim

Yeni kurulan Türk Kulübüne ne ad verilmesi konusunu yine 1 numaralı üyesi Ali Sami Yen şöyle anlatır:

"O zaman spora ve sporcuya ancak bir yabancı isim yakıştırılabildiğinden "Gloria" (Zafer), yahut "Audace" (Cüret) adlarından birini seçmek için bir hayli tartıştığımız halde bir sonuca varamadık. Tobler Çikolatasındaki bir resimden esinlenerek "Kartal" ismini almamızı öneren de vardı.

Kulübün tercih ettiğimiz Türkçe ile ecnebi ismi arasında o kadar bocaladık ki, müsabaka sahasına çıktığımız ilk gün henüz bir ismimiz yoktu." Bir karara varılamaması ve tartışmaların uzaması sonucu Kulübün adının kendi kendine ve halk tarafından konulmasıyla hayırlı bir sonuca varılmış oldu. Sahada top koşturan bu ilk Türk gençleri madem ki "Galatasaray Sultanili" idiler, öyleyse onlara yakışan ad buydu. Böylelikle, halkın taktığı bu ad, kurucular tarafından, "Galatasaray" olarak kabul edildi.

Kırmızı-Beyaz'dan Sarı Kırmızı'ya

1899'da jimnastik öğretmeni Faik Üstünidman'ın futbol oynatmaya başlamasından altı yıl sonra artık oyunun kurallarına uyulmaya başlanır. Sahalarda yabancılarla boy ölçüşme ateşi ile yanan bir avuç genç, 1905'te kurdukları kulübün sahaya ne renk forma ile çıkacağına bir türlü karar veremez. Sonunda milli renklerimiz olan Kırmızı-Beyaz'da karar verilir. Fakat bunun kısa sürede sakıncaları görülür. Zira bu renklerin milletimizi temsil ettiği, üstelik gruplar halinde maçlara giden bu gençlerin niyetlerinin ne olduğundan şüphelenilir. Saraya bağlı hafiyeler bu genç akıncıları izlemeye başlarlar. Bu nedenle forma renkleri Sarı-Siyah'a çevrilir.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Bahçekapı'daki Şişman Yanko'nun dükkanında biri vişneye yakın koyuca tatlı kırmızı, öteki de içinde turuncudan iz taşıyan tok ve canlı bir sarı kumaşın yanyana gelmesi ile hemen kararlarını verirler. Böylelikle, 1482'de Galatasaray Mektebi'nin açılmasını öneren Gül Baba'nın Padişah Sultan Beyazıt'a verdiği iki gülün renkleri yani Sarı-Kırmızı seçilmiş olur. Beğenilen renkteki atlas kumaştan ilk formaları dikmek için Ali Sami Yen'in kardeşi Samiye Erer ile Asım Sonumut'un annesi Hacer Hanım başta olmak üzere Ruşen Eşref'in teyzesi ve diğer aile bireyi hanımlarla yine aynı ailelerin dadı ve bacılarının özverili çalışmaları ile isteklerine ulaşırlar. Bu çalışma sonucu ilk olarak da, 6 Aralık 1908'de İngiliz harp gemisi Barham takımına karşı ortadan parçalı Sarı-Kırmızı forma ile sahaya çıkılır.

Hafiye Takibi ve Mezarlıklara Sığınmalar

Kurulduğu yıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nda süren aman vermez baskının, en ufak bir toplantıdan, en safiyane konuşmadan kuşkuya düşüp saraya jurnal eden hafiyelerin şerrinden kurtulabilip futbol oynamak için kurucu futbolcular insanüstü mücadeleler vermek zorunda kalmışlardır. Öyle ki, hafiyelerin izlemelerini önlemek için yollarını değiştirip, uzun mesafeler aşarak oyun sahalarına gitmişlerdir. Bazen mezarlıklarda saklanmışlar, bazen mezarlıklarda soyunarak futbol alanlarına çıkmışlardır. Bütün bu zorluklara rağmen, II. Abdülhamit baskısından yakalarını kurtaramamış ve karakollarda gözaltına alınmışlar, bazen İngiliz Elçisine, bazen tanıdık bir nazıra başvurarak zaptiyenin elinden kurtulmuşlardır. Ne var ki içlerindeki spor aşkı hafiyelere karşı kahramanca bir mücadeleye dönüşmüş, 23 Temmuz 1908'de yeni Anayasa kabul edilip İkinci Meşrutiyet ilan edilinceye kadar sürüp gitmiştir.

Liglerdeki İlk Türk Takımı

Galatasaray Kulübü kurulmuş, ismi belli olmuş, geçici de olsa renkleri saptanmış, 1899'dan beri aradan geçen süre içinde futbol kuralları öğrenilmiş ve artık takım halinde oyna-

maya alışılmış bulunulmaktadır. Bu nedenle yıllardan beri, gecelerini, uykularını kaçıran emellerini, yani yabancılarla maç yapıp onlar gibi olduklarını kanıtlama zamanı gelmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, Papazın Çayırında ilk maçta sahaya şu takımla çıkılır:

Asım Tevfik Sonumut, Milo Bakiş, Pol Bakiş, Ali Sami Yen, Celal İbrahim, Bekir Bircan, Abidin Daver, Tahsin Nahit, B. Nikolof (Kaptan), Nuri, Emin Bülent Serdaroğlu. Galatasaray Takımı tarihinin bu ilk maçında Kadıköy Faurex Mektebi'ni 2-0 yenme başarısını gösterir. Bu arada, genç Galatasaraylılar, yönetimin baskılarına rağmen birçok maç yaptıktan sonra 1906 yılına gelinir. Artık futbolu adamakıllı öğrendiklerine inandıklarından 1904'te kurulan "Constantinople Football Ligue" (İstanbul Futbol Ligi)'ne girme kararı alırlar. Bu, futbol tarihimizde bir Türk Kulübünün resmî bir şampiyonaya girişinin başlangıcıdır.

Galatasaray bu ilk resmi maçında, 25 Kasım1906'da, Ligin ilk şampiyonu İngiliz Gemisi Imojen'le 1-1 berabere kalma başarısına ulaşır. Sonra Moda ile 1-1 berabere kalıp Kadıköy'e 0-3 yenilip Elpis'le oynamadan dördüncülüğe ulaşır.

Galatasaray 1906-1907 sezonunda kadrosu iki yıl önce Faurex'i yenen aynı elemanlardan kuruludur.

Galatasaray'a Katılmalar

Galatasaray'ın ilk Türk Kulübü olarak lige katılması azınlık veya yabancı takımlarında yer alan Türk futbolcularının ilgisini çektiğinden Mekteb-i Sultani öğrencisi olmayan Mazhar'dan sonra Dalaklı Hüseyin, ilk Türk futbolcusu Fuat Hüsnü Kayacan ve Galip Kulaksızoğlu da bu takımımızın saflarına katılırlar. Fakat güçlü yeni oyuncularına karşın takım içinde uyuşum sağlanamadığından ligi ancak üçüncü olarak ligi bitirirler.

Üç Yıl Sonra Şampiyonluk

Bir sezon önce dışarıdan gelenlerle güçlenen ve birlikte oynayıp futbol kurallarını, çalışma sistemlerini daha iyi öğrenen Galatasaray, büyük aşama içine girdi. II. Abdülhamit'in kabullenmek zorunda kaldığı Anayasa ile İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinden artık hiçbir korkuları kalmadan yıllar önceki hedeflerine ulaşmaya çalıştı.

Galatasaray'lı Nihat Bekdik (Aslan) ve Fenerbahçeli Zeki Rıza Sporel (sağda). (Galatasaray Müzesi)

Özgürlük ve huzur içinde sürdürülen çabalar sonucunda 1908-1909 sezonunda Kadıköy'ü 4-0, Imojen'i de 11-0 yenerek ilk kez şampiyonluğa ulaştı. Bu büyük başarı, Galatasaray'ın kuruluşunun dördüncü, lige girişinin ise üçüncü yılına rastlar.

İlk şampiyon Sarı-Kırmızılı takımın 14 kişilik kadrosu şu oyunculardan kuruludur:

Ahmet Robenson, Adnan İbrahim, Milo Bakiş, Hasan, Bekir Bircan, Horace Armitage (Kaptan), Sabri Mahir, Fuat Hüsnü Kayacan, Celal İbrahim, Emin Bülent, Ali Sami Yen, İdris, Abdurrahman Robenson, Comber. Horece Armitage, ünlü İngiliz Takımı Arsenal'in eski oyuncusu olup Sarı-Kırmızılı şampiyon takimda oyuncu olarak yeralıp, kaptanlık yapmasının yanısıra antrenörlük görevinde de bulundu.

İkinci ve Üçüncü Şampiyonluk

1909-1910'da lige, İngiliz ve Rum Kulüpleri Strugles, Kadıköy, Moda ve Elpis'in yanında Galatasaray ve ikinci bir Türk takımı olarak 1907'de kurulan Fenerbahçede katıldı. Sarı-Kırmızılılar bütün karşılaşmalarını kazanıp yalnız iki gol yiyerek şampiyonluğu elde etti. 1910-1911 şampiyonası "İstanbul Kulüpleri Futbol Ligi" adına çevrildi. Bu Lige Galatasaray ve Fenerbahçe dışında bir Türk takımı daha katıldı: "Progrés" adı altında Galatasaray B takımı.

Sarı Kırmızılı takım yine fırtına gibi eserek yedi takımlı ligde berabere bile kalmadan üçüncü kez şampiyon olma başarısına ulaşırken sonradan "ezeli rakibi olacak" Fenerbahçe'yi 5-0, 7-0 büyük farkla yendi.

1910-1911 Liginde diğer iki önemli olay ise Sarı-Kırmızılıların, Sarı Lacivertlileri yedi kişi ile 7-0 yenmeleri ile Progrés, yani Galatasaray B takımının da Fenerbahçe'yi 5-0 yenmesidir.

1911-1912'de ligin diğer Türk takımı Fenerbahçe, tarihinde ilk kez Şampiyonluğu yakalayacaktır. Ancak bu yıl Balkan Savaşı nedeniyle Sarı-Kırmızılı takımda bazı eksiklikler vardı. Böylece, İstanbul Futbol Liginin ilk iki Türk kulübü Galatasaray ile Fenerbahçe arasında "ezeli rekabet" başladı.

On Türk Takımının Katıldığı Lig

1914-1915'de ise artık İngiliz ve azınlık saltanatı sona erecek ve Türklerden oluşan 10 Takım iki grup halinde Ligi sürdüreceklerdir. Lige katılan bu 10 Türk takımı şunlardı: Galatasaray, Fenerbahçe, Anadolu, Altınordu, İdmanyurdu, Süleymaniye, Darüşşafaka, Hilâl, İdmanocağı ve Darülmuallimin. İki grup halinde oynanan ligte Sarı-Kırmızılılarla Sarı-Lâcivertliler finale kalacaklar, bu maçı 3-1 kazanan Fenerbahçe yeniden şampiyon olacaktır. Bir sezon sonra Sarı-Kırmızılılar Alman Emil Oberle Kaptanlığında 1915-1916'da tekrar şampiyonluğa ulaşacaklardır.

İskoç Antrenör B. Hunter

I. Dünya Savaşı nedeniyle gönüllü olarak askere giden yüzlerce Galatasaray Liseli öğrencinin çoğunu Sarı-Kırmızılı futbolcularla diğer sporcular oluşturuyordu. Bunlardan bir bölümü cephede savaşırken, beş as futbolcusu cephede şehit oldu. Bu nedenle takım uzun bir süre eski gücüne kavuşamadı.

İstanbul'un işgalinde üç yıl ligler oynatılmadığından Galatasaraylı gençler ağabeylerinin anılarını canlandırmak için vargüçleriyle çalışarak yepyeni bir kadro kurdular. Bunun sonucu olarak 1921-1922 yine onların zaferi ile sonuçlandı. Beşiktaş ise diğer birçok Türk kulübünden sonra, lige 1918'de girecek ve ilk şampiyonluğunu 1923-1924'te kazanacaktır. Beşiktaş, bir Galatasaray-Fenerbahçe maçında çıkan kavga nedeniyle, birinin 8, diğerinin dokuz oyuncusunun ceza alması nedeniyle, kuvvetlerinden bir hayli kaybettiklerinden 1933-1934'te, tekrar birinciliği elde edecektir. Bu Kulübümüz asıl yükselişini 1938-1939 ve 1939-1940'taki şampiyonlukları kazanarak gösterecek ve böylelikle futbol tarihimizin büyükleri arasına adını yazdırmak başarısını elde edecektir.

1924'te Billy Hunter adında bir İskoç Galatasaray'a Antrenör olarak getirildi. Bu değerli hocanın çalışmaları sonucu Sarı-Kırmızılılar dört yıl arka arkaya, 1924-25, 1926-27 ve 1928-29 (1927-28'de lig yarıda kaldı) şampiyon oldular. Bu takımda yer alan üç değerli futbolcu Muslihittin Peykoğlu, Suphi Batur ve Ulvi Yenal, sonradan bu Galatasaray'ın başkanlıklarına seçildiler.

1909-1910 Sezanında şampiyon olan Galatarasay Futbol Takımı
(Galatasaray Müzesi)

Aslan Nihat'tan Aslan Galatasaray'a

Dünyayı kasıp kavuran I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1921-1922'de yine şampiyonluğa ulaşan Galatasaray kadrosunda bir genç bir yıldız parlıyordu. Santrhaf (şimdiki 5 numara) oynayan bu ele avuca sığmaz, gayet sağlam vücutlu ve atlet yapılı delikanlının adı Nihat'tı.

Nihat Bekdik, Galatasaray'da yirmi yıl süreyle futbol oynadığı gibi, uzun yıllar da kaptanlığını yaptı. Ayrıca üç adım ve yüksek atlamada şampiyonluklar kazandı. 1940'ta futbolu bıraktıktan sonra binicilik, yüzme ve yelkende birinciliklere ulaştı.

Bütün bu üstün yeteneklerinden dolayı Nihat'a seyirciler "Aslan" adını taktılar. Bu "Aslan Nihat" adı, zamanla "Aslan Galatasaray"a çevrildi ve "Aslan" bu kulübümüzün sembolü oldu. Futbolcuların sahaya çıkarken veya antrenman yaparken giydikleri eşofman o zaman daha bilinmiyordu. Bu nedenle herkes sahaya forma ve külot ile çıkardı. 1924'lerden başlamak üzere yalnız Sarı-Kırmızılılar, sahaya formaların üstüne kırmızı ceket giyerek çıkmaya başladılar. Bu kırmızı ceketlerin kenarlarını ince sarı bir bant süslüyordu. Soldaki göğüs cebinin üstünde ise sarı iplikle Aslan kafası işli idi.

86 Yıldır Süren Ezeli Rekabet

1905'te kurulan, ertesi yıl İstanbul Futbol Ligine giren Galatasaray ile 1907'de kurulup 1909'da Lige giren Fenerbahçe'nin en büyük iki özelliğinden birincisi İngiliz ve azınlık kulüpleri ile rekabet eden ilk iki Türk takımı oldukları gibi aralarında 86 yıldır süren amansız bir rekabete girmiş bulunmalarıdır. Evet "Ezeli Rekabet" Fenerbahçe'nin lige girişinin ilk yıllarında, ancak bir kıvılcım gibi başlamış ve sarı-lacivertliler bir ön-

Galatasaray'lı Kadın Atletler (1922)

kilde, futbolla birlikte birçok başka spora da el atmalarıdır. Böylelikle rekabet futbolla başlamış, sonra tenise, atletizme, küreğe ve boksa geçmiştir.

Aradan yıllar geçtikten sonra bu rekabete başta basketbol olmak üzere voleybol de eklenmiştir. Ezeli rekabet basında da kendini göstermeye başlamış, 1930'larda başlayarak "Fenerbahçeli Yazarlar" ile "Galatasaraylı Yazarlar" gazete sütunlarında birbirleri ile mücadeleye girmeye başlamışlardır. 86 yıldır süren bu amansız mücadelenin ortaya koyduğu gerçek şudur: "Galatasaraysız Fenerbahçe, Fenerbahçesiz de Galatasaray olmayacağı gibi bu iki güzide kulübümüzün rekabeti olmadan da Türkiye'de sporun ilerleyemeyeceğidir. Esasen bu rekabet aynı zamanda bir dostluk gösterisiydi. 1945'te Galatasaray'ın 40. kuruluş töreni Fenerbahçe Stadı'nda Galatasaray-Fenerbahçe spor bayramı olarak kutlanmıştı.

ceki sezon ile içinde bulunulan sezonda şampiyonluğu kucaklayacak deneyimli Galatasaray'a 3-0 yenilecektir. 1910-1911'de de Galatasaray Fenerbahçe'yi 5-0 ve 7-0 yenerek üçüncü kez şampiyonluğu kazandığından Progrés adı altında mücadele eden Galatasaray B Takımı da sarılacivertliler karşısında 5-0 üstünlük sağlamışlardır. Bu farklı sonuçlar artık yalnız yabancı ve azınlıklarla değil, Türk kulüplerinin, birbirleri ile amansız bir mücadeleye girmelerine neden oldu. Bunun sonucu olarak da 1911-12'de Galatasaray'ın girmediği ligde Fenerbahçeliler ilk şampiyonluğuna ulaştı.

1914-1915 Ligi iki grupta oynanıp bu iki takımımız finale kaldılar. Fenerbahçe final maçında ilk üç farklı yenilginin acısını çıkararak sarı-kırmızılıları 3-1 yenerek şampiyonluk kupasını müzesine götürdü. İşte böylece memleketin en eski iki Kulübü arasındaki rekabet sonuna geldiğimiz 1995'te 86. yılına girmiş bulunmaktadır. Galatasaray-Fenerbahçe rekabeti yalnız futbolla sınırlı kalmamıştır. Bunun da nedeni, bu iki kulübün dünyada çok az kulüpte görülecek şe-

Onbir Dalda Spor Yapan Bir Kulüp

Eski yıllarda Sarı-Kırmızılıların öncülüğü ile yurtta yayılan fakat sonraları yaygınlaşamadığından Türkiye'de, dolayısıyla Galatasaray'ın uğraşmaktan vazgeçtiği ve başarıya ulaştığı sporları bir kenara bırakırsak, bu kulübümüz bugün tam 11 dalda sahalarda mücadele etmektedir. Bunların çoğunda birinci erkek takımları dışında Ümitler, Gençler, Minikler ve Bayan takımları bulunmaktadır.

Bugün Türkiye'de, Galatasaray dışında 11 dalda karşılaşmalara katılan spor kulübü bulunmamaktadır. Üç-dört spor dalı hariç Galatasaray'ı bu konuda yalnız Fenerbahçe izlemekte, onun da arkasında Beşiktaş gelmektedir. Kulüplerimizin çoğu ise yalnız bir spor, o da futbolla ilgilenmektedirler. Sarı-Kırmızılıların uğraştığı ve çoğunda şampiyonluk kazandığı veya başarı ile mücadele ettiği bu 11 spor dalında kızlı erkekli tam 878 Lisanslı sporcusu vardır ki, bunlara futbol, basketbol, yüzme sporlarına katılan kursiyerlerin sayısı dahil değildir. Galatasaray özvarlığı bakımından da büyük bir potansiyele sahiptir.

Galatasaray'ın asıl zenginliği yahut büyüklüğü hiçbir kulübümüzde görülmemiş derecede büyük bir mal varlığına sahip bulunmasıdır. Bunun yanısıra kalabalık sporcu sayısı, 6500 asil üyesi, gerek lisenin, gerekse üniversitenin adıyla kurulmuş dernekler ve vakıflar da kulübe destek vermektedir.

Ali Sami Yen'in kendi elyazısı ile tuttuğu İhsaiyyat Defteri

GALATASARAY TARİHİNDEN NOTLAR

Galatasaray'ın Öncü Olduğu Sporlar

Galatasaray'ın Türkiye'de önayak olup yaydığı sporlar sayısı ve tarihleri ile şöyle sıralanabilir:

Aletli ve Aletsiz Jimnastik (1868), Atletizm (1870), Yüzme-Kürek (1873), Güreş (1887), Bisiklet (1898), Futbol (1904), Boks (1904), İsveç usulü Jimnastik (1908), Tenis (1910), Sutopu (1910), Patinaj (1910), Patenli Hokey (1911), İzcilik (1912), Hokey (1915), Beyzbol (1925), Hentbol (1926), Kriket (1926), Bedmington (1926), Voleybol (1927), Basketbol (1929), İzcilik-Yavru Kurt (1930), Eskrim (1931), Havacılık (1931), Atlı Spor (1931).

Galatasaray'ın Şehitleri

Askeri mükellefiyet kanununa dayanarak tecilli tutulup askere alınmayacaklarına rağmen yüzlerce Galatasaray Sultanisi öğrencisi Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldılar. Sayıları yüzün üstünde idi. Bunların çoğu kulüpte başarı ile spor yapan gençlerdi. Lisede okumakta olan veya Liseyi bitirmiş bulunan bu gönüllüler Balkanlar-Çanakkale-Gelibolu-Erzurum-Sina-Gazze-Katya'da tam 40 şehit verdiler. İçlerinde İstanbul Şampiyonluğunu birkaç defa kazanmış olan beş ünlü futbolcu da bulunuyordu. Bu beş Galatasaraylı futbolcu şunlardır: Abdurrahman Robenson, Celal İbrahim, İdris, Neşet, Hasnun Galip.

Bunlar ile bazı yedek oyuncuların eksikliği nedeniyle Galatasaray takımı gücünü bir hayli kaybedip dört-beş yıl şampiyonluk yüzü göremeyecektir. Bu Galatasaray'ın tarihindeki ilk büyük darbe olup, ikincisi Güneş olayında meydana gelecektir.

Türkiye'ye Getirilen İlk Yabancı Takım

Galatasaray ülkemize, yabancı takım getirmede de öncülük etmiştir. 1911'de Macaristan'ın Kolojvar Kulübünü davet eden Galatasaray, ilk maçta 2-2 berabere kalıp, ikincisini de 4-2 kazanmıştır.

İlk Dış Seyahatte Bükreş Karmasına Atılan 11 Gol

Türkiye'de Avrupa'ya ilk spor seyahatini yapan takım Galatasaray'dır. 18 Eylül 1912'de yurt dışına çıkan Galatasaray, Bükreş'te Bükreş Karması ile yaptığı karşılaşmada sahadan 11-1 galip ayrılmıştır. Galatasaray bu turnede Macaristan'da da iki maç yapmıştır.

14 Yaşında Galatasaray'da 16'sında Milli Takımda

Galatasaray'ın Vefa'yı 20-0 yenerek bugüne kadar kırılamayan rekorunda, 14 yaşında Sarı-Kırmızılı formayı giyen Leblebi Mehmet tam 14 gole imzasını atmıştı. Leblebi Mehmet 16 yaşında da Ay-Yıldızlı formayı giyerek diğer rekorun sahibi olmuştur.

Tarihi Rekor: Vefa'ya 20 Gol

25 Kasım 1925'te Fenerbahçe Stadı'nda yapılan Lig maçında Galatasaray Vefa'yı 20-0 yenerek Türkiye'de bir maçta atılan ve bugüne kadar erişilemeyen bir rekora imzasını atar.

Leblebi Mehmet'in tek başına 14 gol attığı bu maçta Sarı-Kırmızılılar şöyle çıkarlar: Ulvi Yenal, Mehmet, Nazif, Şakir, Kemal R. Kapakçıoğlu, Nihat Bekdik, Hayri Gönen, Leblebi Mehmet, Şadi, Kerim Ozdor, Kemal Faruki, Mithat Ertuğ.

Potada 105-39'luk Büyük Bir Skor

15 Ocak 1950'de yapılan Basketbol maçında iki ezeli Rakip, Teknik Üniversite Salonunda karşı karşıya gelirler. O yıllarda "Yenilmez Armada" ismi verilen Galatasaray: Ali Uras, Hüseyin Öztürk, Yalçın Granit, Erdoğan Partener, Ayhan Öz ve Yılmaz Gündüz'den kurulu kadrosu ile 105-39 gibi rekor bir skorla Fenerbahçe'yi mağlup eder.

Beşiktaş'a karşı 9-2'lik Galibiyet

30 Haziran 1940'a, şimdiki Çırağan Palace Hotel Kempinski'nin bulunduğu yer Beşiktaş'ın Şeref Stadı'nda, Beşiktaş ile Galatasaray karşı karşıya gelirler. İlk devre Eşref ve Gündüz'ün golleri ile 1-1 biter.

İkinci yarıda ise Sarı-Kırmızılılar rakip kaleyi abluka altına alarak sahadan 9-2 galip ayrılırlar. Golleri Gündüz 5, Süleyman 3 ve Cemil 1 atarlar.

Fenerbahçe'ye karşı 7 kişiyle 7-0'lık galibiyet

Galatasaray Fenerbahçe ile yaptığı ilk üç maçı 2-0, 3-0 ve 5-0 kazanmıştı. Sıra 30 Ocak 1911'deki dördüncü maça geldiğinde İstanbul'da çok şiddetli bir lodos fırtınası vardı, bu yüzden Köprüden ne zaman kalkacağı belli olmayan vapura yetişen dört Galatasaraylı yorgun bir halde Kadıköy'e varmışlardır. İskelede bekleyen iki arkadaşları ile birlikte Union Kulüp Stadına (bugünkü Fenerbahçe Stadı) giderler.

Orada kafileye Başkan Ali Sami Yen de katılır ama, Ali Sami Yen sakat olduğu için oynaması olanaksızdır. Maç saati yaklaşırken Sarı-Kırmızılılar oyunun ertelenmesini isterlerse de, buna rakipleri razı olmaz ve "sahaya çıkmazsanız hükmen yenik sayılırsınız" diye dayatırlar. Bunun üzerine kaleci olmadığı halde Ali Sami Yen kalede yer alır.

Galatasaray'ın diğer altı oyuncusu şunlardır: Ali, Bekir, Bican, Horace Ermitage, Celal, İdris Emin Bülent. Vıcık vıcık bir zeminde oynanan bu karşılaşmada Galatasaray kalecisinin eline top bir kere gelmez ve Sarı-Kırmızılılar maçı 7 kişi ile 7-0 kazanmak başarısını gösterirler.

Maçtan sonra, devam eden şiddetli lodos nedeniyle, vapurlar işlemediğinden Galatasaraylılar geceyi rakiplerinin evlerinde geçirirler.

Galatasaray Kulübü'nün Teşrin-i Evvel 1321 tarihli Tüzüğü

"Ordunun gerileri perişan, en güzide efrad dağlarda..."

VII

O gün, yemekten sonra, yattığımız eve avdet edince harekât-ı umumiye müdürü Tahsin Bey merhumun önüne dikildim:

-Muhterem beyim, vaadinizi hatırlatmak istiyorum.

Gülümsedi. Kilit açılıyordu. Etrafımızda kimsenin olmadığına vâkıf olunca mükedderâne dedi ki:

-Gazze ahvâli fenâ gidiyor...

-Ne gibi?

-Ricat ediyoruz!

-Panik var mı?

Tasdiken başını salladı. Derhal Vehip Paşa gözümün önüne geldi.

-Paşa biliyor mu?

-Elbette!

-Ne diyor?

-O birşey söylemez. Adeti değildir.

-Demek ki bilir de metin durur?..

-Her zaman!

-Bravo!

-Fakat böyle durmaktan ne çıkar?

Yine etrafına bakındı...

-Şimdi burada üç gün kaybetmekte ne mana var?

-Ne yapmalı idi?

-O cepheye gitmeli, yakından anlamalı idi!!

ESKİ YAZILAR
ESKİ FOTOĞRAFLAR

ENVER PAŞA

AHMET RASİM

-Siz söyleyemez miydiniz?

-Hayır...

-Bu ricatteki tehlike!

-Bütün Filistin ile beraber bütün Suriye'nin kaybolması, Anadolu ordularının geriden vurulması...

Görüyorsunuz ya... Bu itiraf, umumi idi.

-Sonra Bey.

-Mağlubiyet!..

Eyvah!.. Dizlerimin bağı çözülür gibi oldu. Demek ki müteaddid defalar içinde seyahat ettiğim o Filistin, Suriye elimizden gitmek üzere!.. Kudüs, Yafa, Hayfa, demek daha aşağılardaki Halilürrahman, Zahire, Birüssebi, Bahr-i Lut, biraz yukarıdaki Şam, Halep, hepsi düşmeye mahkûm öyle mi?

-Buna çare?

-Asker, cephane, iyi kumandan!

-Asker yok mu?

-Var ama kaçak!..

-Cephane?

-Kaçak askere cephanenin ne lüzumu var?

..

Bütün şu muhavere bende bir netice ile bağlandı, kaldı.

-Demek ki biliyor da metin duruyor!

...

Artık ben onun şen şatır duruşlarına inanmayacağım.

Ertesi sabah bir iki zabit efendiden maada bütün karargâh heyet ile beraber Vehip, Yakup Şevki Paşalar da atlara binerek gittiler.

Zabıtlerden birine dedim ki:

-Paş ata ne kadar güzel biniyor!

-Bütün orduda bir tanedir!.. Avdette duyarsın, öyle sürer ki şimdi arkasındakilerden pekçoğu dökülüp kalmıştır bile. Bir kere tırısa kalkmasın!..

Bundan maada birinci derecede de silah kullanır. Adem-i isabet onun

Enver Paşa

için pek nadirdir!.. Askerdir vesselam!

Nereden zihnime geldi? Derhal:

-Kumandan?

-İnzibata pek ziyade riayet eder...

-Öyle değil, idare-i harbiyye...

-...

-Durdunuz!

-Bu bâbda etraflı bir malumatım yok... Fakat iyi bir kumandan olmalı ki...

Anladım. Bunu ben Vehip Paşa'dan sormalıyım!

İbrail'de birine sordumdu:

Çocukça emirler veriyor!

dedi idi.

İki tarafı hulâsa edince anlamaya benzer bir kanaatle kendi kendime dedim ki:

-Herhalde Gelvaris'de tavrını tavrına, duruşunu duruşuna, biçimini biçimine benzettiğim bir Napolyon değil! Temiz bir asker, nezih bir şahsiyet, belli başlı bir kahraman-ı hürriyet!

Askerlik için tam, âdâb-ı muâşerette tam... İstirdâd-ı hürriyet için ettiği fedakârlıkta tam...

...

Bu esnada idi ki odadan içeriye bir doktor binbaşısı girdi. Bizi kendi hanesine öğle taamına davet etti. Kabul ettik. Öğle üstü yolladığı hizmetçisiyle mahalle içlerini dolaşarak bir eve girdik, yedik içtik, konuştuk, doktor bir ara:

-Bu akşam da bizde buluşuruz, okuyanlarımız, çalanlarımız vardır. Size Giresun havalarını dinleteyim.

Adeta sevindim. O gün akşama kadar şehri gezmekle geçirdim, hastanelerine, caddelerine, dükkânlarına, balıkhanelerine, belediyesine, hükümet konağına girdim çıktım. Bazı malumat-ı mahalliye edindim. Rumların vaziyetlerine, Pontus teşebbüsâtına dâir sözler dinledim.

Bir Rum ailesi gelmiş, kendisini çaya davet etmişlerdi. Paşa'nın bu aile ile ettiği muhasarada ben de müstemi sıfatıyla bulunmuştum. Gelen kadınlarla erkekleri ibtidâ Fransızca söylediler.

Paşa dedi ki:

-Ben Fransızca bilmem, siz Türkçe bilmez misiniz?

Fena bir Türkçe şivesiyle:

-Bilmeyiz, dediler. Kaşlarını çattı.

-Türkiye'de doğar, büyür, oturursunuz da nasıl Türkçe bilmezsiniz?

dedi, benim yüzüme dikkatli dikkatli baktı. Aile efradı bu bakışı kaçırmadılar. Beni bellediler.

Paşa, bu daveti meşguliyet bahanesiyle kabul etmedi idi.

Fransızca uzun uzun konuştuk. Harp bitmediğinden müteessif görünüyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki:

-Bizimkiler, söyliyorlar. Rus skavutları pek yakın dolaşıyorlarmış... Paşa'yı haber alırlarsa burayı bombardıman ederler. Nasıl haber versek?

Ben:

-Kolay!

der demez muhatabım Fransızcayı unuttu, tıpkı bizim yerli zevzek Rumyosların şivesiyle?

Aman çok rica ederim, habar gönderin dedi. Ayrıldı. Ben pirelendim!

Bu sahillerde Pontus meselesinin tevessüüne sebeb olan Giresun'da müddet-i medîde belediye reisliğinde bulunarak şehri bir dereceye kadar tanzim etmiş olan meşhur Kaptan Yorgi Paşa'nın büyük oğludur.

Gece doktorun evinde vur patlasın, çal oynasın! Fakat bende endişe bir iken iki olmuştu. Ertesi gün yine böyle, üçüncü gün sabahleyin duydum ki:

-Paşa, denizden taka ile gelecekmiş!

Aman!.. Bana iki gün evvel o Rumyos, Rus skavutlarının buraları sıkı sıkıya tarassud ettiklerini söylemişti, nasıl olur! Gerçi burayı bombardıman etmediler ama ya birden bire onların önüne çıkarlarsa!..

Bu endişeyi, o zabit efendiye açtım. O da şaşaladı. Enver Paşa ele avuca sığmaz ama bir skavuta sığar! İkimiz de oğunuyorduk.

Bir haber... Geliyorlar! Nereden? Denizden! Filhakika bir taka hafif bir süratle balıkhane tarafına geçti. Karşıladık. Yaya yürüyordu.

Beni görünce yine tebessüm etti. Eğildi, dedi ki:

-Afiyetler olsun!

Derhal anladım. Tevekkeli o binbaşı doktor bizi sıkı sıkı davet etmemiş!.. Süleyman Numan Paşa dostum bana böyle bir kapan kurmuş!..

Gülüştük. Doktor paşa güyâ ben içtim, neşesini o, bulmuş gibi pek ziyâde gülüyordu.

Bir saat sonra idi ki karargâh hazırlanmaya başladı. Yarın alesseher çıkılacak deniyordu. Ben İstanbul'a avdet edileceği zannında iken ortaya bir de Şam çıkmasın mı? Giresun-Şam!..

Ben doğruca Tahsin Bey'e gittim.

-Hayrola beyim!

-Şam'a gideceğiz...

-Sebeb?

-Anlattığım felaketler için... Cepheyi tesbit edeceğiz.

-Nerede?

-Nerede bulursak... Kudüs'ün şimalinde mi olur, Şam'ın cenubunda mı olur?

-Düşman bu kadar ilerlemiş mi?

-İlerliyor!

-Panik?

-Var!..

İkimiz de suratları asgın ayrıldık.

Filvaki ertesi sabah yola düzüldük.

Hazır yolda iken Giresun'da bulunduğumuz müddetçe hâdis olan bir vakayı da size mahremâne anlatayım.

Talat Paşa'dan gelen bir telgrafnâmede Sultan Reşad Han merhum karîhasından Enver Paşa'nın uhdesine birinci feriklik rütbesinin tevcih edildiği bildiriliyordu. Bu mesele ibtidâdan pek ziyade gizli tutuldu ise de ben nasılsa duydum. Paşa bu telgrafa, şu zamanda böyle şeyler münasip değildir, ben kabul etmem vadisinde cevaplar vermiş. Bir telgraf daha... Talât Paşa kabulünü rica ediyor. Olmaz. Biçare rütbe ikisinin arasında kalmış üzüm üzüm üzülüyordu. Ennihayet Paşa'nın paltosunun omuzundaki apolet yerlerine fırladı da itilip kakılmaktan kurtuldu. Aynı rütbe, aynı zamanda Suriye'de bulunan Cemal Paşa'ya da verilmiş idi!

Yarım saat evvel kahvaltıda buluştuğumuzda Paşa pek ziyade asabi görünüyordu. Sekiz dokuz gündür beraber bulunduğumuz halde bağırdığını ilk defa olarak duymuştum. Ben bunun sebeb-i aslisini bildiğim için sâkit duruyordum. Fakat içimden:

-Galiba metanetini kaybetmek üzere!

diyordum.

Hemen geceden mâadâ bir yerde ârâm etmeyerek yine envâ-i tehlike atlatarak Suşehri, Sivas, Kayseri, Ulukışla tarikiyle trene girdik. Pozantı'da bir öğle yemeği, otomobil, Gülek Boğazı'na, oradan da Adana'ya vardık.

Talât Paşa

Adana'dan hîn-i harekette beni vagonuna çağırdı. Yalnız idik. Hareket vaki olur olmaz bana:

-Suriye işleri pek fena gidiyor...

-İşittim.

-Bakalım, biz de bir defa görelim. Almanlar bir kolorduyu bir hududa yirmi dört saatte sevk ediyorlar, biz iki ayda bir fırka yollayamıyoruz... Bu hal ile galibiyetten nasıl ümidvar olabilirim? Ordunun gerileri mülevves, perişan, en güzide efrad, dağlarda... Falkenhayn da umduğum gibi çıkmadı, yine bizim beğenmediğimiz kumandanlar umulmayacak yararlıklar gösterdiler.

dedi. Gözlerinde bir mağmumiyet var idi. Yerinde duramıyor, geziniyordu. Trenin sarsıntılarına elleriyle kenarlarına tutunarak mukavemet ediyor, sözünde devam ile:

-Düşmanı mutlaka durdurmalı...

-Durdurmak mümkün değil mi?

-Mümkündür. Be öyle görüyorum...

-Durduramazsanız...

-O zaman mesele değişir. Bütün Şam, Halep düşer. Düşman takviye kıtaatı aldıkça bu havaliye sarkar. Anadolu müdâfii olan grupları arkadan vurur...

Paşa, burada Tahsin Bey'in nazariyesini tekid ediyor. Bu son sözleri söylerken sesi pürüzleniyordu. Fakat muhtemel veya kuvvetli görünen bir tehlikeye karşı atılmak istiyenlerde görülen bir cüretle gözleri parlayıp kararıyordu. Fakat bir çeyrek sonra bu hallerin cümlesi geçti. Belli başlı bir sükût. Herhangi bir azmin bahşedeceği bir mekânet içinde kaldı.

...

Biz o gece Halep'i geçtik. Ertesi gün o Rayak'da trenden inip otomobil ile gitti. Ben doğru cepheye teveccüh etti zannettim. Meğer gittiği yolda bir çiftlik var imiş, oradan bazı tohumluklar almış imiş.

Şam'da yine şen gördüm. Evvelki tebessümü avdet etmiş idi. Ertesi gün

cepheye gitti. Tahsin Bey merhum bir gün evvel söylediği kazaya uğradı. Otomobil Alman şöförün meharetsizliği yüzünden devrilmiş, biçare altında kalarak vefat etmiş idi.

Seyahat uzadıkça kederler artıyordu. Cemal Paşa'yı ziyaret ettiğimde ondan da aldığım haber, ahval-i harbiyenin vehamete doğru sürüklendiğini müş'ir idi.

Sübhanallah!.. Kudüs'ten avdetinde yine şen görünüyordu. Fakat benim gözüm o Vehip Paşa'nın sözüyle ondaki ruşenî-i zahirîyi beğenmiyor, unf ve şiddeti, bir gülücük halinde göstermeye alışmış kimselere benzetiyordu.

Başkumandan, karargâh, ben İstanbul'a mühezimen dönüyorduk. Haydarpaşa istasyonunda hîn-i vedada:

-Sizi birkaç gün sonra yine bir seyahate davet edersem gelir misiniz?

-Gelirim!

-Öyle ise görüşürüz!

-Peki!..

Akşam, 2.1.1923

VIII

Harb-i Umumî safahat-ı umumiyesini değiştirmiş idi. Rusya dünyayı heyecan içinde bırakan müdhiş bir inkılâb ile çarlığı kökünden söküp atmış, bu suretle düvel-i merkeziye üzerine ettiği tazyiki pek ziyade hafifletmiş görünüyordu. Hatta bizim ikinci, üçüncü mıntıka grupları Rus askerinin bilihtiyar çekilmesi üzerine ileri harekâtına başlayarak Erzurum'a girdikleri gibi, Kars, Ardahan, Ahileklek'e girerek Aleksandrapol'a el atmış idi. Fakat buraları bedavaya aldığımız halde Irak ile Suriye'yi pek ziyade zayiat ile veriyorduk.

Rusya'nın giriftar olduğu inkılab evvelce onu teşkil eden ecza-yı akvâmın heves-i istiklâl ile ayrılmalarını intâc ederek ortaya büyük Ruslar, küçük Ruslar, Polonya, Finlandiya, Kazan, Kırım, Kafkasya, Gürcistan ve mahud Ermenistan isimlerinde bir takım cumhurî vaz' ve kıyafette hükümetler çıkarmış ve donanmanın gayr-i faal bir hale gelmesi yüzünden Karadeniz süt limanlık olmuştu.

Biz -iyice bilemiyorum- hangi şerait tahtında olmak üzere bu kargaşalıktan azamî istifade etmeyi düşünüyor gibi görünüyorduk. Evvel-i emrde hudud-ı şarkıyemiz üzerinde birden bire beliren Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan hükümet-i muvakkateleriyle akd-i muahedâta kalkışmış idik.

Bir taraftan Galiçya'daki kolordumuzu çekip ta oralardan Suriye'ye yollamakta, Romanya'daki kolordumuzu İbrail'de tutmakta olmakla beraber Batum meselesiyle uğraşmakta, burada Gürcü, Ermeni murahhaslarıyla konuşmakta iken diğer taraftan Halep'te Yıldırım namıyla bir ordu hazırlamakta idik. Elhasıl bir karışık ism-i fâil idik.

İşte bu esnalarda idi ki ben yine bir gün telefon başına çağırıldım. Yine:

-Alo!

-Kimsiniz?

-Ahmet Rasim.

-Harbiye Nazırı Enver.

-Efendim.

-Batum'a gideceksiniz...

-Hazırım.

-Yarın akşam rıhtımda Gülnihal'de bulunun.

-Başüstüne!

Ertesi akşam ben Gülnihal'de idim.

Dediler ki:

-Paşa'yı Büyükdere önünden alacağız... Kalktık. Büyükdere önlerinde durduk. Biraz sonra iki istimbot gelerek yanaştı. Paşa vapura girdi. Biliyor musunuz, nereye gidiyor idik? Ben de evvelâ bilmiyordum. Bütün Karadeniz'in en hatar-nâk bir noktasına... Boğazı senelerden beri Rus çarlığı donanmasına koklatmayan torpil hatları üzerine!.. Bunu duyar duymaz ağzımdan:

-Sen bilirsin yarabbi!

Nidâ-yı halecân-âverinin çıktığını hâlâ hatırlarım.

Bir yerden bir kılavuz aldık. Düz gittik, eğri döndük, bir feneri hizaladık, tornhayt, tornistan... Durduk yine yürüdük... O halde idik ki ufak bir âvâz-ı infilak cümlemizi bayıltacak idi. Heyecan ile gezinip dururken yine Vehip Paşa'nın mahud suali, aklıma geldi. Doğruca Paşa'nın oturduğu tarafa gittim. Baktım ki eline Almanca bir kitap almış, ben ve emsâlim kırk doğurduğumuz o ân-ı müdhişte o dalmış harıl harıl okuyor! Artık torpil hattını o bilmiyor değil ya... Kendi kendime dedim ki:

-Yok yok... Bu adam, bilerek metin!

Takarrübüm üzerine gözlerini kitaptan çekti. Yine bermutad gülerek:

-Denize alışkan mısınız?

-Alışkanım

-Sizi tutmaz mı?

-Tutmaz.

-Fırtınadan korkmaz mısınız?

-Ondan o kadar korkmam, ama...

"Ama"dan sonrasını anlamak için muntazırâne yüzüme baktı, kaldı.

-Torpil hattından...

Kahkaha ile gülüyor, gözlerinden yaş geliyordu. Dedi ki:

-Korkmayınız... Bizim pilotlarımız bu hususta gayet mâhirdirler...

-Orasını biliyorum, Paşam. Fakat bunların serserileri de var imiş.

-Onlar bize yanaşamazlar!..

Yanaşamazlar mı?.. Ah! Napolyon sen hangi gönlüne güvendin de: Beni vuracak gülle henüz dökülmemiştir dedin?

...

Yatağa girdiğim zaman tehlike mıntıkasını hayli aşmış idik. Ertesi sabah, güverteye çıktığımda Karadeniz'i çarşaf gibi buldum.

Sofra tertibâtına munzam olan ağır misafirlerin mevcudiyeti hasebiyle kahvaltı, yemek zamanlarında tam

karşı karşıya bulunamıyor idik ise de yine birbirimizi gözden, sözden kaçırmıyorduk.

Tâ bidâyet-i hareketimizde Gülnihal'in Zonguldak'a uğrayıp kömür alacağı söyleniyordu. Uğradı, yanaştık.

Şimali Karadenizde cenuba tevecc üh eden dalgalarından bizim sahillere vuran çırpıntılarla gelmiş Bolşevizm serpintisi kabilinden olmak üzere orada da kömür amelesi meselesi uğramış idi. Bu esnada vapurun sol merdiveni cihetinde biraz izdiham gördüm. İleriledim. Baktım ki bir kayış olta, paşa balık tutmaya özeniyor. Gemi, deniz eğlencesi ne derseniz deyin...

Beni görünce dedi ki:

-Balık tutmasını bilir misiniz?

-Bilirim...

-Ben bilmem, deminden beri uğraşıyorum, bir tane tutamadım.

-Olta hem biçimsiz, hem de buralarda yaramaz. Burada akıntı yok ki izmarit, istavrit gibi balıklar yüze yakın bulunsunlar... Uzun, düz olta olsa belki tutulur!

Paşa, böyle şeylerde adeta bir çocuk safvetiyle davranıyordu. Benim bu sözüme karşı yanında bulunan birkaç kişi bununla da tutmak mümkün olduğunu iddia ettiler.

-İhtimal!

dedim, çekildim.

Gülnihal tekrar Karadeniz'e açıldı. Ben de mi var idi, yoksa bir başkasının mı idi, elime bir deste iskambil geçti. Pasyans açmayı pek severim. Bir köşeye çekildim. Açıyordum. Biri gördü, sordu, tarif ettim. Gösterdim. O öğrendi. Derken bir grup olduk biz artık faaliyete başladık. Seyirciler çoğaldı. Bir hale geldi ki trapole elden ele geziyordu. Açan açana... Salondan, güverteye, güverteden salona...

Tabii idi ki bu toplanış Paşa'nın nazar-ı dikkatini celb etti. O da geldi, seyretti. Fakat kendi itiraflarıyla sabit olduğu üzre hiçbirşey anlamadı.

-Ömrümde iskambil nedir bilmem!

diyordu. Dedim ki:

-Bu iskambil değil pasyanstır. Napolyon'un en sevdiği bir oyun!

-Napolyon'un mu?

-Evet.

-Çok şey!.. Bilmiyordum. Bir daha açın, bakayım nasıl oyun?

Açtım, tarifât-ı lâzimede bulundum. Dedim ki:

-Cemal Paşa biradenizin beni Suriye'de alıkoyduğu iki üç aylık müddet esnasında ben bununla vakit geçirdim.

Hiçbir şey söylemeden benim ikinci açışımı kemâl-i dikkatle seyretti.

Vapurda pek güzide, pek mütehayyiz, kibâr zâtlar var idi. Onun için müsabehât pek tatlı, pek faydalı bir surette vukua geliyor, bir taraftan da zamanı bu suretle geçiriyorduk.

Trabzon'a da uğradık. Bu havali umum kumandanı olan benim Vehip Paşa'yı aldık. Beni görür görmez gözünü kırptı. Bu, şimdi de öyle mi? Manasına idi. Torpil hattını geçişimizi tahattur ederek:

-Daha baskın!

dedim. Vehip Paşa vakayi-i câriyeye telmih ettiğimi zannederek?

-Elbette!

dedi.

İrtibatı meşkûk olan memleketlerde, hüviyetleri meşkûk eşhâsa benziyorlar. Muvâsalâtımız günü otomobillerle şehri, şehrin etrafını gezdik. O ne güzel meşcere, o ne vâsi çaylık!..

Şehri pek sevmedim ama bizim şehirlerin de bu kadar muntazam olmadığını itiraf ediyordum. Vaktiyle burası bir bataklık bucağı imiş... Şimdi dışında, içinde her türlü müessese-i medeniye var...

Esbak Şurâ-ı Devlet Reisi Halil Bey burada müzâkerât-ı sulhiye heyeti riyaseti ile bulunuyordu. Gürcistan ve Ermenistan ile akd-i muâhedât zımnında gelmiş olduğumuz için bu seyahat oldukça şâyân-ı ehemmiyet idi.

Gece verilen büyük ziyafette tarafeynin nutuklarını dinledim. Gürcistan namına hazır bulunan General Odişeliçe, Ermenistan heyetinden galiba Havisyan ile mülâki oldum.

Bizim programımız Batum'dan Erivan tarikiyle Kars, oradan da Aleksandropol'a gidmek idi. Halbuki biz ertesi gün trenle Çürüksu'ya gittik, Batum'da bulunan askerlerimizin yaptıkları resm-i geçidi temaşa ettik.

Ne oluyordu? Paşa üzerinde o metanet gibi hal mevcut olmakla beraber bana pek ziyade telaşlı görünüyordu. Program, birdenbire terk edildi. Ekseriyet, bu terk keyfiyetinden mütehayyir kalmıştı. Daha ertesi gün İstanbul'a avdet edileceği ilan edildi.

Demek ki, biz buraya bir "tenezzüh-i bahrî" yapmaya gelmişiz. Acaba öyle miydi?

Halil Bey bana: Akd ettiği musalehelerin kıymet-i mülkiye ve iktisadiyesinden bahsediyor, hududları nâtık olan haritaları çiziyordu. Biz Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki koridoru, Batum'u muhafaza ediyorduk. Hatta Necmettin Sadık Bey ya Kafkas veya Tiflis isminde bir gazete çıkarmak için buraya gelmiş bîhasıl dolaşıyordu. Benim kulağım Vehip Paşa'nın irşadıyla biraz daha delik olduğu için Gülnihal'e kapağı atıp İstanbul'a avdet etmesini tavsiye ettim. Çok iyi oldu ki dinledi.

Garib bir hadise!

Vapurun hareketine iki saat kala Enver Paşa vapurdan hilaf-ı mutad, yalnız başına çıktı gitti. Biraz sonra elinde bonbon paketi gibi bir paket avdet etti.

Evet ne oluyordu? Ortada birşeyler döndü, birşey dönüyordu, ama o şeyler neler idi?

Meğer biz o neleri İstanbul'a avdetten sonra Mondros Mütarekesi'yle anlayıp bilecek imişiz.

Akşam, 3.1.1923

Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca)

Diğer Bir Nevşehir Salnâmesi

TEYFUR ERDOĞDU

Bilindiği üzere Karamanlıca; Rumca harflerle Türkçe, Küçük Asya'daki Türkçe konuşan Ortodoks halkın kültürel ve dinî amaçlarına hizmet etmiştir. Sanırım, şunu demek yanlış olmayacaktır; Karamanlıca 1718 yılından 1930'lara kadar Anadolu Yarımadası'ndaki halkların kaynaşmasını sağlayan kültürel bir birleştiricilik rolü oynamıştır.

Bunun yanısıra, Karamanlıca olan kitaplar genellikle Rumların kültürel tarihleri üzerine basılmış ve onların Yunanistan'a yerleşmelerinden sonra da yaklaşık 5 yıl devam etmiş 1930'lara böylelikle varılmıştır. Özellikle Kapadokya ile ilgili Karamanlıca eserlere ulaşmamız konusunda emeği geçmiş ve Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu olan Melpo Logothetis - Merlier bu tür incelemelerde ısrarlı davranışlar sergilemiştir.

Melpo Logothetis - Merlier'nin amaçladığı Karamanlıca eserleri biraraya toplama çalışmasının önemli bir sonucu Le Père Sévérien Salaville ve Eugène Dalleggio'nun hazırladığı Analitik Bibliyografya olarak görülmüştür.

Edinebildiğimiz bilgilere göre, ilk Karamanlıca metin Martin Crusius'un 1584 tarihli "*Turcograciae libri octo*" adlı eserinde rastlanan ve patrik Gennadios Scholarios'un Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu Ortodoks inancını anlatan sayfalardır. Yine de S. Salaville - E. Dalleggio bibliyografyasını 1718 yılından baş. .nışlardır. Bu yıldaki eser tamamen Karamanlıca olup, Arta ve Naupacta metropoliti Neophitos Mauromatis'in *Gülzar-ı İmân-ı Mesihi* adlı kitabıdır. Karamanlıca eserlerin konularına ve yüzyıllara göre değişimine bakmak gerekirse karşımıza şöyle bir durum çıkar;

1930 yılına dek yayımlanmış 496* Karamanlıca eserin % 49'u, yani 243'ü dinî, % 51'i ise yani 253'ü dindışı konuları ihtiva eder. Ayrıca bu dinî konulu 243 eserin % 56, yani 43'ü ise ibadet şekil ve esaslarına ait kitaplardır.*

Değişim ise şöyledir;

İlk olarak 18. yy.'a baktığımızda Karamanlıca eserlerin konuları üzerinde genellikle kutsal kitabın etkisi ve ağırlığı görülmektedir.

19. yy.'a gelindiğinde ise bir kültürel uyanış gerçekleşmiş ve bunun sonucu, konularda çeşitlenmeler görülmüştür; Gramer, edebiyat, tarih, coğrafya, tıp gibi konular artık eserlerde işlenmeye başlanmıştır. Hatta bu yüzyılın ikinci yarısında din-dışı eserler daha önemli ve aranılır olmuştur. Ancak konularda yine de Türkçe konuşan Ortodoks halkın zihniyetindeki eski değerlerin kaybolmadığı farkedilebilmektedir.

20. yy.'daki eserler ise genellikle bu halkın ortak kaderi olan dramatik olaylar zincirinden bahseder. Mesela, 1. Dünya Savaşı ve getirdiği ağır sonuçlar, nüfus mübadelesi sırasındaki sıkıntılar ve Türkçe konuşan bu halkın Yunanistan ve Kıbrıs'taki Yunanca konuşan halk ile bütünleşme konusunda çektikleri güçlükler, bunun

Teyfur Erdoğdu, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma GÖrevlisidir.

* Evangelia Balta, "Karamanlidika, Bibliographie Analytique" c. II, s. XX, 1987, Atina.

496 kitabın 333 tanesi aşağıdaki 3 ciltlik eserde S. Salaville - E. Dalleggio, "Karamanlidika, Bibliographie Analytique d'Our - Rages en langue Turque imprimés en caractères grecs." I (1958), II (1966), III (1974) Atina.

163 tanesi ise aşağıdaki eserde mevcuttur.

Evangelia Balta, "Karamanlidika, Bibliographie Analytique" I, II, 1987 Atina.

*Evangelia Balta, a.g.e. C.I, S. xx

yanısıra oralarda meydana çıkan yerleşim problemleri. Şimdi de Madam Melpo Logothetis - Merlier'nin önem verdiği Kapadokya konusunu ve muhtelif konuları ihtiva eden Karamanlıca bir kitap tanıtmak ve içinden Kapadokya ile ilgili bölümün transkripsiyonunu* vermek istiyorum.

Kitap, 1914 Mikra Asya "Astır"** ajandası, yani Anadolu Rumlarına mahsus, ilmî, edebî, fennî, resimli 13.5x19 cm. ölçüsünde, 304 sayfalık Karamanlıca bir salname olup, Nevşehirlilerin "Papa Georgios" cemiyeti*** tarafından, Nevşehir Rum mekteplerinin karavanası menfaatine olarak, 1913 yılında, ikinci sayısı, Konstantinopolis, başpapaz G.D. basımhanesinde neşrolunmuştur. Bu salnamenin ilk sayısı 1912 yılında aynı amaç ve ad altında yayımlanmıştır.****

Biz burada ikinci sayıdan bahsetmek istiyoruz. Karşımıza ilk olarak "MIKRASIATIKON, İMEROLOGION O "ASTIR" 1914 ANATOLI RUMLARINA MAHSUS, İLMÎ, EDEBÎ, FENNÎ MUSAVVER SALNAME, NEVŞEHİRLİLERİN "PAPA GEORGIOS" Cemiyeti tarafından Nevşehir Rum mektepleri susitionu menfaatine olarak neşr olunur. İKİNCİ SENE, KONSTANTİNOPOLİS, Tipografika Katastimata. G.D. Protopapa ke Sas 1913" şeklinde başlıktan sonra Kesarias Metropoliti Ionnoi Anastasiadi, "*Anadolu*" gazetesi kurucusu Evangelini Misailidi ve Nevşehir okulları hocası, yurtsever G Aristovuli'nin anılarına yapılan ithaf görüyor.

Küsûf	Hüsûf
Fevruariu 11-12 Müdevver	Fevruariu 27 kısmî
Augustu 8 küllî	Augustu 22 kısmî

Esamileri	Yevm-i Veladetleri	Yevm-i Cülusları
Osmanlı Padişahı, Mehmed Reşad	3 Noemv 1844	14 April 1909
Almanya İmparatoru, Wilhelm II	14 Ian 1859	2 Iun 1888
Avusturya İmparatoru, Fransua Zosef	5 Aug 1830	19 Noem 1848
Yunan Kralı, Konstantinos	21 Iul 1868	8 Martiu 1913
İngiliz Kralı, Georgios V	21 Maiu 1865	26 April 1910
İsveç Kralı, Yustavs	3 Iun 1858	25 Noemv 1906
İspanya Kralı, Alfonsos	4 Maiu 1886	4 Maiu 1886
İtalya Kralı, Viktor Emanuil	29 Okt 1869	16 Iuliu 1900
Norveç Kralı, Hakon VI	31 Iul 1872	5 Noemv 1905
Hollanda Kraliçesi, Vilelmini	18 Aug 1880	10 Noemv 1908
Belçika Kralı, Alvertos	27 Mart 1875	29 Dekem 1909
Bulgaristan Kralı, Ferdinandos	14 Fevr 1861	25 Iuniu 1887
Romanya Kralı, Karalos I	8 April 1839	14 Mart 1886
Rusya İmparatoru, Nikolaos II	6 Maiu 1868	20 Oktov 1894
Sırbistan Kralı, Petros	29 Iun 1844	2 Iuniu 1903

Salnamede yeralan dönemin hükümdarları ile güneş ve ay tutulmalarını gösteren tablolar

•5-6 sayfalarına gelindiğinde, Papa Georgios Cemiyeti'nin 1913 yılı idare heyetinde bulunan kişilerin adları yer alır: Petr. I. Karaefthimoglus, Ioannis Georgiu, Isr. Israilidis, Ioan. A. Hacı Prodromidis, Zaharias P Zahariadis, Iosif Topaloğlu, Georg. P. Elmalıoğlu, Stavros Raftopulos, Sokrat Kothonidis, Ioan. G. Apostolidis.

•7. sayfada önce Osmanlı milli bayramlarından; Perşembe 10 Iuliu 1908'de Kanun-ı Esasi'nin ikinci defa olarak ilanı ve 22 Septemvriu'da veladet-i hümayun ve 14 Apriliu'da cülus-ı hümayunu, sonra ülkelerin o zamanki hükümdarlarının isimleri, doğumları ve cülus günlerini; ve 1914 senesinde vuku bulacak küsûf (güneş tutulması) ve hüsûf (ay tutulması) zamanlarını:

•8. sayfada Arabî ayların başlangıçlarını ve isimlerini ve 1914 yılı paskalionunu;

•9-14. sayfalar arasında da Arabî, Efrencî ve Rumî aylara göre düzenlenmiş 1914 yılı takvimini ihtiva eden tabloları görüyoruz.

•15-18. sayfalarda ise, I. Ioanidis'in "Papa Georgios" Cemiyeti'nin önemini anlatan ve bu baskı için kullanılan Türkçe hakkında yapılmış eleştirilere verdiği cevabı içeren, salnameye giriş yazısı yer alıyor.

•19-37 "Kapadokya" Yazan: Ioanis Georgiu. 1833 yılına dek Kapadokya'nın tarihi inceleniyor.

•38-43 "Haremde Bora" I. Ioanidis'in Romanından çevrilmiş, hikâye.

•44-52 "Merhum Kesarias Ioanis."

•53-63 "Babamın Bir Mektubu" Türkiye'de yaşayan Hristiyanların Türk değil, Rum olduğunu anlatır bir mektuptur.

* Transkripsiyon yapılırken, Herkül Millas'ın "Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı" adlı makalesi esas alınmıştır (AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı: 27, s. 189-197)

** Astır: Yıldız.

*** Cemiyet, İstanbul'daki Nevşehirli Rumların "Anorthotikos Syllogos o Papa Georgios" ismiyle kurdukları cemiyettir.

**** Krş: Semavi Eyice "Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)" Fındıkoğlu Armağanı, İst. İ.Ü. İşlet Fak. Yay. 1977, s. 77-102.

İndiktion senesi	12.nci
Güneşin devirleri	2
Ayın devirleri	12
Ayın temeli	17
Et yenir günler	Gün 47
Triodionun bidayeti 1. Eotinon, 1. İhos	Ianvarios 26
Et kesimi (Apokreos)	Fevruariu 9
Evangelismos	6.ncı haftanın salı günü
Yahudilere Pesah*	Savvatou Mart 29
Nomikon Faska	Apriliu 1
Katoliklerin Pashası	Martiu 30
Ayıon Pasha	Apriliu 6
Analifis	Maiu 15
Pedikosti	Maiu 25
Kiriaki Ayion Padon	Iuniu 1
Apostoli perhizi Ayı	Gün 27
Apostoli yortusu tesadüf ettiği ayı	Kiriaki
Hristuyena paramonisi tesadüf ettiği ay	Çarşamba

Arabî ayların başlangıçları, adları ve 1914'e ait paskalionunu gösteren tablo

•63-67 Mütenevvia.

•67-75 "Osmanlı Tarihinden Bir Yaprak; Sultana Maria, Gül-bahar" Yazan: İ. Ioanidis. III. Murad'ın Bağdat seferine çıkarken Trabzon yakınlarında rastladığı Papazın kızına olan aşkından ve ona verdiği Gül-bahar isminden bahseder.

•76-85 "Gurdonos". Kapadokya köylerinden Gurdonos'un bahsidir.

•86-96 "İhtirat-ı Cedide: Balon ve Aeora."

•96-97 Mütenevvia.

•98-101 "Vicdan" Yazan: Th. Theofilaktidis.

•102-106 "Vasilios İoanidis."

•107-109 "Hayat-Memat" D.P. Klimentidis Rumî'nin bir şiiri.

•110-119 "Ürgüp" Yazan: Georg. St. Anastasopulos.

•120-124 "Göreme Harabeleri" Yazan: Georg. K. Tosunoğlu.

•125 "İbadet" D.P. Kilimentidis Rumî'nin bir şiiri.

•126-130 "Terbiye-i Milliye" Yazan: I. Ioanidis.

•131-133 "Havanın fevaid-i sanaiyesi" Yazan: Ath. Ioanu. Fizik ve Kimya üzerine bazı bilgiler içerir.

•134-138 "Kadının mevki-i içtimaisi" Yazan: I. Mupayacoğlu.

•139-14 "Muhabbet" D.P. Kilimentidis Rumî'nin bir şiiri.

•142-146 "Papa Georgios"* niçin kovalandı" Yazan: Al. Turgutis**

•147-154 "Murilosun kölesi" hikayedir.

•155-166 "Mikra Asya Kinotislerinden: Kırşehir, Ayos Konstantinos, Bor, Gölcük."

•167-169 "Mefahir-i Milliye" Yazan: K.G. Vaianis. Rumların zenginliklerini ele alır bir yazıdır.

•170-172 "Evangel. Miselidiss 'Yazan: I. Dimnidis.

•173-178 "Ada hatıratından, Halki" Yazan: I. Papadopulos.

•179-185 "Müessirat ve Mulahazat" Aile üzerine bir yazıdır.

•185-187 "Tarihe bir nazar" Yazan: I. Ioanidis.

•188-191 Malumat-ı Mütenevvia.

•192-196 "Merhum Sav. Rumînin bir mektubu" Savvas Rumî Efendi'nin 10 Kasım 1897'de, Trabzon'dan oğlu Iordanaki'ye yazdığı bir mektuptur. Mektubunda oğlunun Türkiye'de yaşamasının dışarıda yaşamasından daha önemli olduğunu ve Türkçe'yi iyi bilmesi gerektiğini belirtir.

•197-210 "Vasilios II Otuz Senelik muharebeler" Yazan: I. Ioanidis Bizans İmparatoru üzerine bir incelemedir.

•211-212 "Rezil Bulgar" Dim. P. Kilimentidis Rumî'nin bir şiiri. Bu şiirde Bulgarlar yerden yere vurulmaktadır.

•213-219 "Anastasios Angelidis" Bu zatın Kapadokya'ya çeşitli okullarda ders verdiği zamanı anlatır yazıdır.

•220-222 "Hristiyanlık Talimatı İnsanın Nurudur" Yazan: Nissis Pesios.

•223-230 "Aile ve Mektep" Yazan: Georg K. Askitopulos.

•231-250 "Mikra Asya Kinotislerinden: Gelveri, Sazalca, Misthi, Flogita, Fertek."

•251-252 "Sabır" Yazan: Ekat P. Dayıoğlu.

* Musevilerin Hamursuz Bayramı.

* Papa Georgios, Küçük Kegis nâmı ile mâruftur. 18. yy. sonlarında Ortodoks'ların başı olmuş, 1760 doğumlu bir papazdır. 1792'de Georgios kilisesini tamir ettirmiş ve 1812'de yeni su yolları ve çeşme'ler açtırmıştır. Ancak kendi dındaşları tarafından 1816'da sürülmüştür. Kıbrıs'a gitmiş, Temmuz 1816'da ölmüştür. Bak: Bu salnamenin 1. cildi E.G. Alexiadés ve G. Ph. Neokosmidis "Papa Georgios" s. 123-136, Dersaadet, 1912, Papa Georgios Cemiyeti.

Papa Georgios'un iki kitabı vardır. Her ikisi de Karamanlıca'dır. Biri, Altınoluk adıyla bazı martir ve azizlerin hayatlarından bahseder. Diğeri, Simeon Theologos ve başka kilise adamlarının vaazlarının Türkçe tercümesinin yer aldığı kitaptır. Her ikisi de 1815 yılında İstanbul Patrikhanesi'nde basılmıştır. Bak: S. Salaville - E. Dallegio "Karamanlidika" C. I, 1958, s. 167, 170 ve C. III, 1974, s. 43.

**Turgutis ismi, Bizans kaynaklarında Türk ismi olarak geçmektedir. Semavi Eyice, "Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)" s. 94, dipnot 33'ten alıntı; G. Moravscik. "Byzantinoturcica, II- Sprochreste der Türk-volker inden byzantinischen Quellen" (Berliner Byzantinische Arbeine, 11), 2. baskı, Berlin 1958, s. 319

• 253-255 "Dimitrios I. Oreopulos."

• 256-264 "Hacı Bektaş'a bir seyahat" Yazan: Georg. K. Tosunoğlu. Burada Kızılbaşların meskûn olduğu bir köyün tasviri yer alır.

• 265-276 "Filosofos Epiktitos" Yazan: Arhangelos Gavriel.

• 278-282 "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa" Yazan: Ior. Limnidis.

• 283-299 Mearifperver Sindromitisler, şehirlere göre tasnif edilmiş, salnameye yardım olsun diye sipariş verenlerin isim listesi bulunur. Yardımda bulunanlar, İstanbul, Nevşehir, Adana, Ayce Station (Aydın), Aksaray, Akşehir, Alaşehir, Ankara, Afyon Karahisar, Vezir Köprü, Vezirhan, Deneği, Denizli, Elmacık (Bafra), Ereğli (Karadeniz), Zincidere, Zonguldak, Tessaloniki, İzmir, İneboli, Kırşehir, Kördeş, Göyneköy (Afyonkarahisar), Gübli, Konya, Koç-Hisar, Liğda, Nallikov, Niğde, Ödemiş, Odesa, Urköy, Bartin, Bafra, Bor, Salihi, Samsun, Sereni (Konya), Sivas, Silifke, Sille (Konya), Telmison, Tarsus, Çay-Cuma, Tosya, Yozgat, Halep, Ke. I.Be (Ortaköy), Kastamoni'dendirler.*

• 300-301 Mündericat.

• 302-303 Mündericatta mühim hatalar ve tashih tablosu yer alır.

Bu salnamenin bulunabileceği yerler;

1. Küçük Asya Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Atina.

2. "Estia Neas Smyrnis" Kütüphanesi, Atina.

3. Atina Milli Kütüphanesi: TEP. $416^{6}x^{40}$.

4. Bodleian Library, Oxford: Vet. Or. e. Turk. 23.

Kitabın 19-37 sayfaları arasında yeralan "Kapadokya" yazısının transkripsiyonunu şu şekilde yanda sunuyorum.

* Yardımda bulunanların şehir listesi Salnamenin Birinci cildinde (s. 272-286) daha kısadır; İstanbul, Nevşehir, Ayvalık, Alaçam, Ankara, Zonguldak, İzmir, Kayseri, Kozlu, Niğde, Sarayönü, Susurluk, Haymana'dan oluşur. Görüldüğü gibi ilgi bir hayli artmıştır.

KAPADOKYA
Hudut ve Vüsatı

Zaman-ı atikte Mikra Asya kıtasının en büyük eyaletlerinden bulunan Kapadokya, muhtelif zamanlarda muhtelif hudut ve vüsate malik bulunmuştur.

"Ke i Kapadokia esti polimeris te ke sihnas dedegmeni metavolas" (Strabon), yani Kapadokya kesirü'l-aksam ve tebeddulat-ı müteaddideye uğramış memleketlerdendir. O zamanlarda ahval-i siyasiyenin her yerde sık sık duçar-ı tahavvülat olması, diğer cihetten ise müverrihlerde bu hususta tesadüf olunan delailin gayr-ı muvezah ve çok defa yekdiğerine muhalif bulunmasından, Kapadokya'nın sureti tammede hududunu tayin etmek muhaldir. Bunun ile beraber tarihte zikr olunan atik şehir ve mevaki-i saireden birçoğunun el-yevm mevkileri münazain-fih, diğerlerinin kamilen gayb ve eski namlarını elan muhafaza etmiş olan bugünkü şehirlerden de ekserisinin eski harabelerinden cüz'i ya külli uzak mahallerde bulunması da bu müşkili daha ziyade teşviş eden noktalardandır. Herhalde aynı lisan veya yekdiğerine karib lisanlar ile mütekellim akvam tarafından meskun Kapadokya, Strabon'un beyanına nazaran garpta Kızıl (Aliş) ırmaktan bed ile şarkta Fırat (Effratis) ırmağına kadar ve arzen şimalde Karadeniz'den cenupda Akdeniz'de İskenderun körfezine (İssikos kolpos) kadar imtidat eder idi. Kapadokya'nın bu en büyük vüsati (genişliği) zamanında hemhudut olan memalik-i mücavire, şark tarafında Armenya ve şimalî şarkîde Thermodon (Termet) ırmağı civarında Kolhis, garben Kızılırmak'ın öte cihetinde Paflagonya, Frigya, Galatya, Likaonya ve cenubî garbîde Kilikya'nın Trahia (dağlık) tabir olunan kısmı idi. Mesafe-i sathiyesi ise şarktan garba 65 yeorg (mil) ve şimalden cenuba 45 mil ki takriben 3000 mili mürebba ve Strabon'un beyanına nazaran tûli 3000 stadion* ve arzı 1800 stadion ki her iki hesap üzerine Kapadokya bütün Mikra Asya'nın sülüs (üçde bir) kıtasını işgal ediyor idi.

Kapadokya bu vüsatini, daha doğrusu mezkûr hudud-ı coğrafiyesini Acem hakimiyetinin son zamanlarından itibaren bütün Yunan-Roma devrinde (350 p.H-350 p.M) muhafaza etmiştir. İranîlerin taht-ı hakimiyetinde bulunduğu müddet zarfında Kapadokya, satrapia tabir olunan iki büyük valiliğe münkasım olup bunlardan birine "Asıl Kapadokya, Tavros cihetindeki Kapadokya veyahut Büyük Kapadokya", diğerine "Pontos yahut Pontos cihetindeki Kapadokya" namları verilir idi. Makedonyalıların zamanında Kapadokya kendi yerli hükümdarları tarafından hemen müstakilen idare olunarak on kumandanlığına (stratiyia) taksim olunmuş idi ki, bunlardan beşi Tavros cihetindeki Kapadokya bulunup, Melitini,[1] Kataonya,[2] Kilikya,[3] Tianitis,[4] Garsavritis,[5] diğer beşi de Lauinisyani,[6] Sargarafsini, Saraunini, Hamanini[7] ve Morimini[8]

Transkripsiyonunu yaptığım Kapadokya ve çeşitli değişik konuları ihtiva eden bu kitap, 1914 Mıkra Asya "yıldız" ajandası yani Anadolu Rumlarına mahsus, ilmî, edebî, fennî Karamanlıca bir salname olup, Nevşehirlilerin "Papa Georgios" cemiyeti tarafından, Nevşehir Rum mekteplerinin karavanası menfaatine olarak, 1913 yılında, ikinci sayısı, Konstantinopolis, Başpapaz G.D. basımhanesinde neşr olunmuştur.

T. Erdoğdu

* Saha, ç.n.

** 350 M.Ö-350 M.S

1 Atık Armenya'nın sofini eparhyası (mutasarrıflık) ile hem civar el-yevm Malatia şehrinin bulunduğu mahaller.

2 Melitininin cunubunda Tavros ve Antitavros dağları arasında Kilikya ile hemhudud. Piramos (Cihan ırmağı) ve Saros (Seyhun ırmağı) ırmakları buradan akar, payitahtı el-yevm Elbostan mevkiine tesadüf eder, atik mezkur Komana şehri idi.

3 Kayseri civarı.

4 Niğde ve Dheneği civarı.

5 Akseray ve Hasandağ civarları.

6 Armenya hududunda.

7 Ankaranın karşısında Kızılırmak'ın şark tarafında Haymana civarı.

8 El-yevm Koçhisar ve Dhuz [Tuz ç.n.] gölü civarı.

Açıksaray'da bulunmuş olan 6-7. yüzyıllara ait olduğu sanılan kitabe. (Ömer Demir, Cappodoce Berceande l'Histoire, Ank. 1990, s.76)

tesmiye olunur idi. Romalıların zamanında bir de onbirinci olarak Kuvistra (şimdiki Ereğli) civarındaki mahaller ve bilahare Silifke cihetinde Eleusa adası hizasındaki Kilikya'nın kısmı ilhak olunmuştur.

Bu büyük Kapadokya ile Pontos cihetindeki Kapadokya arasındaki hattı hududu Tavros dağına mütevazien (parallilos) [paralel olarak ç.n.] Hamanini'nin hudud-ı garbiyesinden bed ile Lauinisiani'nin cihet-i şarkiyesine kadar uzanan silsile-i cibal (dağ sırası) teşkil eder idi. Bu kısım atideki memleketlerden ibaret idi. Gazilonitis,[9] Amisini,[10] Fazimonitis,[11] Amaseon hora,[12] Fanarsya,[13] Zilitis[14] ve Komana Pontika.[15]

Makedonyalılar devrinin evahirine doğru Pontos cihetindeki Kapadokya diğer Kapadokya'dan ayrılarak Pontos hükümeti namı ile müstakil bir devlet teşkil etmiştir ki, hükümet-i mezkûre bilhassa büyük Mithridatis'in zaman-ı idaresinde son derece kesbî kuvvet ederek uzun müddet Romalılara mukavemet etmiştir. Vizantinlerin zamanında Kapadokya'nın kısm-ı azamı Armenyakon thema tabir olunan mıntıkaya dahil olmuştur.

Kapadokislerin Menşei, Aslı, İsmi ve Lisanı

Hakeza Kapadokya isminin nereden ileri geldiği hakkında dahi müverrih ve arheologoslar beyninde ihtilaf görünür. Bazıları, Hindistan ahalisi isimlerini İndos ırmağından aldıkları [Ruslar'ın da Rus ismini Dinyeper'in bir kolundan aldıkları iddiası ç.n.] gibi, Kapadokya dahi ismini Galatya hududunda eyalet-i mezkûreyi Kapadokya'dan tefrik eden Kapadoks namında Kızılırmak'ın bir kolundan aldığını isnad ederler lakin bu fikir o kadar şayan-ı kabul değildir. Bazıları dahi eski Asurya padişahı Ninias'in oğlu Kapadoks'dan tesmiye olduğu fikrini iltizam ederler. Bunun ile beraber Kapadoks ve Kapadoke kelimeleri Yunan müverrihlerinden evvel tarihde tesadüf olunmaz. Hrodotos ve Dhıodoros'a nazaren mumaileyh Ninias, Asurya padişahı Ninos ve meşhure Semiramis'in oğlu idi. O zamanlarda şimdiki Trapezon cihetlerinde Thermodon ırmağı havalisinde sakine olup silahşörlükleri ile tarihde meşhur Amazones nam kadınlar cenuba doğru yürüyerek Asurya'nın Merkez-i hükümeti Ninevi şehrini istila eylediklerinde, Kapadokisler prensleri Kapadoks'un taht-ı idaresinde Efratis [Fırat ç.n.] ırmağını tecavüz ile bu taraftaki memleketlere döküldüler ve ihtimaldir ki o vakit Asurios ismini terk ile Kapadoke ismini aldılar.

Elhasıl, Kapadokya'nın en eski sekenesi hakkındaki ezmine-i kadimeden bize intikal eden malumat pek karanlık ve müşevveştir. Bunun da sebebi ise, zira İranîler ve bunlardan iktibas eden Yunan müverrihleri, Kapadokes, yani her-vech-i bâlâ kable'l-milat (p.H.) 8. asırda Asurya'dan hicret edip bila-tefrik Asurios [Asurya ç.n.], Sirios [Suriye ç.n.], Siros ve Lefkosiros tesmiye olunan kavmin ismini bütün yukarıda vasf ettiğimiz memleketlerin sekene-i kadimesine ıtlak ederler idi. Binaenaleyh daha birkaç seneye gelinceye kadar kadim Kapadokya ahalisi Sirios ad olunarak, binâberîn Sam (Simitiki) ırkına mensup Aramaya ailesinden madut telakki olunur idi. Lakin vasf etmiş olduğumuz gibi ırk-ı mezkûre mensup asıl Kapadokeler kıtayı istila eden muhacirlerin ekaliyetinden ibaret olup kendi namlarını yerli ahaliye bilahare teşmil etmişler idi.

Ancak bu yerli en kadim sekene kimler idi ve asılları nedir, bu cihet tamamen malum değildir, zira Makedonyalılar devrinden evvel zamanlara aid ahvali tenvir edebilecek ne bir sikke, ne bir kitabe (epigrafi) ve sahife hiçbir asar-ı atikaya tesadüf olunmaz. Yalınız ağleb-i ihtimal olarak bu kavmin Mikra Asya'nın garp cihetinden içeriye doğru vakti ile sürülmüş, büyük Hind-Evropa aile-yi ırkıyesine mensup Pelasgos kabilelerinden ve Friyesler ile akraba bir millet olduğuna hükm olunabilir. Ekaliyeti teşkil eden ve hariçten istila ile namlarını memlekete veren kavme gelince, bunlar hakkında her nedense ve

9 Bafra civarında mahaller.

10 Samsun etrafı.

11 Merzifun havalısi.

12 Amasia civarı.

13 El-yevm Taşova, Nıksar cihetleri.

14 Amasya Zilesi, Tokat civarı.

15 Yeşilırmak (İris) üzerinde bugün Yomanak namını muhafaza eden harabe.

istilaları her hangi asırda vuku buldu ise dahi, bunlar her milletten fazla Asuryalılara yakın oldukları ve medeniyetin ilk tohumlarını onlardan aldıkları muhakkakdır.

Asuryalıların imparatoriçesi meşhur ve büyük Semiramis'in namı elan bu güne kadar buralarda yad olunmaktadır. Birçok yollar, homata Semiramidos [Semiramitis'in toprakları ç.n.] tabir olunan tepeler ve asar-ı medeniye onun ismini taşıdığı gibi ez-cümle Zile (Amasia'nın) ve Malatia gibi eski şehirler dahi o merhum sultanın tesis-kerdesi olduğu zikr olunur.

Eski Kapadokya lisanı hakkındaki malumat tevessü etmedikçe, Kapadokyalıların menşe-yi asılları (katagoyi) hakkındaki delail yarım kalacaktır. Lisan-ı mezkûr hakkında maateessüf pek az malumat edinilmiştir. Dest-res olunan ve ale'l-ekser seher ve saire isimlerinden ibaret pek az lugatlardan istidlal olunduğuna nazaran Arya lisanlarının ailesine mensubdur. Binaenaleyh kurun-ı vustada birçok milletlerde vaki olduğu gibi Kapadokya'nın eski yerli ahalisi de hariçden gelen müstevlilerin (kataktite) namını istiare ederek kendisi de onlara lisanını vermiş olması muhtemeldir.

Makedonyalıların zamanında lisan-ı Yunanî resmî lisan olarak kaim olmuş ve aynı zamanda Yunanîlerin bu taraflara mütemadiyen vuku bulan birçok tavattunları (apikismi) yerli ahalinin tedricen Yunanîleşmesine icra-yı tesir ederek az müddet zarfında eski Kapadokya lisanını sükut ettirmiştir. Mamafih Makedonyalılar devrine tevali eden ve Aleksandrini tabir olunan devrin müddet-i zamanında ve Roma hakimiyetinin ilk zamanlarında Kapadokya lisanı henüz lisan-i Yunanî ile maan istimal olunur idi ve bundan dolayı ahaliye iki lisanlı (diglossi) namı verilir idi. Bu noktayı Apost. Paulos'un* şehadeti de teyid eder.

Paulos Konya'da Evangelion'u [İncil ç.n.] Yunanî lisanında vaz edip ahalinin anladıklarını, lakin beynlerinde Likaonya lisanı ile konuştuklarını zikr ediyor.

* Aziz Paulus. Yahudi asıllı olup Hıristiyanlığı yaymak için Tarsus'a yerleşmiş ve Roma vatandaşı olmuştur ç.n..

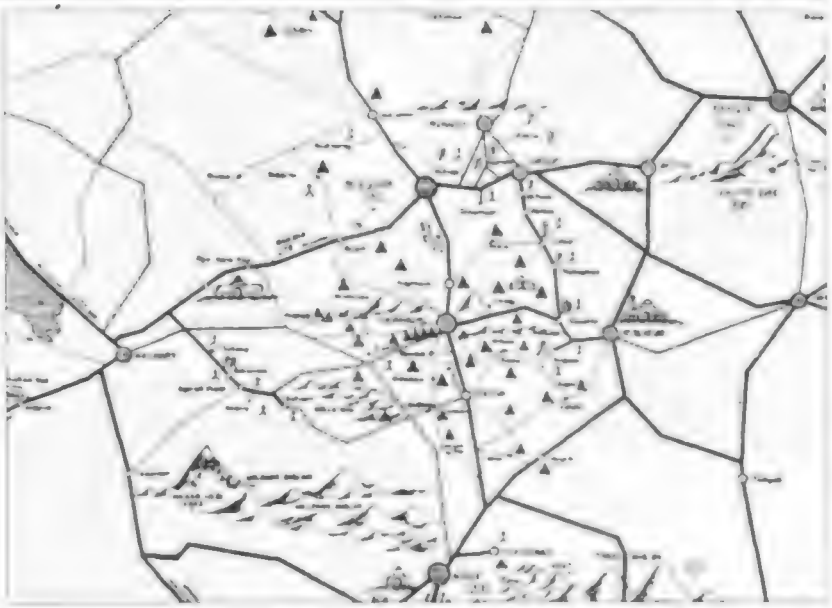

Kapadokya Haritası

Mezhep

Kapadokya ahalisinin en asıl Arya ırkına mensup Pelasgos kabilelerinden olup bilahare haricden hücumla memleketlerini istila eden akvam ile karışarak bir millet teşkil ettikleri husus mütedeyyin oldukları mezhepleri ile dahi müsbettir. Zira eski ve Friyeslerinkine yakın yerli bir mezhep ile İranîlerin Mecusiliğinden (ateşperestlik) mahlut bir mezhep olduğu der-kârdır. Zaten Kapadokyalılar ihtilat ve münasebette bulundukları kaffe-i milletlerin mezheplerini suhuletle kabulde bir meyil-i mahsusi gösterirler idi.

Mecusilik bilhassa Asuryalıların mezhebi (astrolatria) [yıldızlara tapınmak ç.n.] olup bunlar dahi Kaldeoslardan almışlar idi. Bilahare Asuryalılardan Midoslar ve bunlardan Acemler istiare ederek ve Zoroastris'in tarifi ile ateşperestliğe kalb ederek mezhebe daha muayyen ve vazih bir şekil vermişler idi. Kapadokyalılar ateşperestliği doğrudan Asurya'dan mı getirdiler, yoksa ihtilat-i mütemadiyede bulundukları İranîlerden nizam ve örf ü adatlarını istiare ettikleri gibi mezhebi de onlardan mı aldılar, mechuldür, ancak malum olan şey büyük ilahe (Thea) Anaitis'in ismi, Acemlerin Anahit'i olup, Ermenilerin Vasidas'ı ile bunlara intizar etmiş olduğudur.

Kamere (gök ayı, Yunanîlerin Fiv'i ya Artemis'i) ıtlak ettikleri, Min ve Ma ilahe isimleri Kapadokya lisanı kelimelerinden olduğu ağleb-l ihtimaldir. Lakin bazen de İranî isimleri de ilhak ederek Min Farnakis tesmiye ederler idi. Fakat İranîlerin ateşperestliği birtakım akaid-i mutantanadan külliyen ari ve mabed ve heykeller bunlarca büsbütün mechul iken, bilakis Kapadokyalıların mezhebi, mabetlerinin azamet ve ihtişamı ile meşhur olup mezhebin suret-i icrası ciheti ile Friyeslere hususi ile benzerler ki, evvelce de dediğimiz gibi bu musabehet menşe ve asliyet-i milliye nokta-ı nazarından mühimdir.

Bu mabetlerden (nai) en meşhurları Komana şehirlerinde bulunanlar idi. Komana namı ile, biri Pontos, diğeri asıl Kapadokya'da iki şehir olup her ikisi de muhteşem mabetleri havi idi. Lakin daha mühim ve meşhuru Kapadokya'da bulunan ve Kataones kabilesi ile meskun olan Komana'dır. Şehr-i mezkûr hakkında Strabon zikr eder ki ahalisi her ne kadar hükümdarı tanır idi iseler de bilhassa rahibe (ierefs) arz-ı itaat ve tebaiyet ederler idi. Elhasıl her iki Komana mabetlerinin Arhierefslerinin [başrahip ç.n.] ahali indinde pek büyük nüfuz ve tesirleri olup mansupları hükümdardan sonra ikinci gelir idi. Zaten kendileri de hanedan-ı padişahiye mensup asılzadegandan

bulunurlar idi. Bu rahiplerin hidmet maiyetleri o derece kalabalıklı ve tantanalı idi ki, Strabon'un şehadetine nazaren kendi zamanlarında her iki mabedin altışar bin erkek ve kadın ibad (ieroduli) [Hıristiyanlıktan önce hem mabet müdavimi, hem de fahişelik yapan kadınlar. Ancak o zamanlarda fahişelik kötü bir meslek sayılmıyordu ç.n.] mevcud ve şehrin etrafında vasi arazilerin hasılatı rahibe aid ve maiyeti üzerinde hakimiyeti mutlakayı haiz idi. Kezalik Uinasa'da (şimdiki Avanos) Zefsin mabedi de meşhur olub 3 bin göle ve münbit araziye malik ve rahibi de Komanalarınkinden sonra ikinci gelir idi.

Şurası şayan-ı işarettir ki, Yunan-Roma hakimiyeti devrinde Kapadokyalılar ecnebi mabudlarının (Thei) bila-tefrik isimlerini alarak kendi ilahlarına takarlar idi. Ahalinin Yunanîleşmesi ateşperestliğe pek az tesir iraz edebilmiştir. Strabon kendi zamanlarında (Hristos'dan itibaren birinci asırda) Kapadokya'nın müteaddid mahallerinde müesses daha birçok ateş mezbahları (Vomos) [Tapınak'da kurban töreninin yapıldığı yer ç.n.]) bulunup külliyetli ahali celp ettiklerini yazıyor.

Hıristiyanlığın zuhuru ile artık suret-i katiyede Yunanîleşmiş olan ve aralarında beraber birçok muhacir Yahudi dahi yaşayan ahali yeni mezhebi kolaylıkla kabul eylediler. Kapadokya'da ilk defa evangelionun Petros vaz etmiştir ve Hıristiyanlığın burada pek münbit bir zemin bularak ileride bilhassa M. Vasilios ve Grigorios zamanlarında mezhebin en metin merkezlerinden bulunmuş ve Vizantin devrinde eklisya [kilise ç.n.] tarihi mücahedatında mevkii mümtaz ve eşref ihrac eylemiştir. Ahalinin itikad ve dindarlıkta mutaasıb olduğu derece-i mümtaziyetine, adım başına tesadüf olunan ve Kapadokya arheologyasının en mühim faslını teşkil eden binlerce manastır ve eklisya harabeleri delalet eder.

Kapadokya'nın Tarihi

Büyük Aleksandros zamanına kadar Kapadokya'nın tarihi gayet karanlık ve muğlak olup ale'l-ekser Asuryalılar Midos ve İranîlerin tarihlerinde müdahil ve münderic bulunur. Müddet-i mezkûre zarfındaki tarihi iki büyük devreye taksim olunabilir. a) Friyiki devrini ta en eski zamanlardan bed ile birinci Asurya hükümetinin tarih-i sukutu olan 879 p.H. senesine kadar imtidad eder. Bu devrin tarihi zaten muğlak olan Frigya tarihinden tefrik olunamayıp bittab müşevveş ve karanlıktır.

Ancak bu devr zarfında birçok sair memleketler gibi Kapadokya dahi bir müddet Asurya devletinin taht-ı hakimiyetine geçtiği görünüyor. Zira bâlâda zikr eylediğimiz vechile Zila, Melitini ve Tiana gibi şehirler büyük Semiramis'in tesis-kerdesi add edilir. b) İranî devri. Bu devr Kapadokya'nın hariçden İranî ve başlıca Siros, Kapadoke muhacirlerini kabul ederek garptaki Frigopelasyi kavmleri ile münasebet-i kavmiye ve siyasiyesini kamilen kat ve Asya bâlâ hükümetlerine iltihak ettiği tarihten başlar. Tarihce malumdur ki 650 senesinde Midya padişahı Fraortis Ninos ve Semiramis'in halefleri zamanında hali inkırazda bulunan Asurya devletinin hakimiyetini reddederek Kızılırmağa kadar olan memaliki, binaenaleyh Kapadokya'yı dahi kendi zir-i hakimiyetine geçirdi. Kapadokya 633 p.H. senesinde Skithe kavmine mensup Sake nam milletin muvakkaten istilasına maruz kalarak 616 senesinde bunların Kiaksaris tarafından def ü ihracı ile yine Midosların taht-ı hakimiyetine geçti. Kiaksaris'in vefatından sonra Kapadokya bir müddet müstakil kalarak Acem padişahı büyük Kiros zamanında hükümdarı Ariveos müşarünileyh aleyhinde Asuryalılar ile hafiyen akd-i ittifak eylemesinden dolayı Kiros'un hükümetine düşmüş ve Asurya hükümetinin fethi ve lağvı akabinde mumaileyh tarafından kati olunarak Kapadokya Acemlerin taht-ı hakimiyetine geçmiştir. Maamafih hakimiyet-i mezkûre mutlak olmayıp, yerli valiler vasıtası ile nim-muhtariyet üzere idare olarak tebaiyeti büyük padişaha* hin-i hacette muavenet-i askeriyede bulunmak ve tuz ve attan ibaret muayyen bir virgu [vergi ç.n.] vermekten ibaret idi. Ancak padişaha vekaleten valiler nezdinde satrapis [Pers valisi ç.n.] tesmiye olunan askeri kumandanlar bulunurdu. İran hakimiyeti altında satrapialara taksimde cenubî Kapadokya bazen Frigya ve Paflagonya, bazen de Likonya ile beraber bir satrapia [valilik ç.n.] ve Pontos cihetindeki Kapadokya ise ayrı satrapia teşkil eder idi.

Konstant. Porfiroyenitos'un rivayetine göre Megas Kiros kendisini bir arslan hücumundan kurtarmış olan Farnavazos'a mükafaat olmak üzere vakanın vuku bulduğu dağdan gözün alabildiği bütün memaliki hibe etmiş.

Kapadokya satrapisleri arasında en meşhuru Dhatamis olup bunun vefatını müteakib memleketin idaresi kamilen yerli vali Ariarathis A. yerine geçmiştir ki (361 p.H.) Strabon mumaileyhe Kapadokya'nın ilk padişahı namını veriyor. Ariarathis A. Kapadokya'yı 50 sene müddetle vali (dinastis) sıfatı ile idare eden Ariaramnis'in oğlu olup 380-370 seneleri arasında pederine istihlaf (diedehthi) etmiş ve büyük padişah Mnimon Artakserksis zamanında Acem devletinin nısfı müşarün ileyhe karşı isyan ve merhum Dhatamis'in asilere intizam ettiği buhranlı bir sırada Artakserksis'e muavenet-i ciddiyede bulunmasından dolayı mükafaatan padişah ünvanını müşarün ileyhden almıştır. Bu suretle birinci Ariarathis Kapadokya hükümetinin hakiki müessisi add edilir. Bunun zamanında Kapadokya gayet vasi olup namına Sinop'da kesilmiş olan sikkelerden anlaşıldığına göre şehr-i mezkûre kadar imtidad ettiği gibi Kataonya kısmını dahi ilk defa Ariarathis diğer Kapadokya ile idareten birleştirmiştir. Kendi evladı olmadığından biraderi Olofernis'in mahdumu 2. Ariarathis'i tebenni (uiothetisis) ederek 336 senesinde vefat ile tahtı ona terk etmiştir.

Megas Aleksandros'un Acem hükümeti üzerine seferi 2. Ariarathis zamanına tesadüf eder.

Granikon'da vuku bulan ilk müsademede Kapadokyalılar, Acemler lehinde ve Makedonyalılara karşı muhasematta bulunduklarından, M. Aleksandros, Ariarathis'in hükümetini ilga yerine Saviktas'ı satrapis tayin eyledi. Aleksandros'un vefatını müteakib ülkesinin halefleri arasında taksiminde Kapadokya, Paflagonya ve Pontos ile beraber Trapezon'a kadar yani Ariarathis'in zir-i idaresinde bulunan memalik Evmenis'e isabet etmiş ise de, bu meyanda Saviktas'ı def ile hükümetini istirdad etmiş olan Ariarathis tavassut

* İran padışahlarına "büyük padişah" ünvanı verilir idi.

eden 12 sene zarfında memleketin varidatını hüsn-i idare ile mevki-i askeriyesini ıslah ve temin etmiş olmakla Makedonyalıların mutalebatını redd ve 30.000 piyade ve 15.000 süvari askeri ile Evmenis müttefikleri Perdikas ve Filipos'a karşı müdafaa eyledi. Lakin muharebede mağlup ve esir düşerek, Armenya'ya firar ve iltica eden bir oğlundan başka kaffe-i akrabası ile beraber itlaf edildi. Evmenis'e istihlaf eden Amintasin zaman-ı hükümetinde Aleksandros'un halefleri beyninde tehaddüs eden münazaat ve muharebat-ı dahiliyeden bil-istifade, kendisini kurtarmış olan Ariarathis hami ve halaskârı Armenya hükümdarı Ardoatis'in de muaveneti ile Kapadokya üzerine sefer ile Makedonya askerini def ü ihrac ve Amintas'ı katl ederek tahtını istirdad eyler (301 p.H.). Ariarathis G. (III, ç.n) 21 sene devam eden hakimiyet-i ecnebiyeden Kapadokya'yı tahlis ile eski hanedanı mevki-i iktidarına ikame ettiği sırada yukarıda Pontos Kapadokya'sında dahi, yine aynı hanedanın eski sülalesinden olan Mitridatis Pontikon kratos namı ile ileride son derece kesb-i şöhret eden diğer bir Kapadokya devleti tesis ediyor idi. Bu suretle 3. Ariarathis devrinde Kapadokya şimalen büyük bir kısmını gayb ettiği gibi şarken dahi Selefkos'un hakimiyetine geçen Kataonya'yı gayb eyledi. Ariarathis'in 262 senesinde vefatına değin tarih başka bir vakaya zikr etmiyor. Keza oğlu ve halefi 2. Ariaramnis veya Artemenis'in dahi devr-i idaresinde şayan-ı zikr bir vaka olmayıp ancak hükümetinin siyaset-i hariciyesine yeni bir vaziyet ve teveccüh vererek hem hudut Yunan hükümdarları ile karabet-i sıhriye (anhistia) [evlilikle oluşan akrabalık ç.n.] rabt eyleyip oğlu 4. Ariarathis'i Sirya padişahı Antiohos'un kızı Stratoniki ile ve kendi kerimesini de onun oğlu Antiohos leros [kutsal Antiohos ç.n.] ile tezvic eyledi. Görünüyor ki, Ariarathis'i bu siyasetine günbegün kesb-i azamet eden Pontos devletinin tehlike korkusu sevk eylemiştir. Siyaset-i mezkûreyi Ariarathis'in son zamanlarında idare-i umura iştirak eden mahdum ve halefi 4. Ariarathis dahi takib ve devam eyledi. Mumaileyhin 220 senesinde vefatı ile tahta mahdumu 5. Ariarathis (Efseris) [dindar ç.n.] çıkarak uzun müddet icra-ı saltanat eylemiş ve devrinin en mühim vakası ilk defa olarak bunun zamanında Kapadokya'nın Romalılar ile münasebete gelmesidir. Kayınpederi olan Sirya padişahı büyük Antiohos Romalılar ile muharebeye bulaşmış olmağla Ariarathis'den istimdad eyledi ve Ariarathis muavenette bulundu ise de bu muamelesi ile büyük tedbirsizlik yapmış oldu. Zira Romalılar Antiohos'u ta Thermopile'de mağlup etmiş olmağla muzaffer surette artık Asya'ya dahil olmuş ve geçdikleri mahalleri mahv u harap ile ilerilemekte idiler.

Ariarathis Kapadokya'nın maruz bulunduğu tehlikeyi görerek memleketini istila etmemesi için Romalıların seraskeri Manlios'a 200 talanton [para birimi ç.n.] gönderdi ve damadı Bergama padişahı Evmenis'in de vesadeti ile Romalıların gönlünü alarak hem evvelce 600 talanton tayin olunan haracın nısfa tenziline, hem de Romalıların dostu olmaya muvaffak oldu (188 p.H.) O vakitten beri büyük Kapadokya padişahları Romalılara sadık ve müttefik kaldılar ve şayan-ı taaccübtür ki Romalılar Kapadokyalılara bir şefakat-i mahsusa, daima bir tahammül ibraz ederek, tesadüfi bir inhirafları (itaatsizlik, hata) vuku bulsa afv ettikleri gibi daha garibi bütün sair memleketler Roma'nın mülhak eparhiaları [eyalet ç.n.] altında müstakilen idare olunmasına müsaade ettiler.

Ariarathis E. (IV. ç.n) nin oğlu ve halefi 6. Ariarathis (filopator) [vatansever ç.n.], filosofya ve edebiyat-ı Yunanîyeye gösterdiği meyil ve himayesi ile maruf-dur. Bunun devrinde Kapadokya büsbütün Yunanîleşerek ulum-ı fünun merkezi oldu diyebiliriz. Bunun ile beraber Ariarathis 5. gerek Romalılar ile ittifak-ı teccdid ve tahkim ile devletin siyaset-i haricîyesini takviye, gerekse umur-ı dahiliyeyi tanzim ve müdebbirane idare ile ahali indinde mazhar-ı teveccüh olmuştur.

Oğlu 7. Ariarathis (epifanis) [meşhur ç.n.] Pontos hükümdarı 5. Mithridratis'in kızı Laodiki ile izdivac eyledi ise de çok müddet icra-ı saltanat edemedi, zira 120 p.H. tarihinde kayınpederinin vuku-ı vefatı ile yerine çıkan oğlu büyük Mithridatis, Kapadokya'yı kendi ülkesine ilhak gayesi ile Kapadokya'da ashab-ı nüfuzdan Gordios namında birinin teşvik (iy, ç.n)le Ariarathis'i tebid ettirdi.

Tahta yarı baliğ mahdumu Ariarathis I (Aslında Th. olacak, yani VIII ç.n) (Filomitor) çıkarak validesi Laodiki'nin vesayet-i tahtında icra-ı saltanat eyledi. Lakin Laodiki biraderinin maksadlarını fehm ederek veyahut tahta kendisi oturmak azmi ile Vithinya padişahı Nikomidis ile akd-i izdivac eyledi. Mithridatis güya varis-i meşrunun hukukunu müdafaa iddiası ile Nikomidis'e karşı ilan-ı harp ederek, asakiri ile beraber Kapadokya'dan def u ihrac ve tahtı yine Ariarathis'e tevdi eder. Lakin birkaç ay geçmeksiz desiselerinde devam ile, Ariarathis'den kendi pederın katili Gordios'u sürgün ettiği menfadan geri çağırmasını talep eder. Ariarathis tahammül edemeyerek diğer taraftan huda ve desiseyi de anlayarak, komşu hükümdarların da muavenetini temin ile büyük ordu teşkil ederek harbe hazırlandı. Mithridatis her ne kadar kendisi de kuvvetli ordu-

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΝ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

Ο ΑΣΤΗΡ

1914

ΑΝΑΤΟΛΗ ΡΟΥΜΛΑΡΙΝΑ ΜΑΣΣΟΥΣ ΙΑΜΙ, ΕΔΕΠΙ, ΦΕΝΝΙ ΜΟΥΣΑΒΒΕΡ

ΣΑΛΝΑΜΕ

ΝΕΒΣΕΧΙΡΑΙΑΕΡΙΝ "ΠΑΠΑ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙΣ

1913

"Papa Georgios" cemiyeti tarafından yayımlanan salnamenin kapağı

II. yüzyılda yapılmış Karanlık Kilise'den bir fresk

ya malik idi ise de harbin talihine güvenmeyerek güya suret-i hususiyede görüşmek üzere Ariarathis'i davet eyledi ve bila-şüphe icabet eden Ariarathis'i her iki ordu huzurunda hile ile katl ederek kendi sekiz yaşındaki oğlunu Ariarathis namı ile Gordios'un tahtı vesayetinde Kapadokya hükümdarı ilan eder (103 p.H.). Kapadokyalılar Mithridatis'in gönderdiği eparhosların [mutasarrıf ç.n.] su-i idaresine tamammül edemeyerek isyan ederler ve oğlunu tard ile Bergama'da tahsil eden maktul padişahın genç biraderi 9. Ariarathis'i celb ile hükümdar ilan ederler. Fakat Mithridatis asiler üzerine sefer ile mağlub ederek Ariarathis'i tahttan indirir ve tekrar kendi mahdumunu kaim eder. Ariarathis'in hallinden az vakit sonra (102 p.H.) keder ü eleminden vefatı ile eski Kapadokya hanedanının son neslinin zail olmuş bulunması ile Mithridatis artık Kapadokyâ tahtının varis-i yeganesi kalıyor idi. Lakin Ariarathis'in iyi pederi Vithinya hükümdarı Nikomidis Mithridatis'in gittikçe büyüyen kuvvetini nazar-ı havf ve endişe ile görerek bir desise düşünür. 7. Ariarathis'in iki oğlu değil, üç oğlu var idiğini ilan ile kendinin gayet dilber olan bir oğlunu onun üçüncü oğlu gibi göstererek güya pederinden mevrus tahttaki hukukunu talep ve dava için Roma'ya izam ve aynı zamanda Ariarathis'in sabık dul karısı ve kendi zevcesi Laodiki'yi Ariarathis'ten filhakika (!) üç evladı olduğunu şehadet etmek üzere refakatında gönderir. Maamafih, Mithridatis dahi gerek kurnazlık, gerek hayasızlıkta asla onlardan geri kalmayarak Gordios'un Roma'ya izam ile Kapadokya tahtına ikame ettiği çocuğun nefsi Ariarathis'in 3. oğlu bu olduğunu iddia eyler. Roma Singlitos'u (senato meclisi) bu garip dava önünde her iki tarafın da sahtekarlığına taaccüp ederek Mithridatis'e Kapadokya'dan çekilmesini emr ve Kapadokyalılara dahi kendi başlarına müstakilane idare olunmalarına müsaade etti. Fakat Kapadokyalılar Roma'ya bir heyet-i murahasa göndererek öteden beri padişah tarafından idare olunduklarını arz ile muhtariyet-i idarenin kendilerinden ref ve bir hükümdar tayin etmesini Roma'dan iltimas eylediler ve bunun üzerine Singlitos'un muvafakatı ile Ariovarzanis namında en asıl Kapadokyalı olan bir prens padişah intihab olundu (99 p.H.).

Lakin Romalıların filhakika tevekkül ve sadakatlarından dolayı Kapadokya ahalisine karşı besledikleri teveccüh ve himaye genç hükümdarı Kapadokya'nın düşman-ı aziminden muhafazaya kâfi değil idi. Mithridatis az vakit sonra Romalıların muharebat-ı dahiliyesinden fırsat bularak damadı Armenya'nın kuvvetli ve zengin padişahı ikinci Tigranis'in dahi mededkârlığı ile yine memleketin umuruna el atmak istedi ve aleyhine gönderilen Roma generallerini mağlup ederek Kapadokya'yı yed-i zaptına geçirdi (89 p.H.). Ariovarzanis Romalıların muavenetiyle tahtını istirdada muvaffak olabilmiş ise de çok vakit geçmeksiz zaten öteden beri kendi hesabına memlekete gözdiken Tigranis güya Mithridatis'in medetkârî sıfatı ile Kapadokya'yı istila eyledi. Ermenilerin bu istilası Kapadokya ahalisinin ilk defa olarak hadsiz hesapsız felaket ve biçareliklerine yol açmıştır. Zira o ana değin Kapadokya'da muttasıl vuku bulan inkılabat-ı siyasiye ve hükümdarlar tebdil-i ahvali, ahaliye kadar aks ve tesir etmez iken bu defa en ağır haraç ve vergilerden maada malları yağma, arazileri harap ve kendileri esir edilmiştir. Bahusus Mazaka (şimdiki Kayseri) şehr-i ahalisi yurtlarından kaldırılarak Tigranis'in Mesopotamya'da yeni inşa-kerdesi olan Tigranokerta şehrini iskan eylediler. Romalılar hem Mithridatis, hem de Tigranis'i duçar-ı inhizam ederek 2. Ariovarzanis'i Kapadokya hükümdarlığına tekrar kaim edip devletine Kilikya ülkesini de ilhak eylediler. Aynı zamanda Kilikya anthipatosluğuna [ipatosluk mevkiinin altı ç.n.] meşhur Kikeron'u tayin ederek Ariovarzanis'in himayesini mumaileyhe ihale ettiler.

Kikeron Kilikya'ya vasıl olduğunda Kapadokya ahvalini muzmahil buldu. Hükümdarın ahali üzerinde hiçbir nüfuz ve tesiri yok idi. Ahval-i maliye munkarız, düşmanlar etrafı sarmış bundan kat-ı nazar dahilen dahi padişah itifakı kâfi ve başlarında tahtı iddiasında bulunan Komana arhierefsi genç Arhelaos olduğu halde açıktan açığa işleyen fesatçılar karşısında bulunuyor idi. Maamafih, bu ahvale rağmen Kikeron bir müddet Ariovarzanis'i tahtında muhafaza edebildiyse de bilahare Pompilos ile Keysar ve hükümet-i müsellese (Triandria) [üç kişili yönetim ç.n.] beyinlerinde tahaddüş eden muharebat-ı dahiliyede Ariovarzanis kâh bir tarafa, kâh diğer tarafa iltihak etmek mecburiyetinde bulunduğundan mevkii sarsılarak nihayet Kasios ile vaki olan bir muharebede katl edildi. Ariovarzanis'in evladı olmadığından yerine biraderi 4. Ariarat-

his geçti. Ariarathis zaten biraderi hal-i hayatta iken Keysar tarafından ve biraderinin taht-ı hakimiyetinde küçük Armenya'nın bir kısmını idareye memur edilmiş idi. Lakin, o meyanda Keysar'ın vefatı ile tahtını muhafaza edemedi, zira Antonios Kapadokya'ya hücumla bunu tard ve yerine maşukası Glafira'nın oğlu Sisinas'ı tayin eyledi (41 p.H.).

Antonios'un Mısır vukuatı ile meşgul bulunduğu bir sırada Ariarathis asker ile Sisinas'ın üzerine yürüyerek tahtını istirdat eder ise de, 36 p.H. senesi Antonios avdet ederek yine Ariarathis'i tard ile yerine Komana rahibi 3. Arhelaos'un ve Glafira'nın mahdumu Arhelaos'u hükümdar nasb eder. 5 sene sonra Antonios ile Oktavios arasında zuhur eden harb-i dahilide Arhelaos bittab hamisine medetkâr olmuş ise de, muharebede galip çıkan Oktavios bu muamelesini afv ettikten başka birkaç sene sonra Mikra Armenya ile Kilikya'nın bir kısmını dahi Arhelaos'un memalikine ilhak eyledi. Muaheren Arhelaos, Trahia Kilikya kısmını dahi zir-i hakimiyetine geçirerek Silifke'ye yakın Eleusa adası üzerine muhteşem saraylar yaptırıp 50 sene icra-yı hükümet eyledi. Arhelaos Kapadokya'nın son padişahı bulunarak bunun ile beraber Kapadokya devletinin tarihi de hitam bulur. Çünkü Oktavios'un halefi Tiverios zamanında Roma'ya çağırılarak orada vefat eylemiş ve o andan itibaren Kapadokya Roma hükümetinin eparhiası ilan olunmuştur (17 p.H.) **Roma'nın zir-i hakimiyetine geçtikten sonra Kapadokya oradan gönderilen eksarhoslar [vali ç.n.] tarafından idare olunur idi ve aslından siyasete ehliyetsiz olan Kapadokya ahalisi külfet-i siyasetten kurtularak tamamen Yunanileşip temeddün ve terakkiye koyuldu. Bu terakkiye Hıristiyanlığın burada pek erken vuku bulan intişarı da son derece yardım eyledi.**

Kapadokya'nın her noktasında yerleşmiş olan Yunan apikyalarında [koloni ç.n.] parlak mektepler küşad olunarak nur-ı medeniyetin intişarına çalışıyor idi. Hekim Areteos, Apollonios, Tianefs, seyyah (periiyitis) Pafsanias, İulyanos Ritor gibi meşhur zatlar bu devirde yetişmiştir. Armenya padişahı Tigranis'in iraz etiği harabiyetten memleket ancak belini doğrutarak bu suretle terakki etmekte iken yine diğer bir barbar milletin hücumuna duçar oldu. Yeni Sasanidis hanedanından İran Şahı Sapor, kadim Dharios zamanında İran devletine tabi bilcümle memaliki betekrar iktisap, emel ve iddiası ile imparator Ualeryanos'a ilan-ı harp edip Kapadokya'ya hücum ve orada vuku bulan mühademede imparatoru esir ederek Kayseri'yi muhasara eyledi. Kayseri şehri meşhur cenerali Dhimosthenis'in müdafaası ile uzun müddet seciyane mukavemet edebildi ise de, nihayet hiyanet (prodosya) vasıtasıyla Dhimosthenis'in kahramanane bir hurucundan sonra zapt olundu.

Kapadokya Kayseri'nin fethi ile Acemlere tabi olarak büyük felaketlere duçar oldu. Eski ümran ü terakkisinden eser bile kalmadı ve her ne kadar bu esaret uzun müddet sürmediyse de tahlis olduktan sonra dahi zaten Roma hükümdarlığı da devr-i izmihlalinde bulunduğundan dolayı senelerce yaralarını kapatamamıştır.

Megas Konstantinos tarafından şark Vizantin hükümetinin tesisi üzerine kamilen Hıristiyanlaşmış olan Kapadokya artık mukadderat ve istikbalini bu yeni Hıristiyan Rum İmparatorluğu'nunkine rapt ederek onun ile beraber ümran ve ikbal ve yalnız bazen muvakkat mücadeleleri müstesna olduğu halde medeniyetin kaffe-i nimetlerine müyesser oldu. Megas Vasilios ve Grigoriosların yetişip yaşadıkları devir en parlak, en mesut adeta Kapadokya'nın altın asrı add olunabilir. Vesait-i münakilat ve münasebet küşadına germiyet verildi, tarihi ticaretler ihdas olundu, mearif ve sınai takviye edildiği gibi bugün tesadüf olunan eklisia, mektep, yol, köprü vesair asar-ı terakkiyenin ekserisi Iustinyanus'un devrini andırmaktadır. Kapadokya Armenyakon themanamı ile Vizantin imparatorluğunun müddet-i medisesi zarfında en büyük merkez-i askeriyelerinden biri olup birçok meşhur askeri ve siyasi ricalinin menşei bulunmuştur. Tarihte şöhret kazanan Fokaslar, G. Manyakis, Katakalom Kekavmenos, İsaakios gibi mücerrep ceneraller, Leon İsavros, Mavrikios, Nikiforos Fokas, Çimiskis, Romanos, Dhioyenis gibi seci ve müdebbir imparatorlar buradan yetişmiştir. Hakeza, kurun-ı vusta (Meseon) Rumluğunun bu son senelerde keşf olunan destan-ı millisinin (epopiia) kahramanı Vasilios Dhiyenis Akritas dahi Kapadokyalı idi.

Kapadokya, Mikra Asya'nın memalik-i şarkîsinden bulunduğu cihetle talihsiz Vizantin imparatorluğuna ekser-i şarktan vuku bulan istila ve tecavüzatı mutasallıdan bittab diğer memleketlerden daha ziyade duçar muhacemat olur idi. Arap halifelerinin zamanından bed ile 15. asırda vuku bulup bütün Evropa alemini endişeye düşüren Timurleng'in istilasına değin Kapadokya birçok felaket ve istilalar altında çiğnenmiştir. Bu hücum ve istilalardan en ziyade devam edebilen ve hükümet-i nizamiye munkalib olarak yerleşen Selçukîlerinki bulunmuştur. Türk-Acem unsurundan mürekkeb olan Selçukîler Vizantin imparatorluğunda ilk defa imper. Romanos Dhioyenis'in zamanında zuhur ederek (1067 m.H.) iptida Effratis nehri civarındaki memleketlere yerleştiler ve tedricen temdid-i hudut ederek Sivas (Sevastia) şehrini payitaht ittihaz ettiler. Lakin, bilahare Vizantin hükümetinin bir taraftan ihtisasat-ı dahiliyesinden ve diğer taraftan harici felaketlerinden bilistifade az zaman zarfında hükümetlerini ta Frigya ötelerine kadar tevsi ederek payitahtlarını da Konya'ya nakl eylediler. O zamanların tarihi henüz gereği ile tetkik olunmamış ise de, Selçukîlerin idaresi hiç olmazsa temeddün nokta-i nazarından pek de şayan-ı tenkit değildir, zira sanayi-i nefiseye ve ilme meyillerini ima eder hayli asar muhafaza olunmuştur.

Selçukîlerin hükümeti Mesud namında hükümdarları zamanına kadar bila-inkisam devam edip melik-i mumaileyh hin-i vefatında ülkesini mahdumları ve damatları beyninde taksim etmiştir. Sultan Beyazıd-ı evvel zamanında (1389-1403) kısm-ı azamı azar azar Osmanlılara geçmiş ise de tamamen zaptı ancak Sultan Mehmed Fatih ve Beyazıd-ı sani zamanında ikmal olmuştur. O tarihten itibaren Kapadokya, devlet-i Osmaniye'nin bir kısmını teşkil ederek elyevm Angara, Konya ve Sivas vilayetlerinde dahil bulunur.

Kapadokya'nın son defa olarak maruz kaldığı hücum Mısır hidivi Mehmed Ali Paşa'nın devlet-i Osmaniye'ye karşı isyanı ile 1833 senesinde oğlu İbrahim Paşa'nın Anatoli işgalidir ki Mısır askerleri Kütahya'ya kadar istila etmişler idi. I.G

KİTABİYAT

II. Meşrutiyet'te İslâmcılık Akımı

ORHAN KOLOĞLU

İsmail Kara'nın kitabı benim de ilgi alanıma giren konuları işlediği için uzun süre 'başucu kitabı' olarak tutup dikkatle anlamaya çalıştığım bir eser oldu. Batılı araştırmacıların henüz tam tarafsız bakamadıkları, bizimkilerin ise hâlâ tam kapsamıyla ele alamadıkları *İslâmcılık akımı / Panislam* konusunun bir bölümünü -1908-1914 yılları- bütün ayrıntılarıyla inceleyen bir araştırma.

II. Abdülhamit'in saltanatı, her akıma açıklama fırsatı bulamadan çizgisini ve kadrolarını oluşturma ortamını hazırladıktan sonra yerini II. Meşrutiyet'e bırakınca beliren basın patlaması içinde, İslâmcı düşünce de en ayrıntılı şekilde su yüzüne çıktı. 1870'lerin ilk yarısında başlayan sonra duraklayan bu akımın 1908 sonrasındaki en önemli yetkili sözcüleri olan *Beyan-ül, İttihad-ı İslâm, Sır'at-ı Müstakim, Sebil'ülreşad* ve benzeri yayın organlarının dikkatli bir taramasıyla yazar, düşünce düzeyindeki çerçevesini oluşturmuş bulunuyor. Sunuş yazısındaki bir not, çabanın bilimsel olma ısrarını şöyle anlatmış:

'Meseleyi modernleşmeden veya dinden, gelenekten yana tavır koymak kalıbından çıkararak dinin modernleşmeyi modernleşmenin de dini düşünceyi nasıl ve ne ölçüde etkilediği, bu karşılıklı etkileşmenin hangi tür neticelerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği...'

Son dönemlerde İslâmcı kesimde pek moda olan malzemeyi kendi kalıplarına göre değerlendirme hastalığından sıyrılarak objektif şekilde yaklaşımı sebebiyle, *Şerif Mardin* ve *Mümtaz'er Türköne*'nin eserlerine tamamlayıcı bir halka katıyor. Bir Siyaset Bilimi doktorası olarak hazırlanmış olan eser, çerçevesinin sınırlı tutulması zorunluğuyla İslâm dünyasındaki diğer İslâmcı akımlarla bir karşılaştırmaya girişmiyorsa da, verdiği bilgiler bize bu olanağı sağlıyor. Tanzimat'ın kurucularından sonraki ikinci kuşak olan Yeni Osmanlıların -özellikle *Namık Kemal* ve *Ali Suavi*'nin- öncüsü oldukları İslâmcılık, milliyetçilik, Türkçülük, Batıcılık hattâ dünyevîleşme ve laisizmin, istibdata karşı olma ve Meşrutiyet yanlılığından birleşmelerinde hiç şüphesiz, Osmanlı'nın Tanzimat'tan önceki din anlayışının da etkisi vardı. Bu sebeple Arap toplumlarındakinin aksine, Türk İslâmcı akımının köktendinci bir nitelik taşımaktan çok dünyevî ve geleceğe bakışlı olduğu dikkatlerden kaçmıyor.

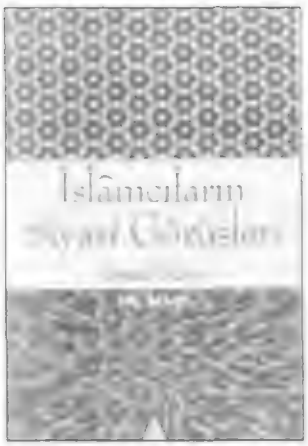

İsmail Kara

II. Meşrutiyet'te İslâmcılık Akımı

İz Yayıncılık İstanbul, 1994
s. 240

Arap düşünürleri genellikle İslâmdaki yozlaşmayı Tanzimat'a, Mithat Paşa anayasasına, II. Meşrutiyet'e bağlama eğilimindedirler. Fırkacılığa (parti kurulmasına), karar yetkisinin meclise tanınmasıyla hilafetin ruhanî bir nitelikle sınırlanmasına karşı çıkarlar. Oysa Kara'nın araştırması bize, Türk İslâmcılarının tam aksi noktada durduklarını, meşrutiyetin, meclisin İslâm'a uygunluğunu savunduklarını gösteriyor. Fırkacılık gibi en çok eleştirilen bir noktada bile çoğulculuktan yanadırlar. Laik eğilimli Rıza Nur'un *'Meclisi Mebusan'da Fırkalar'* isimli kitapçığında savunduğu düşüncelerin hemen aynılarına İslâmcılarda rastlanması, Türkiye dışı toplumlarla anlayış farkının ne denli olduğunu kanıtlıyor. Buna bakarak, ülkemizde 1960'dan sonraki tercüme furyası sonucu beliren

köktendinciliğin ithal malı olduğunu söylemek, bana kalırsa gerçeği yansıtmak olur.

Avrupa'da 18. yüzyılın sonundan itibaren yerleşmeye başlayan sürekli ilerleme (Progress + Terakki) fikrinin İslâmcılar, özellikle bu akımın en güçlü düşünürü Mehmet Akif'deki köklü varlığı bu farklılığın bir başka temelli örneğidir. Yazımı bu ilginç eserde bu konuda verilmiş iki örneği aktararak sonuçlandıracağım:

'Bütün insaniyet alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya, bir gayeye doğru koşup gidiyor. Beşeriyet coşkun bir sel gibi umman-ı terakkiye atılmak için alabildiğine akıyor. Bu selin önünde durulamaz. İşte biz de ya boğulacağız, ya o sel ile beraber olacağız.'

'İşte âtidir (gelecek) o ser-menzil (durak yeri) denen arâmgah (Dinlenme yeri) / Karban (Kervan) akvam; çöl mâzi; atalet (Hareketsizlik) seddi-rah (Yolu tıkayan) / Durma, mâzi bir mugaylan zâr-ı dahşatnâktir (ürkütücü bir dünya) / Git ki âti korkusuzdur, hem de kudsi haktir.'

Beydağı'nın Öyküsü

NİLÜFER KESKİN

1992'de yayınlanan *Bozkır'daki Kıvılcım* adlı eserde Mahmut Makal, Mestan Yapıcı ile yaptığı sohbete yervermiştir. Buradan esere alınan kısa bir bölüme göre Yapıcı, kendisinden kısaca bahsetmiştir ve meslek yaşamından bazı olayları anlatmıştır (ss. 7-11).

Mestan Yapıcı, Beydağ'ın Yeniyurt Köyünde 1925'te doğdu. İlk köy enstitülerindendir. 1938'de Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne girmiş, 1943'te Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nü geçmiştir. Yüksek Bölümü bitirince Köy Enstitüsü Tarım Öğretmenliği'ne atanır. Köy Enstitülerinde Öğretmenlik, çeşitli bölgelerde İlköğretim Müfettişliği yaptı. Burada Ege Bölgesi Köy Öğretmenler Derneği'nin çalışmalarına katıldı ve Derneğin yayın organı olan "Gayret Dergisi"nin yaşamasına katkıda bulundu.

Eserin önsözünde yazar, Üniversite Akademisyenlerinden Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Necmi Ülker, Prof. Dr. Asaf Koçman, Yrd. Doç. Dr. Turan Akkoyun'a teşekkür etmesi kitaba ilmi birtakım katkıların olduğunu göstermektedir. Eserin kapağını Beydağ'ına ait bir resim meydana getirmiştir. 1988'de İzmir'e bağlı ilçe yönetimine katılan Beydağ, coğrafi konum bakımından, doğanın zengin oluşu, insanların ilk çağlardan beri beğenisini kazanmış ve o zamanlardan bu yana çeşitli kavimlerin yerleşip yaşadığı alanlardan biri olmuştur. İlk defa Türk yönetimine 1327'de geçmiştir. Yazar ilçenin adı hakkında faydalandığı 36 kaynağın isimlerine de yer vermiştir (ss. 13-18).

Eserde Beydağ ilçesinin, coğrafi konum, arazisinin özelliği, etrafında bulunduğu tepelerin isimleri yükseklikleri ile beraber verilmiştir. Yine Beydağ'ının jeomorfolojik ve topografik durumu, toprak yapısı gibi coğrafi durum hakkında da bilgiler bulunmaktadır (ss. 19-23). İzmir ve yöresinin jeolojik olarak deprem kuşağının içinde olmasından dolayı çok eskiden beri çok sayıda deprem olmuştur. Bu vesile ile eserde İzmir ve çevresinde meydana gelen depremler, tarihleriyle beraber yer almıştır (ss. 23-25). İlçenin iklimi ile ilgili bilgiler ve iklim deyimleri kitapta bulunmaktadır (ss. 25-30). Beydağ, köylerinin adları, köyün ileri gelenleri, eski mezarlıklar ve özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır (ss. 31-39).

Beydağ'ın çevreye ulaşabilecek yolları, köprüleri, suları hakkında bilgiler verilmiş, çıkarılan madenlere değinilmiştir (ss. 39-45). İlçenin bitki örtüsü, çiçekleri, ağaçları, orman ürünleri ve ormanların yüzölçümleri eserde yer almıştır (ss. 50-54). Toprakla ilgili kaynaklar yine bölüm sonunda 32, yer adları ve yer semt adlarının tesbitleriyle ilgili 24 eserin isimleri verilmiştir (ss. 55-57).

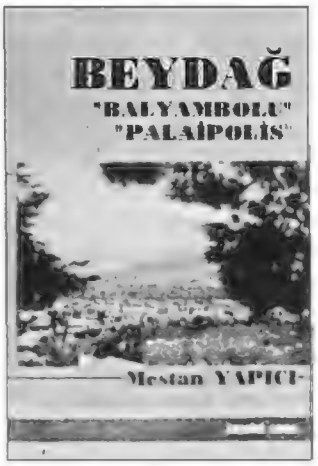

Mestan Yapıcı

Beydağ "Balyambol" "Palaipolis"

Y.Y., İzmir 1995, 354 Sayfa, 1 Harita, ISBN 975-95115-0-9

Tuncer Baykara'nın *Aydın Vilayet Salnamesi*'nden faydalanarak elde ettiği bilgiler doğrultusunda Balyambol Nahiyesi'nin 17 tane köyü, 6675 nüfus, 1089 hanesi olduğu eserde yer almıştır (ss. 58-59). Yine 1927-28 İzmir Vilayeti Salnamesi'nden elde edilen bilgiler bulunmaktadır (ss. 40-61).

Beydağ'ının son yüzyıldaki durum, nüfus durumu rakamlarla ifade edilmiştir (ss. 62-69). Yine bu konuda kullanılan kaynaklar da yazılmıştır (ss. 70-74). Beydağ merkezinde bulunan binalar hakkında bilgiler de bulunmaktadır (ss. 75-83).

Beydağ'ın İ.Ö'ki yıllardan başlayarak daha sonraki tarihi gelişimi, Türkler'in eline geçişi, Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi hakkında bilgiler bulunmaktadır (ss. 96-114). Yine III. bölümde ilçenin idari geçmişi, belediyeliği ve belediye başkanlığı hakkındaki bilgiler salnamelerden faydalanılarak elde edilmiştir (ss. 115-120). Cumhuriyet döneminde iken 1931'den itibaren Köy Muhtarla-

rı'nın isimleri ve özellikleri, karakol kumandanları, jandarma karakol hakkında bilgiler bulunmaktadır (ss. 120-122). Daha sonra sülale isimleri, aşiret isimleri, ilçedeki Oğuz Boyları, Türkmen ve Yörükler, bununla beraber beylikler hakkında bilgiler verilmiştir (ss. 124-151).

Beydağ'ının geçim kaynakları sınıflandırılarak hayvancılık tarım, bağ-bahçe mahsülleri, sanatkar-esnaflar, ticaret vvb. konularda önemli bilgiler, rakamlarla verilmiştir (ss. 156-188).

Beydağ halkının gündelik hayatı, en fazla yapılan yemekler, yemek çeşitleri ve bunların yapılış şekilleri hakkında bilgiler bulunmaktadır (ss. 190-205). Beydağ'ının ev tipleri, ev yapımı, ev eşyaları, giyimleri, gündelik hayat, çeşitli hastalıklara karşı tedavi şekillerinin yapılışı hakkında bilgiler vardır (ss. 206-228).

Eserde yazar, bu yörede duyuldukça yazılmış derlemelerden alfabetik sırayla 133 tane, yine 108 tane atasözü, 12 tane tekerleme, 437 tane yöresel kelimeler, 78 tane mani, 33 tane bilmece, 11 tane ninniye yer vermiştir (ss. 228-263).

Beydağ, eşkiyalık olaylarının çoğunluğunun merkezi olmuş çok sayıda eşkiyanın bulunmasına yol açmıştır. Eserde gerek eşkiyanın özellikleri, gerek efeler, zeybekler ve bu bölgedeki efeler hakkında bilgiler verilmiştir (ss. 264-275). Yine yöresel oyalar, en çok kullanılan renkler, kooperatifler, sporlar, kahveler, dükkanların özelikleri incelenmiştir (ss. 276-284).

Yazar, Beydağ'ının İstiklal Savaşı'ndaki durum hakkında da bilgiler vermiştir. İzmir'e Yunanlılar'ın çıkışı, bölgede onların yaptıkları buna karşı halkın tepkisi, düşmana karşı koyması gibi noktalara değinimiştir. Bu bölüm için gerek o olayları yaşamış kişilerden, gerek araştırma yapılmış değerli kaynaklardan gerekse dergi, gazete, belgelerden faydalanmıştır (ss. 289-324).

Son olarak da Beydağ'ında bulunan Atatürk heykel ve anıtlarından bahsederek özelliklerini belirtmiştir (ss. 324-25).

Son sayfalarında Beydağ'ın haritasını vererek diğer yerlerde olan bağlantılı yollarını göstermiştir (s. 329).

A. Yüksel Tabak'ın "Beydağ'ım" adlı şiirini kitabının sonuna alan Yazar, sonsözünde yaptığı çalışmasıyla Beydağ'ında "Tarihi Yaşatmak" istediğini belirtmiştir.

Beydağ merkez alınarak İzmir, Aydın, Manisa illerinin, ilçelerinin, köylerinin her yönüyle incelenmiş bir eserdir. Çok sayıda kaynaklardan faydalanmış, yöresel özelliklerini yaşayarak uzun çalışmalar sonucunda meydana getirilen bu eser, bundan sonra yörede araştırma yapacaklar için kaynak olabilecek değerli bir çalışmadır.

İletişim'den...

Modernleşen Türkiye'nin Tarihi

ERIK JAN ZÜRCHER

1800'lerden bugüne, özgün bir modernleşme süreci olarak Türkiye tarihi... Amsterdam ve Nijmegen Üniversiteleri Öğretim Üyesi, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Türkiye Bölümü Başkanı Erik Jan Zürcher, resmî ideolojinin tabularıyla örülmüş ve örtülmüş tarihimizi "olgular" üzerinden değerlendiriyor. Siyasî olaylar, toplumsal ve ekonomik tarih, düşünce akımları... Daha Türkiye'de yayımlanmadan tartışma yaratan, bir çok Avrupa üniversitesinde ders kitabı olan bir araştırma...

"Kitap İhtiyaçtır" • İletişim Yayınları

DAĞITIM: İstanbul Kuçükayasofya Cad. 17-19, Sultanahmet 34400 • Tel. (0-212) 517 71 58 • Fax: (0-212) 517 71 57 ● Ankara Selanik Cad. 72, Yenişehir 06640 • Tel. (0-312) 417 78 35 • Fax: (0 312) 425 06 82 ● İzmir 859 Sok., Saray İşhanı C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel. (0-232) 483 10 40 • Fax: (0-232) 484 46 65
KİTABEVİ: Ankara Selânik Cad. 72, Yenişehir ● İzmir 859 Sok. 33/B, Konak • Kıbrıs Şehitleri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak ● Bodrum Çarşı Mah., İnci Sok. 2

Manas Yılında "Manas Kitapları"

M. SABRİ KOZ

Kırgız Türklerinin ünlü Manas Destanı, geride bıraktığımız 1995 yılı boyunca, Ağustos'ta yükselme göstererek, sürekli gündemde kaldı. Çünkü 1995, Unesco tarafından, yaratılışının 1000. yıldönümü olduğu varsayımından hareketle, "Manas Yılı" ilan edilmişti. Unesco daha önce de 1991'i Yunus Emre Yılı ilan etmiş ve bu vesile ile bilimsel toplantılar düzenlenmiş, bazı yararlı eserler yayımlanmıştı. 1996 yılının da Nasreddin Hoca'ya ayrıldığı ve benzeri etkinlikler düzenleneceği öğrenilmiş bulunuyor. Nasreddin Hoca, diğerlerine göre daha farklı boyutlara çekilebileceğinden konuyla ilgili Türk bilim adamlarına yorucu bir araştırma seferberliği düşüyor. Kolay gelsin!

Manas Destanı, asıl metni ve "daire" adı verilen yan destanlarla birlikte dünyanın en uzun destanı olarak kabul ediliyor. Manas'ın bir başka yönü de yaşayan ve sözlü eserlerde yaşamayla değişip gelişmenin iç içeliği yüzünden toplumlardaki köklü değişikliklerin etkisiyle süreklilik ve güncellik kazanan bir yapıya sahip oluşudur. Kısaca Manas Destanı, yalnızca yazıya geçirilmiş, derlenmiş örnekleriyle değil onu geleneksel özelliklerini koruyarak sürdüren halk sanatçılarının gayretleriyle de varlığını korumaktadır. Türkiye'de Manas Destanı, kültür tarihimizin ve halk edebiyatı araştırmalarının değişmez konularından biri olması gerekirken bugüne kadar ihmal edilmiş. Yalnızca Abdülkadir İnan'ın özetlenmiş düzyazı çevirisiyle 1972'den beri tanış olduğumuz "Manas Destanı", Manas Yılı dolayısıyla Ankara, İstanbul, Konya ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bilimsel toplantılara konu oldu. Geçtiğimiz Ağustos ayında Türkiye'den de çok kalabalık bir bilim adamı ve siyasetçi topluluğunun katılımıyla Bişkek'te görkemli şenlikler düzenlendi. TRT Televizyonu'nda naklen yayımlanan bu şenliklerin destan kahramanı Manas'a yakışır güzellikte olduğunu gözlerimizle gördük.

Manas Destanı'nın derlenmiş en uzun örneği 500.000 dizeyi buluyor. Bir anlamda devamı sayılan ve başka kahramanların serüvenlerini anlatan yan destanlarla ve değişik kaynaklardan derlenmiş varyantlarla 1.500.000 dizeye ulaşan bu destan, esas itibariyle Kırgızların bağımsızlığı için mücadele veren baş kahraman Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek'in serüvenlerinden oluşur. Er Töştük ve Colay Han gibi destanlar ise Manas dairesinin yan destanları sayılıyor.

Dünyanın tanınmış diğer destanları gibi Manas da başta, içinde doğup olgunlaştığı toplumun ve bu toplumun ilişki içinde bulunduğu komşu toplumların tarihiyle, coğrafyasıyla, insanlığın evrensel değerlerinin dünya üzerindeki özelden genele açılışıyla, folklorun araştırma alanına giren her türlü bilgi birikiminin tabakalar halinde korunmasına ortam hazırlamasıyla; dil ve edebiyatla; yüzyıllar, binyıllar boyunca yaşanılan her türlü gerçekliğin rüyayı andıran bir biçimde canlandırılmasıyla; toplumları derinden etkileyen her türden değişikliğin bir film gibi yansıtılmasıyla çok yakından ilgilidir. Bu yüzden Manas Destanı'nın dünyanın değişik yerlerinde oluşmuş ya da kaleme

Manas

alınmış "*Gılgamış*", "*Şehnâme*", "*İlyada*" ve "*Odysseia*", "*Ramayana*" ve "*Mahabharata*", "*Kalevala*" gibi diğer destanlarla ve Türklerin "*Oğuz Kağan*", "*Dedem Korkut*", "*Alpamış*", "*Köroğlu*", "*Battalnâme*", "*Saltuknâme*" gibi destan ve halk hikâyeleriyle ortak özellikler taşıyan konu, kahraman ve motifleri vardır.

Manas Destanı'na Kırgızların göçebelikten yerleşikliğe, İslâm öncesi inançlardan Müslümanlığa, beylik ve hanlık düzeninden Rus Çarlığı ve Sovyet yönetimine, oradan da bağımsızlığa uzanan çizgide hayatın her dönemini yansıtan bir "ansiklopedi" gözüyle bakılıyor. Manasçı adı verilen halk sanatçıları, bu destanı kopuz eşliğinde ya da yalnızca sesli olarak okuyup kahramanların hareketlerini zaman zaman kendilerinden geçerek canlandırmak suretiyle icra ederler. Manasçılarla bizdeki "*Kerem ile Aslı*", "*Âşık Garip*", "*Köroğlu*", "*Asuman ile Zeycan*" vb. halk hikâyelerini, saz eşliğinde ya da sazsız olarak anlatan hikâyeci âşıklar arasında bazı yönlerden benzerlikler de vardır. Yer yer ezgili okuyuş, çalgı, kahramanların davranışlarını canlandırma, mesleğin usta-çırak ilişkisiyle sürdürülmesi, anlatılanların sözlü gelenek ürünü olması bu benzerliklerin ilk akla gelenleridir ve insana manasçılarla hikâyeci âşıkların yakın akraba oldukları düşüncesini ilham etmektedirler.

Wilhelm Radloff

Manas Destanı
(Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri)

Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali

Türksoy (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) Yayınları, No: 1, Ankara, 1995, 278 s., 7 resim, 27,5x20 cm.

100 yılı aşkın bir süredir derlenmekte olan bu muhteşem destanın, ihtişamına ve Türk dünyasının bugün kazanmaya çalıştığı kişiliğin güçlenmesine katkısı olacak biçimde ele alınması; Türkiye'de her düzeyde meraklının ve doğal olarak bilim adamlarının yeni incelemeler ve karşılaştırmalar yapmasına ve en azından yığınların okuyup anlamasına olanak sağlayacak yayınların yapılması kaçınılmazdır.

Manas yılında bilimsel toplantılarda sunulan bildirileri ve Ortaasya ve Avrupa'da, Amerika'da gerçekleştirilen araştırmaları olanaklar ölçüsünde basılmış olarak görmeyi umut ederken 4 ayrı kitapla karşı karşıya kaldık. "Meraklısına" köşesi bunlarsız olamazdı diyerek kısa kısa bu dört kitaptan da söz etmek istiyoruz:*

Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri)

Manas Destanı'nın derlenip yayımlanmasında ve böylece ölümsüzleşmesinde büyük emeği geçenlerden biri de Radloff'tur 10 ciltlik *Türk Halk Edebiyatı Örnekleri* (kısaca *Proben*) adlı eserinin 1885'te basılan 5. cildinde yer alan Manas Destanı'nın 12.454 dizelik örneği geç de olsa ülkemizde de yayımlanmış oluyor. Destanı merak edenler için özgün metin ve çevirisini bir araya getiren bu esere, hazırlayıcı tarafından "Düzeltme ve Notlar" ve "İndeksler" (Özel isimler, Coğrafya isimleri, Topluluk isimleri) de eklenmiş. Bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceği için öncülük yaparak bizi kültürümüzün zengin bir halkasıyla buluşturan Emine Gürsoy - Naskali'ye teşekkür ederiz.

Dr. Naciye Yıldız

Manas Destanı
(W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller)

Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 623, Ankara, 1995, xi, 956 s., 23,5x16,5 cm.

Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller

Radloff metninin ikinci bir çevrimyazı ve Türkiye Türkçesine çevirisiyle karşı karşıyayız. Ancak bu dev çalışma çok geniş bir incelemeyle de zenginleştirilmiş bulunuyor. Destanı "Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri", "Kahramanlar", "Coğrafya", "Hayvanlar", "Bitkiler" bakı-

* Son anda İzmir. Kayseri ve Ankara'da Manas Destan'yla ilgili başka kitaplar da çıktığını öğrenmiş bulunuyoruz. Bu üç kitaptan önümüzde aylarda söz edeceğiz. M. Sabri Koz

mından tahlil eden; Kırgız folklorunun türlü yönlerini, sosyal ilişkileri örneklerle sergileyecek biçimde ele alan; sözlük, dizin ve kaynakça ile yararlanmayı kolaylaştıran bilimsel bir çalışmayla karşı karşıyayız. Dr. Yıldız, bu çalışma ile bizi Manas'ın düşler ülkesinde gezdiriyor ve zaman zaman da gerçeklerle yüz yüze getirerek geç de olsa, bizde de bir şeyler yapılabileceğini gözler önüne seriyor

Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler I)

Biz Manas'la ilgili fazla bir şey yapmamışız ama dünyanın her yerinde ciddî araştırmalar ortaya konulmuş. Halk Edebiyatı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yayına hazırladığı Arthur T. Hatto, G. Von Almasy, Hu Djen - Hu ve Rémy Dor, Pertev Naili Boratav ve Louis Bazin, Pertev Naili Boratav, Caroline G. Sawyer imzalı makalelerin çevirisinden oluşan bu eserde İngiliz bilim adamı A. T. Hatto'nun 10 formayı bulan 6 makalesi yeralıyor. Çevirisinde ve dizgisinde aceleye geldiği izlenimi uyandırsa da Manas Destanı ve onunla ilgili sorunları, değerlendirmeleri önümüze getirdiği için çok işe yarayacak bir kaynak olma özelliği taşıyor. Diğer ciltlerin de yakında çıkması merak ve umut ediliyor.

Hazırlayan:
Prof. Dr. Fikret Türkmen

Manas Destanı Üzerine İncelemeler
(Çeviriler I)

Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 624, Ankara, 1995, vi, 301 s., 23,5x16,5 cm.

Bozkırdan Bağımsızlığa Manas

Kitap, Marmara Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 23-24 Mayıs 1995'te İstanbul'da gerçekleştirdiği "Uluslararası Manas Toplantısı"nda sunulan bildirilerden oluşuyor. "Destan Geleneği", "Kültür Bağları", "Dil Bağları", "Tarihî Perspektif", "Sosyal Yapı", "Bozkır Kanunu ve Savaş", "Bozkırda Yurt", "İnançlar", "Dördüncü Boyut", "Kimlik ve İdeoloji" gibi başlıklar altında 22 bildirinin bir araya getirilmesi hem toplantının içerik ve düzeyi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlıyor, hem de Manas Destanı'yla ilgili değişik görüş ve tespitleri öğreniyoruz.

Burada genel bir girişten sonra kısa kısa tanıttığımız kitaplar ve bundan sonra yapılacak çalışmalar bize Manas'ı ve diğer Türk destanlarını hatırlatmış tanıtmış ve yöntem bakımından örneklik etmiş olacaktır. Kırgızistan'da ve Doğu Türkistan'da derlenip yayımlanan Manas metinlerini de özgün biçimi ve Türkiye Türkçesine çevirisiyle okumak için daha ne kadar bekleyeceğiz? Bilenlerin bilmeyenlere anlatması kadar, Türkçe'nin destan söyleyişini özümsemiş şairlerimizin de eski Türk destanlarına yönelmesi, bunları

Manas'ın Kanıkey ile evlenmesi

Hazırlayan:
Emine Gürsoy-Naskalı

Bozkırdan Bağımsızlıga Manas

Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 625, Ankara, 1995, xvi, 294 s., 23,5x16,5 cm.

çağdaş Türkçeyle yeniden söylemesi de yerine getirilmesi gereken bir görev olarak ortada duruyor. Millî Eğitim Bakanlığı yıl içinde ortaokul ve liselerde görev yapan Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerini, derslerinde Manas Destanı'yla ilgili bilgiler vermek ve tanıtıcı çalışmalar yapmakla görevlendirmişti. Elinde yeterli kaynağı olmayan öğretmen ne yapabilirdi ki... Bugün bile okullarımızda ansiklopedilerle Abdülkadir İnan'ın kitabı dışında (o da varsa) herhengi bir kaynak bulunabileceği de kuşkuludur. Bizden hatırlatması...

KİTAP DAĞARCIĞI

Osmanlı'yı Anlamaya Yardımcı Beş Eser

Osmanlı Devleti'ni iyi anlamadıkça, Orta Avrupa'da Basra Körfezi'ne kadarki bölgede onun mirası üzerinde kurulmuş iki düzineye yakın devletin bugünkü sorunlarının kökenlerini ve niteliklerini anlamakta güçlük çekilmesi önce batılıları harekete geçirdi.

Osmanlı'yı emperyalist kalıpların dışında daha bilimsel nitelikle anlama yolunda ürünler verdiler. Bizler bu çabaya yeni yeni katılıyoruz. Duygusal kalıplarımızı aşıp objektif yaklaşım için bazı önemli adımlar son zamanlarda atıldı.

Arap-Türk İlişkileri

Bunların en önemlisi, IRCICA'nın (İslâm Tarih, Sanat, Kültür Araştırma Merkezi) girişimiyle ve *Kahire'deki Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü*'nün de katkısıyla yayınlanan kitaptır.

Kitap daha çok Arap dünyasındaki bazı önyargıları değiştirmek amacı taşıdığından şimdilik Arapça yayınlanmıştır. Gerçekten Türk tarihleri, Peygamber, Hulefayı Raşidin, Emevi, Abbasi ve Endülüs dönemleriyle İslâm/Arap uygarlığının özelliklerini küçümsemedikleri halde, bütün Araplarda, Türklerin İslâma ve dünya tarihine katkısını yok sayma eğilimi mevcuttur.

İki Tarafın Görüş Açılarından Arap Türk Münasebetleri

Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü ve IRCICA Yayını 1991-1993

İstanbul'un fethinden bin nebze bahsettikten sonra 19. yüzyıl sonunda Arap Nahda'sına (Uyanışına) kadar geçen dört yüz yıldan fazla olan süreyi adeta yok farzederler. Oysa 20. yüzyıldaki kimlikleri bu süre ile damgalanmıştır. Bunu anlayınca da, getirdikleri çözümlerdeki çelişkileri farkedemiyorlar.

Ekmeleddin İhsanoğlu ile Muhammed Safiyuddin Abu-l'İzz'in editörlüğünü yaptıkları kitabın amacı, Osmanlı Devleti'ni İslâm Tarihi Zinciri içinde ele almak gereğini anlatmaya yönelik.

İslâm devletleri içinde en geniş coğrafi alana yayılmış ve en uzun ömürlü olan bir devletin Akdeniz ve Hint yolundaki tehlikeleri bertaraf edişinin İslâm dünyasının varlığının devamı için önemi, İslâm kültür ve uygarlığının yayılmasına katkısı, dinî ve millî kültürel kimliklere saygısı anımsatılıyor.

Özellikle de İslâm ve Arap dünyasındaki durgunluğu sadece Osmanlı'ya ve Türk'e yüklemenin sübjektifliğini aşma çabası var.

İlk Arap-Türk ilişkilerinden, 21. yüzyıla girerken geleceğin siyasi ve ekonomik gelişimlerine kadar sekiz bölümde ele alınan araştırmanın özelliğini, her konuyu bir Türk ve bir Arap düşünürünün ayrı ayrı yazmış olması oluşturuyor. Bu suretle bilimsel bir noktada birleşmenin ilk adımı atılmış oldu.

Gelecekteki İlişkiler

Beyrut'ta 15-18.1993 tarihinde Arap Birliği Araştırmalar Merkezi'nin girişimiyle düzenlenen Türk-Arap ilişkilerinin geleceği konulu konferansının bildirileri ve tartışmaları da önce Arapça, sonra Türkçe olarak yayınlandı. Özellikle Suriye-Lübnan-Irak bölgesiyle Türkiye arasındaki ilişkileri tarihi kökleri kadar iktisadi bağları ve geleceğe yönelik projeksiyonlarıyla ele alan bu yayın, iki taraftan değişik alanlarda uzman elli kadar bilim adamının görüşlerini içeriyor. Son dönemin ünlü 'Su sorununa' kadar çeşitli meseleleri üzerinde bilgi almak isteyenlere, temel bilgileri sağladığı için önem taşıyor.

Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği

Arap Birliği Araştırmalar Merkezi Timaş Yayınları, İst. 1994, s. 604

Osmanlı'da Arap Şehirleri

Osmanlı döneminde Arap dünyasını konu almış olan "Osmanlı Çağında Arap Şehirleri, Nüfus Sorunları ve Kızıl Deniz" konusunda 1991'de Tunus'ta düzenlenen Uluslararası Sempozyum'un bildirileri de yayınlanmış bulunuyor.

Bildiriler Osmanlı dönemindeki şehirleşme ve şehir

Preface du Prof. Abdeljelil Temimi

Les Villes Arabes, La Demographie Historipue A L'Epoque Ottomane

Ceromdi-Zaghouan, Tunus, 1994, s.444+250

yaşamı üzerinde yoğunlaştığı gibi Kızıldeniz'in –dolayısıyla kutsal şehirlerin– Hıristiyan saldırılarına karşı savunulmasında Türk rolünü ortaya koyduğu için araştırmacılarımıza önemli bir kaynak oluşturuyor. *Prof. Abdelcelil Temimi*'nin çabalarının ürünü olana bu toplantının bildirileri, Osmanlı Varlığı'nın evrensel niteliklerinin anlaşılmasına yardımcı oluyorlar.

Önemli Bir Bibliyografya Çalışması

Osmanlı dönemindeki ortak kültürün kaynaklarını saptamağa yarayacak bir diğer önemli referans kitabı da yine IRCICA tarafından 1995'te yayınlandı:

Başlığından da anlaşılacağı gibi eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde (3-68) ülkenin 66 il ve ilçesindeki 113 kütüphanenin adresleri, bağlı bulundukları kurumlar, kısa tarihçeleri, katalogları, yazma eser sayıları ve haklarında yapılan yayınlar verilmiştir. İkinci bölüm, buralarda bulunan eserler hakkı üzerinde yapılmış çalışmanın ve araştırmanın bibliyografyasından oluşuyor (83-201). 1390 Araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacak ayrıntılı indekslerle (205-337) kitap tamamlanıyor. Eski bilgileri daha sistematik verdiği ve son çalışmaları da içerdiği için araştırmacılar için yararlı bir başvuru kaynağıdır.

Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri ve bu tütüphanelerde bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar Bibliyografyası

İslâm tarih, Sanat ve kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul 1995

Osmanlıda Çağdaşlaşma

Yine IRCICA tarafından 1995'te yayımlanan ve üzerinde biraz daha uzunca durmak gereken bir eser de 19. yüzyılda Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşmanın bir kesimiyle ilgili:

701 sayfalık bu eserde, 22 yazarın 24 makalesiyle konu işleniyor. Haberleşme ve ulaşımın hızlanması 'Tarihin hızlanmasının en belirgin göstergesidir. Tanzimat'la beraber bu alanlarda atılan adımlar, etkisini yavaş gösteren ıslahata göre daha çok toplumu etkilemiştir. Eserde hem teknolojilerin giriş şekli ve uygulanması, hem de sosyal etkileri araştırıldığından, günümüzdeki oluşumların kökenlerini arayanlar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Osmanlı'daki yeni teknolojileri arama ve gelenekel ulaştırma ve haberleşme yöntemlerini inceleyen yazılardan (İhsanoğlu, arısan, Hâlâ çoğlu) sonra modern haberleşme –Posta, Telgraf, Telefon– konusunda dört katkı var (N. Yazıcı, M. Kaçar, A. Önay, Ş. Eryılmaz).

Deniz Taşımacılığı, özellikle buharlı gemilerin gelmesi ve işletmelerin kurulması konusunda da dört inceleme var (M. İlgürel, E. Kuran, M. Kütükoğlu, N. Başgelen).

Demiryolları ile ilgili makalelerin sahipleri şöyle: M. Guboğlu, A. Akyıldız, C. Öztürk, O. Kologlu. Şehirlerde tramvay ve tünel inşası konusunda K. Çeçen - K. Kutlu, Emre Dölen ve F. Günergun'un makaleleri bulunuyor.

Karayolları yapımı ve ticari gelişmeye etkisi konusunda İ. Tekeli - S. İlkin, C. Odabaşoğlu, B. Duran katkıda bulunmuşlar. Havacılığın ilk dönemine ait G. Hazaj ve E. İhsanoğlu'nun incelemeleri bulunuyor. Son yazıda da bu teknolojilerin insanlar üzerindeki etkileri ve hatta İslâm dünyasında ihtilal ve hükümet darbesi yöntemlerinin değişmesine katkısı (1876'da gazete, 1908'de telgraf, 1950'lerde radyo ve tabii günümüzde televizyon ile) ele alınmış.

Bu kitapta da, Tanzimat'ın çağdaşlaşmayı Arap vilayetlerine de götürüşünün pek çok örneği bulunuyor.

ORHAN KOLOĞLU

Yay. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İnsanoğlu-Mustafa Kaçar

Çağını Yakalayan Osmanlı

Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri

İslâm tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul 1995